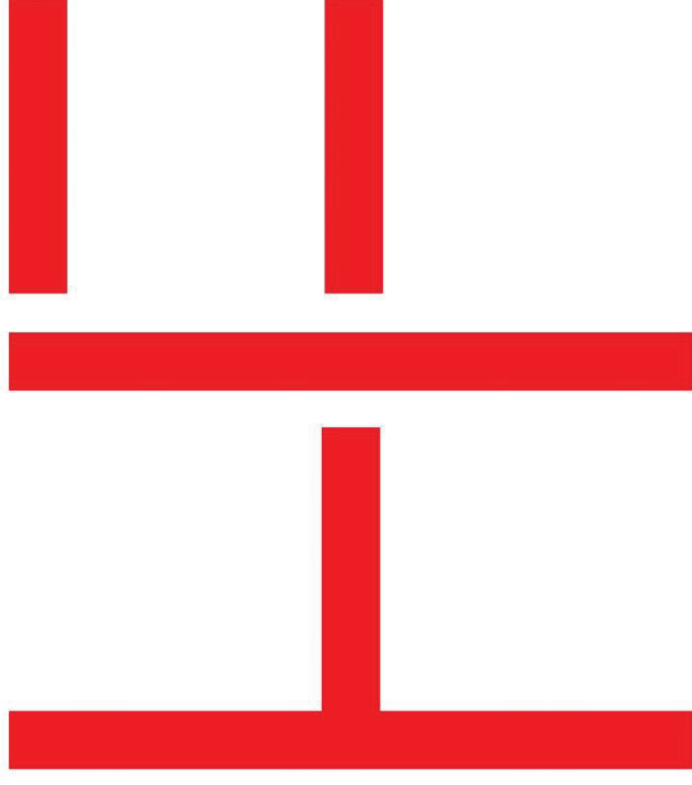


HUMAN FORUM 2018





HUMAN FORUM 2018

OBČAN V POSTDEMOKRACII

DISKUSÉ FÓRUM O DEMOKRACII A ĽUDSKÝCH PRÁVACH

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie



BANSKÁ BYSTRICA

2019

Editorky: Mgr. Jarmila Androvičová, PhD.
PhDr. Martina Bolečeková, PhD.

Recenzenti: Doc. Ing. Dušan Masár, PhD.
Doc. PhDr. et Mgr. Peter Ondria, PhD.

Za obsahovú a jazykovú stránku sú zodpovední jednotliví autori príspevkov.

© BELIANUM Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta
politických vied a medzinárodných vzťahov, 2019

ISBN 978-80-557-1579-7

OBSAH

PREDHOVOR.....	5
L'UDSKÉ PRÁVA A OBČIANSKE SLOBODY V POSTDEMOKRACII.....	8
Ján Koper	
POST-MARXISTICKÁ REFLEXIA KRÍZY LIBERÁLNEJ DEMOKRACIE AKO POLITICKEJ FORMY NESKORÉHO KAPITALIZMU	18
Peter Daubner	
DÔVERA AKO INDIKÁTOR POSTDEMOKRACIE NA SLOVENSKU	26
Ján Ruman	
DEMOKRACIA A OTVORENÁ SPOLOČNOSŤ – IZRAEL AKO PROTOTYP DEMOKRATICKEJ A OTVORENEJ SPOLOČNOSTI?	36
Lucia Laczkó	
KONCEPT OBČANA AKO EXPERTA NA BEŽNÝ ŽIVOT V PROCESE TVORBY VEREJNEJ POLITIKY	47
Tomáš Michalek	
OBČIANSKA PARTICIPÁCIA V KATOLÍCKOM SOCIÁLNOU UČENÍ	55
Martin Píry	
VOLEBNÍ PREFERENCE VEGANŮ V ČESKÉ REPUBLICE.....	64
Ondřej Filipec	
NÁVRAT EXTRÉMNEJ PRAVICE V TALIANSKU V ÉRE SOCIÁLNYCH SIETÍ.....	72
Patrizia Prando Šušová	
VPLYV MULTIKULTURALIZMU NA NÁRAST EXTRÉMIZMU V OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI.....	83
Ivana Kuráková	

STAV A ÚROVEŇ UPLATŇOVANIA VÝCHOVY A VDELÁVANIA K DEMOKRATICKÉMU OBČIANSTVU A K ĽUDSKÝM PRÁVAM NA STREDNÝCH ŠKOLÁCH	94
--	-----------

Martin Kandra

SWOT ANALÝZA AKTUÁLNEHO STAVU OBČIANSKEHO VZDELÁVANIA DOSPELÝCH NA SLOVENSKU	103
---	------------

Michaela Sládkayová

SLOBODA PREJAVU V PRIESTORE JAZYKA	111
---	------------

Július Lomenčík

MEDIÁLNA GRAMOTNOSŤ, VÝCHOVA A KOMPETENCIE AKO ZÁKLADNÉ DETERMINANTY ROZVOJA JEDNOTLIVCOV V DEMOKRATICKEJ SPOLOČNOSTI	119
--	------------

Vladimíra Hladíková – Monika Rezníčková

PREDHOVOR

V dňoch 28. – 29. novembra 2018 sa v Banskej Bystrici konal v poradí už 5. ročník podujatia HUMAN FORUM, ktoré spoločne organizovali Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, občianska platforma Nie v našom meste! a občianske združenie Centrum komunitného organizovania. Súčasťou viacúrovňového podujatia, zameraného na tému ľudských práv a demokracie, bola okrem diskusií, workshopov a kultúrnych podujatí aj vedecká konferencia, ktorá sa konala na pôde FPVaMV UMB v Banskej Bystrici.

Od vzniku podujatia HUMAN FORUM je jedným z jeho hlavných cieľov prepájať akademickú obec s občanmi, najmä tými aktívnymi, ktorí sa rôznymi spôsobmi angažujú vo verejnom živote mesta, regiónu, krajiny. Akademici sú teda prizývaní k účasti na tomto podujatí jednak preto, aby svojimi poznatkami a skúsenosťami obohatili a zobjektivizovali pohľad na témy, ktorými sa podujatie HUMAN FORUM zaoberá, a aby na základe vedeckých poznatkov prispievali k návrhom riešení celospoločenských problémov; na druhej strane, prepojenie akademickej a občianskej sféry sa dá chápať aj ako otvorená možnosť pre akademikov prestupovať z jednej úrovne do druhej, a teda vyjadriť svoju verejnú angažovanosť. Táto angažovanosť sa môže v budúcnosti prejavíť pri výbere tém výskumu, spôsobov prezentácie výsledkov výskumu, či akýmkoľvek iným spôsobom. Všetci prispievatelia a účastníci podujatia HUMAN FORUM teda zároveň ovplyvňujú to, ako sa úloha prepojenia akademickej a občianskej sféry bude v rámci tohto podujatia ďalej vyvíjať a aké výsledky to prinesie.

Aktuálny ročník medzinárodného diskusného fóra o demokracii a ľudských právach bol venovaný otázke občianstva v demokratickej spoločnosti. Vedecká konferencia „Občan v postdemokracii“ si stanovila za svoj hlavný cieľ reflexiu aktuálnych trendov, ktoré menia podstatu fungovania súčasných demokracií. Viacerí autori popisujú tieto zmeny ako smerovanie k postdemokracii, ktorá je najčastejšie považovaná za deformáciu pôvodnej idey demokracie. Nejde o popretie demokracie, ale o to, že demokracia stratila alebo postupne stráca niektoré zo svojich atribútov. Štát sa síce riadi základnými demokratickými pravidlami a princípmi (voľby, deľba moci, formálna rovnosť pred zákonom), ale ich aplikácia je postupne obmedzovaná. Jedným z prejavov postdemokracie je neschopnosť spoločenských skupín formulovať spoločné skupinové ciele, ale aj kríza ponuky zo strany politických strán a politických elít. Súčasťou reflexií postdemokracie je aj analýza procesov, ktoré ovplyvňujú vytváranie demokratického deficitu: prenikanie verejného a súkromného sektora a vytváranie úzkych väzieb medzi politikou a biznisom, oligarchizácia politiky, privatizácia verejných služieb ako nástroj tzv. „new public“ manažmentu a ďalšie. Zároveň mala konferencia ambíciu ponúknuť možné východiská z krízy demokracie prostredníctvom hľadania spôsobov dobre fungujúcej občianskej spoločnosti.

Konferencia je tradične interdisciplinárna a ponúka priestor vedcom a autorom z rôznych spoločenskovedných disciplín, preto aj tento zborník obsahuje príspevky, ktoré k téme pristupujú z rôzneho uhla pohľadu a venujú sa analýze konkrétnych fenoménov a procesov, ktoré s hodnotením demokracie a hľadaním riešení na jej aktuálne problémy

súvisia, napr. vzdelávanie, extrémizmus, médiá a pod. Zároveň zborník obsahuje aj príspevky, ktoré sa pokúšajú vystihnúť podstatu zmien vo fungovaní súčasných demokracií a odpovedať na otázku, kde sú v súčasnosti hlavné limity fungovania demokracie, prípadne aké sú možné východiská z často skloňovanej „krízy“ demokracie. **Ján Koper** sa vo svojom príspevku venuje otázke ľudských práv a slobôd v postdemokracii. Zdôrazňuje, že k obmedzeniu ľudských a občianskych práv a slobôd dochádza deformovaním uplatňovania princípu suverenity ľudu ako mechanizmu legitimizácie moci, napríklad dehonestáciou funkcie politických strán na subjekt slúžiaci kartelom. **Peter Daubner** predstavuje post-marxistickú kritiku liberálnej demokracie v krízovej etape jej vývoja, ktorá sa tu chápe ako špecifická politická forma súčasného (neskorého) kapitalizmu. **Ján Ruman** sa vo svojom príspevku zamýšľa nad možnými príčinami nízkej miery inštitucionálnej a interpersonálnej dôvery na Slovensku. **Lucia Laczkó** vo svojom príspevku hodnotí izraelskú spoločnosť z hľadiska miery uplatňovania demokratických princípov a princípov otvorenej spoločnosti. **Tomáš Michalek** predstavuje vo svojom príspevku projekt CIMULACT, ktorý navrhol metódu, akou možno zapojiť bežných občanov do tvorby verejnej politiky, vychádzajúc z chápania občana ako experta na bežný život. **Martin Píry** analyzuje občiansku participáciu v katolíckom sociálnom učení, konkrétne pohľad na občiansku participáciu v pápežských encyklikách. **Ondřej Filipec** predstavuje volebné preferencie vegánov v Českej republike a ukazuje tak, že táto skupina má isté špecifické volebné a politické preferencie. V poslednom období sa nedá diskutovať o demokracii bez diskusie o vzostupe radikalizmu a extrémizmu v našej spoločnosti. **Patrizia Prando Šušová** prezentuje činnosť politických strán a hnutí tzv. „čiernej galaxie“, ktoré sú na sociálnych sieťach najviac aktívne a ktoré dokážu relevantným spôsobom ovplyvňovať procesy formovania talianskej verejnej mienky. **Ivana Kuráková** sa venuje otázke vplyvu multikulturalizmu na nárast extrémizmu a pýta sa, či má multikulturalizmus význam v ére európskej integrácie. Už tradične sa na podujatí HUMAN FORUM venuje pozornosť otázkam výchovy a vzdelávania, ktoré chápeme ako jeden z hlavných nástrojov rozvoja demokratickej spoločnosti. Aj v tomto zborníku sú príspevky, ktoré to potvrdzujú. **Martin Kandra** predstavuje výsledky výskumu, ktorý mapuje stav a úroveň uplatňovania výchovy a vzdelávania k demokratickému občianstvu a k ľudským právam na stredných školách a **Michaela Sládkayová** predstavuje SWOT analýzu aktuálneho stavu občianskeho vzdelávania dospelých na Slovensku. **Július Lomenčík** sa vo svojom príspevku venuje slobode prejavu ako jednému z kľúčových pilierov demokratickej spoločnosti. **Vladimíra Hladíková a Monika Rezníčková** predstavujú rôzne pohľady na otázku mediálnej gramotnosti, výchovy ako základných determinantov rozvoja jednotlivcov v demokratickej spoločnosti.

Všetky príspevky sa dotýkajú niektorého problematického aspektu fungovania súčasných demokratických spoločností. I keď sa názory a pohľady na demokraciu a jej optimálne fungovanie líšia, spoločná predstava autorov je, že demokracia vo svojich základných atribútoch je cestou, o ktorú by sme sa mali usilovať, zároveň je však spoločné aj konštatovanie, že na tejto ceste vidíme momentálne ešte veľa prekážok – zásadnejších i menej zásadných. Demokracia v tomto období stojí pred mnohými

výzvami, ktoré si budú pravdepodobne vyžadovať redefiníciu nášho chápania niektorých jej atribútov. Za všetky spomeňme napríklad ekologické hrozby, ktoré nás nútia zamýšľať sa nad podobou a rozsahom niektorých práv a slobôd, ktoré sa zvyknú chápať ako integrálna súčasť demokracie. Ak nebudeme schopní včasného a dostatočného revidovania nášho pohľadu na podobu fungovania demokracie v súčasnom politickom, spoločenskom a ekonomickom systéme, hrozí, že nakoniec budeme mať ešte menej reálnych práv a slobôd, jednak preto, že budú musieť byť postupne obmedzované (napríklad z dôvodu nedostatku zdrojov), ale hrozí tiež riziko, že v zmenených spoločenských podmienkach sa budú čoraz častejšie dostávať k slovu nedemokratické sily. Jeden zo spôsobov ako prispieť k hľadaniu riešení je otvárať diskurz aj týmto smerom a debatovať otvorene o problémoch, ktorým čelíme.

Editorky

ĽUDSKÉ PRÁVA A OBČIANSKE SLOBODY V POSTDEMOKRACII

Ján Koper

Abstrakt

Ľudské a občianske práva a slobody a ich garantovanie jednoznačne patria k najdôležitejším atribútom moderného politického systému. Demokracia vyžaduje na svoje prežitie slobodného a racionálne uvažujúceho a konajúceho aktéra, pôsobiaceho v podmienkach určitého poriadku, ktorý poskytuje právo. Na druhej strane, koncept postdemokracie predpokladá možnosť významového posunu podstaty práv a slobôd, resp. ich limitovanie či otvorené porušovanie. K obmedzeniu ľudských a občianskych práv a slobôd dochádza napríklad deformovaním uplatňovania princípu suverenity ľudu ako jedinečného mechanizmu legitimizácie moci, dehonestáciou funkcie politických strán na subjekt slúžiaci kartelom, globalizácia a medzinárodný terorizmus vytvárajú mechanizmy ďalšieho obmedzovania práv a slobôd občanov vnútri jednotlivých štátov pod zámienkou ochrany ich bezpečnosti.

Kľúčové slová: ľudské a občianske práva a slobody, demokracia, postdemokracia, suverenita ľudu, kartelizácia politických strán, globalizácia, boj proti terorizmu

Abstract

Human and civil rights and freedoms and their guarantees are clearly one of the most important attributes of a modern political system. Democracy requires for its survival a free and rationally thinking and operating subjects acting under the conditions of a particular order that provides the law. On the other hand, the concept of post-democracy presupposes the possibility of significant shift in the essence of rights and freedoms, respectively their limitation or open violation. The limitation of human and civil rights and freedoms are being implemented for example, by distorting the application of the principle of sovereignty of the people as a unique mechanism of legitimization of power, dehonesting the function of political parties to a cartel servant and also globalization and international terrorism create mechanisms to further restriction the rights and freedoms of citizens within states, under the pretext of protecting their security.

Keywords: human and civil rights and freedoms, democracy, post-democracy, sovereignty of the people, cartelisation of political parties, globalization, fight against terrorism

Prečo sú ľudské práva a občianske slobody dôležité pre demokraciu?

Moderný demokratický politický systém je založený na akceptácii a postupnom rozširovaní garancií *prírodných práv človeka* (právo na život, osobnú slobodu a vlastníctvo) a celých kategórií *osobitných práv* zabezpečujúcich slobodu názorov, prejavu, zhromažďovania, združovania, náboženstva a vykonávania povolania, ale aj rovnosť všetkých pred zákonom. Pre ďalší politický vývoj sa najdôležitejším stalo rozširovanie volebného práva a rušenie rôznych obmedzujúcich faktorov (cenzov). Individuálne (resp. skupinové) práva a slobody sa definovali postupne počas celého historického vývoja rôznych spoločenstiev a takisto postupne sa rozširovalo ich uplatnenie pre stále početnejšie skupiny obyvateľstva. Faktom je, že ich najbúrlivejší

rozdoch zaznamenávame až v období od konca 18. storočia, najmä však v priebehu 19. storočia, postupným zblížovaním demokracie a liberalizmu, aj keď je nevyhnutné poznamenať, že mnohé z nich obsahovali už také historické dokumenty, ako bola Magna Carta z roku 1215, Listina práv (1628), Zákon o právach (1689) a Habeas Corpus Act z roku 1679.

Najrozšírenejším východiskom pre právne skúmanie podstaty moderného politického systému je skúmanie jeho dôležitého znaku - právnosti. Pojmovým znakom *právneho štátu* je vo všeobecnej rovine vláda zákona, tak ako ho koncipovala konštitucionalistická teória v Európe v 18. storočí, t. j. doktríny a formy politickej praxe, smerujúce k obmedzeniu moci štátu. V tejto dobe došlo k zblíženiu a vzájomnej kombinácii republikanizmu (politického liberalizmu) s ekonomickým liberalizmom. Keď však budeme hovoriť o *modernom právnom štáte*, v základnej rovine ho spájame nielen s vládou zákona, ale s vládou zákona v demokracii (princíp panstva práva je základom ústavnej kostry Veľkej Británie v podstate od 13. storočia, a vtedy ani netušili, že existuje nejaká moderná zastupiteľská demokracia alebo liberálmi transformovaný princíp republikanizmu). Podstatným znakom moderného právneho štátu je právna kvalita (nie kvalita politická) demokraticky usporiadanej občianskej spoločnosti. Demokracia je predpokladom moderného právneho štátu. Spoločným znakom všetkých vývinových etáp demokracie je princíp ľudovej zvrchovanosti a účasť občanov na výkone verejnej moci. Neskoršie moderné politické myslenie (predstavitelia obdobia americkej a francúzskej revolúcie) vyzdvihlo princíp rovnosti medzi občanmi, osobné slobody, rešpekt k právu a spravodlivosti ako základov moderného politického systému. (Pinz, 1997, s. 263-271)

Zdôrazňovanie ľudských a občianskych práv a slobôd ako nevyhnutného atribútu moderného politického systému je takisto jedna z najrozšírenejších línií právneho prístupu k tejto problematike. Vychádza sa pritom z tesného prepojenia práva a slobody, práva a poriadku. V modernej dobe poriadok zabezpečuje právo a toto súvisí so slobodou prinajmenej dvoma spôsobmi: „1. priamo, lebo okrem niekoľkých najmocnejších môžu ľudia žiť podľa vlastných predstáv len pod ochranou práva a najmä zákona (to, že samotné právo je výsledkom parlamentného konsenzu, politickej negociácie vo vnútri ale aj mimo politického systému, pravdepodobne nie je rozhodujúcim faktorom; ak nebude politická vôľa k poriadku a slobode, nebude ani jedno, ani druhé); 2. nepriamo tým, že pre slobodu je potrebná určitá miera predvídateľnosti pomerov, čiže určitý poriadok. A ten sa nezaobíde bez práv. (Bárány, 1997, s. 234) V konečnom dôsledku právny systém z vôle politikov (v transformovanej podobe z vôle ľudu – národa) nadeľuje „*integritných a jednotných*“ (právne spôsobilých, nepodliehajúcich skúmaniu zo strany psychiatrov) jednotlivcov právami a niektorými slobodami. Z toho vyplýva veľmi zjednodušujúci záver, že najdôležitejšími z hľadiska obsahu moderného štátu, resp. politického systému bude jasne definovaný držiteľ suverénnej moci (hoci aj v transformovanej podobe), systém práv a slobôd právne spôsobilých jednotlivcov (nespôsobilým sa práva odoberajú a slobody redukujú) a medzi nimi v podobe donora práv a slobôd a sprostredkovateľa vôlí - celý systém práva.

P. Kulašik predstavuje istú pozitívnu snahu definovať moderný politický systém, ktorým je tendencia stotožniť ho s *modernou demokraciou*. Demokracia je považovaná

za základnú politickú hodnotu modernej spoločnosti. Moderná demokracia spočíva na určitých *trvalých hodnotách a všeobecne platných princípoch*.

Prvá skupina týchto princípov je založená na *tradičných občianskych právach*:

- a/ prirodzených* (právo na život, osobnú slobodu a vlastníctvo),
- b/ zvláštnych* (sloboda prejavu, názorov a zhromažďovania, sloboda náboženského vyznania a vykonávania povolania, ale aj rovnosť všetkých pred zákonom).

Druhý komplex princípov, na ktorých je založená moderná demokracia, spočíva na *suverénite ľudu*. Extrahovaným prejavom jej realizácie sú ďalšie znaky moderného politického systému: *legitimita zákonodarstva, ústavnosť vlády, zákonnosť správy, nezávislosť súdnictva* vyplývajúca z uskutočnenia princípu *deľby štátnej moci*. Vychádzajúc z týchto hodnôt sa „*demokracia chápe ako štátna forma, vládny systém, ktorý na základe spojenia slobody a poriadku zaručuje občianske práva jednotlivca, vyrovnanosť záujmov a politických činností sociálnych skupín a spolupôsobenie politických strán a iných organizovaných spoločenstiev pri uskutočňovaní politickej vôle občanov do štátno-politickej oblasti*“. (Kulašik, 1996, s. 3-5) To znamená, že moderný demokratický politický systém sa nezaobíde bez *dodržiavania a zabezpečenia ochrany občianskych práv, existencie množstva spoločenských (resp. politických) skupín, ich záujmov a foriem činnosti, zameraných na ich realizáciu*. Dôležitá je aj činnosť *politických strán*, ktoré sa prostredníctvom boja o získanie, resp. spravovanie politickej moci v prípade úspechu snažia *vôľu občanov transformovať do podoby všeobecne záväznej právnej normy*.

Jednotlivec ako aktívny politický subjekt nevstupuje do politických vzťahov len ako jednotlivý občan nadelený určitými právami, ale predovšetkým prostredníctvom spoločenských skupín s politickým charakterom alebo aj zdanlivo nepolitických organizácií, pričom každá z nich má svoj vlastný záujem a snaží sa ho presadiť. Individuálny politický záujem sa uskutočňuje v jeho transformovanej podobe ako skupinový záujem v rôznej miere politických skupín a organizácií. Preto ďalšou nevyhnutnou črtou modernej politickej demokracie je jej *pluralizmus*, ktorý znamená právnymi zárukami garantovanú existenciu a pôsobenie množstva sociálnych skupín vo vnútri štátneho spoločenstva. Cieľom pluralistickej demokracie je vytvoriť inštitucionálny rámec na optimálnu realizáciu záujmov ľudí pri rešpektovaní predstáv väčšiny, ochrany záujmov menšiny a minimalizácii obmedzenia každého jednotlivca. Ciele pluralistickej demokracie sa môžu takisto uskutočniť len za istých predpokladov:

- *štátna moc je utvorená na princípe legitimacy* (suverénne prejavenej vôle ľudu),
- *občan nie je len pasívnym objektom, ale aj aktívnym subjektom politického života,*
- *realizuje sa princíp politickej reprezentácie, pretože moderná demokracia má sprostredkovaný charakter,*
- *pôsobenie vlády je časovo obmedzené rozhodnutím voličov v pravidelných voľbách,*
- *činnosť štátnych orgánov vychádza zo zákona a každý občan má právo odvolať sa proti ich konaniu na nezávislé súdy.*

Efektívne fungovanie moderných demokratických politických systémov nezávisí len od *politických inštitúcií a politických mechanizmov*, ale aj od toho, ako si občan vnútorne osvojí demokratické hodnoty, tradície a normy politického života, ktoré pôsobia na fungovanie politického systému ako celku. Preto je *politická kultúra* nevyhnutnou súčasťou každého moderného politického systému.

Podstata konceptu postdemokracie

Postdemokracia je najčastejšie považovaná za deformáciu pôvodnej idey demokracie a jej jednotlivých oporných slúpov v podobe liberálnej demokracie, realizovanej prostredníctvom zastupiteľského princípu vládnutia. Samotný autor tohto pojmu C. Crouch považuje postdemokraciu za postupné nahradzovanie právneho štátu a parlamentnej demokracie štruktúrou lobujúcich mocenských skupín, ktorých cieľom je prostredníctvom vyjednávania presadiť také pravidlá hry, ktoré sú najvýhodnejšie pre najmocnejšie ekonomické zoskupenie. Crouchove diela „*Coping with Post-Democracy*“ (Crouch, 2000) z roku 2000, „*Post Democracy*“ (Crouch, 2004) z roku 2004 a „*The March Towards Post-Democracy, Ten Years On*“ (Crouch, 2015) zverejneného v *Political Quarterly* tvoria teoretickú bázu skúmania uvedenej problematiky. Nejde o krízu demokracie, ale o to, že demokracia stratila alebo postupne stráca niektoré zo svojich atribútov a že sa vyvíja smerom k aristokratickým režimom.

Medzi hlavné dôvody, prečo moderná demokracia postupne prichádza o svoje tradičné oporné stĺpy patrí predovšetkým neexistencia spoločných cieľov, pretože spoločenské skupiny majú problém identifikovať samy seba ako skupiny, necítia sa príťažlivými pre široké politické hnutia a preto nie sú schopné identifikovať spoločné skupinové ciele. Takouto skupinou sme aj my – politológovia, resp. všetci, ktorí pôsobíme v rámci humanitných a spoločenských a behaviorálnych vied.

Takisto globalizácia znemožňuje národom uskutočňovať vlastnú hospodársku politiku, ktorú vlastne realizujú nadnárodné zväzy, čím sa stáva nekontrolovateľnou pomocou vnútroštátnych demokratických kontrolných mechanizmov. Zároveň aj nevyváženosť politickej debaty je vyvolaná zmenou funkcií a najmä poklesom popularity politických strán, ktoré vlastne nemajú čo svojim voličom ponúknuť v zmysle tradičného chápania politických strán ako vyjadrovaťelov, sprostredkovateľov a reprezentantov skupinových záujmov.

Medzi ďalšie dôvody „demokratických strát“ patrí vzájomné prenikanie verejného a súkromného sektora, najmä kvôli úzkej väzbe medzi politikou a biznisom. Lobisti, najmä však nadnárodné korporácie, si oveľa efektívnejšie ako samotní občania v jednotlivých štátoch dokážu vynútiť od vlád prijatie adekvátnej legislatívy.

Nesmieme zabudnúť ani na rozširujúcu sa tendenciu privatizácie ako hlavnej idey a nástroja tzv. „new public“ manažmentu, ktorá je založená na privatizácii verejných služieb. Takto privatizované verejné inštitúcie sa ťažšie kontrolujú zo strany verejnej mienky alebo občianskych komunit.

L'udské práva v postdemokracii

Politický systém v postdemokracii smeruje k tzv. *delegitimizácii*, t. j. koncu ľudu ako kráľa moderných príbehov, koniec ľudu ako jediného a skutočne neobmedzeného držiteľa, nositeľa a vykonávateľa politickej vôle. Problém je o to závažnejší, že jediný a univerzálny zdroj legitimacy - ľud - sa rozpadá a ustupuje svoje pozície rôznym lokálnym legitimitám, príznakom čoho je aj existencia obrovského množstva jednotlivých kultúr. Jediné, čo je isté, je to, že právo nemôže byť niečím faktickým, a že reálna spoločnosť nečerpá svoju legitimitu zo seba samej, ale z určitého spoločenstva, ktoré nie je priamo pomenovateľné, ale iba požadované. Preto nie je možné vyzdvihovať to, čím je ľud dnes, proti tomu, čím má byť. Suverenita nepripadá ľudu, ale „*idei slobodného spoločenstva*“. Ľudová suverenita, ale aj ľudová identita sa rozpadá na množstvo suverenít a identít. Takáto organizácia spoločnosti sa nazýva *deliberatívnu*.

Postdemokratická spoločnosť je naďalej odkázaná na pomoc štátu a práva pri formovaní určitého konsenzu v otázkach určovania:

1. pravidiel spolužitia a riešenia konfliktov
2. spôsobu fungovania a zachovania nevyhnutných spoločných inštitúcií
3. hodnôt, podľa ktorých sa zakladá prijateľné zdôvodnenie pravidiel a inštitúcií a humánna spolupráca medzi nimi.

Pre demokraticky fungujúcu pluralitnú spoločnosť je potrebná zásadná zhoda v oblasti hodnôt tým menej, čím viac je zabezpečená zhoda (konsenzus) v oblasti pravidiel legitimizácie spoločenského poriadku, vrátane právneho. Občan takejto spoločnosti sa musí zaviazat' k jedinej veci - k rešpektovaniu praktických princípov stanovených ústavou. E. Barány sa rozhodol preskúmať postmodemokratickú situáciu vzhľadom na problematiku ľudských práv. Postmodemokracia rozkladá tradičné nosné piliere teoretických diel Montesquieua, Dahrendorfa alebo Jenkinsa, napr. spätosť práva, poriadku a slobody.

V postmodernej situácii predovšetkým dochádza k *rozkladu osobnosti a subjektu* vôbec, pritom je potrebné si uvedomiť, že práve jednota a integrita osobnosti bola po celé storočia až tisícročia zrejým až neuvedomeným predpokladom práva. Postmoderná doba je charakteristická mnohosťou sociálnych rolí a životných situácií, v ktorých sa človek nachádza a cez ktoré počas života prechádza. Mnohosť rolí sa spája s pluralitou prostredí a sfér života. Jedným zo základných znakov postmodernej situácie bude teda väčší počet sfér, ktoré žijú podľa vlastných rozdielnych a neraz inkompatibilných paradigiem.

A. Koch hovorí o kríze *moderného človeka* (modern man). (Koch 1960, s. 11-12) Predovšetkým túto krízu považuje za mnohorozmernú a komplexnú. Kríza postihuje sféru privátnej psychológie a vyžaduje analýzu osobných ťažkostí života. Aj západná civilizácia sa nachádza v procese hlbkej transformácie, ktorú charakterizuje predovšetkým obrovské množstvo alternatív (každá má aj svoju vlastnú víziu) a množstvo komunikačných kanálov. Znakom takej situácie je, že sa jednotliviec správa ako politický živočích obdarený zodpovednosťou (reaponsible political animal). Prekonanie krízového stavu je možné len za predpokladu prekročenia profesionálnych a

národných (štátnych) hraníc a disciplinovaného presadzovania myšlienky slobody. Takto sa môžu vytvoriť rôzne skupiny vplyvných vedúcich hovorcov nielen na rozpracovanie a presadzovanie rôznych filozofických perspektív, ale aj na uvádzanie do života tých najrozmanitejších národno-politických vízií.

Postmodemokratickú situáciu výrazne dotvára aj fakt, že pomocou prostriedkov informačnej spoločnosti skoro všetci (okrem najbiednejšej vrstvy spoločnosti) vedia takmer všetko o ostatných sférach sociálneho života, ku ktorým nepatria. „Rôznorodosť a premenlivosť životných situácií, pocitov, i sociálnych rolí robí aj pre jednotlivca otáznym, či si má priať zachovanie rovnoprávnosti a spravodlivosti, ktorá je vlastná modernému právu“. (Bárány, 1997, s. 236) *Pluralita* je teda spoločným menovateľom postmodernej situácie. Pluralizácia a *dekonštrukcia* prenikajú aj do systému práva i do realizácie práva. Zákonite musia rásť *rozdiely medzi jednotlivými právnymi odvetvami, zväčšuje sa počet právnych odvetví*. Právny poriadok je stále menej konzistentný. Svedčí o tom aj množstvo variantov výkladu tej istej právnej normy súdnymi orgánmi a orgánmi štátnej správy, resp. dvoma sudcami toho istého senátu. Východiskom zo situácie pluralizmu a dekonštrukcie je sústredenie sa na oblasť ľudských práv. Ak majú ľudské práva prispieť k zachovaniu odkazu moderných hodnôt aj v postmodemokracii, je potrebné, aby:

- boli chápané ako plnohodnotné a uplatniteľné subjektívne práva a ako určenia štátnych cieľov,
- aby boli subjektívnymi právami každého voči každému.

Preto sa postdemokracia bezprostredne dotýka práva tým, že predstavuje novú kvalitu spoločenskej situácie, na ktorú musí právo reagovať, a zároveň zasahuje samotný právny systém, tvorbu i realizáciu práva a ak majú v postmodernej situácii ostať zachované moderné hodnoty slobody, rovnoprávnosti i mnohé iné, ktoré tradične chráni právo, treba sa sústrediť na ľudské práva všetkých generácií, chápané zároveň ako plnohodnotné ľudské práva i ako určenia štátnych cieľov.

A. Brörtl okrem iného uviedol, že súčasná situácia súvisí so zmenou paradigiem (vzorov): politický krach komunizmu, ekonomický pád liberalizmu a politický kolaps štátu blahobytu, ktoré svedčia o rozpade už vyčerpaných kultúrnych modelov, pričom majú za následok potrebu hľadania *novej racionality*. Do popredia sa dostáva význam domnienky (dohady) a potreba syntézy je potlačená do úzadia. Z právneho hľadiska ide o situáciu „*dekodifikácie*“ práva. Aj princíp humanity stráca svoje opodstatnenie, lebo namiesto ochrany jednotlivca pred štátom do popredia vystupuje potreba ochrany jednotlivca pred inými jednotlivcami. (Brörtl, 1997, s. 211-214)

Konkrétne prejavy transformácie ľudských práv a slobôd v postdemokracii

Postupné limitovanie práva občanov priamo sa zúčastňovať procesov legitimizácie moci súvisí s procesom vnútornej transformácie princípu suverenity ľudu. Predovšetkým ide o zúženie vnútorného rozmeru suverénneho ľudu na skupinu občanov so zachovaným právom dodatočne vyjadriť svoj súhlas vo voľbách s kandidátskymi listinami, ktoré za nich zostavil niekto iný (politické strany a ich orgány). Na ich

zostavovaní občan nemá možnosť priamo sa podieľať a toto právo bolo presunuté na úzku špičku straníckych hierarchických štruktúr pod vplyvom systému vonkajších klientov.

Právo slobodne sa združovať v politických stranách a slobodne vykonávať politickú činnosť je podstatne transformované pod vplyvom kvalitatívnej premeny v straníckom sprostredkovaní a takisto kvalitatívnej zmeny v podstate a funkciách súčasných politických strán. Spoločnosť má dlhé demokratické tradície, inštitúcie, ústavy a zákony. Väčšina obyvateľstva sa úprimne hlási k demokracii, ale v reálnej praxi prevládajú iné princípy. Podľa S. Krna je kartelizácia politických strán proces, v rámci ktorého existujú slobodné voľby, politické strany a občianske združenia, no postupne sa právny štát nahrádza efektívne fungujúcou sieťou najmocnejších hospodárskych zoskupení, ktorých obrat prekonáva hrubý domáci produkt celých štátov. Mnohé z nich finančne podporujú súčasne širokú paletu strán, ktoré vystupujú na verejnosti ako odvekí politickí a ideologickí rivali. Takto sa neocitnú v tábore porazených. Začali prevládať subjekty pripomínajúce firmy. Ich cieľom je profit, a nie mapovať a riešiť potreby jednotlivcov, voličov a celej spoločnosti. Bosovia tzv. kartelových strán dávajú prednosť dohode medzi sebou pred reprezentáciou voličstva. Súčasne sa usilujú zabrániť (napr. účelovou zmenou volebného systému) vstupu nových konkurentov do parlamentu. Zbavujú sa zvyškov pôvodných ideologických funkcií. Hodnotové rozdiely sa stierajú natoľko, že bežný občan nevidí medzi nimi veľký rozdiel a stráca možnosť efektívneho výberu, lebo mu neponúkajú zásadne odlišné varianty. Miznú úzke tradičné väzby medzi stranou, jej členmi a voličmi. Stranícky život, schôdze, zjazdy a pravidelné osobné kontakty s občanmi sa redukujú a s výnimkou predvolebného obdobia sa stávajú formálnymi. Partajné elity dokonca považujú aktívnych členov za záťaž. Pravidelný kontakt s členstvom a voličmi nahradila premyslená marketingová stratégia. Stranícky „piár“, reklamná zručnosť a heslá zatláčajú do ústrania obsah politiky. Základné organizácie strácajú reálny vplyv na centrálnu politiku. Sympatizanti nevidia zmysel v tom, aby sa angažovali v straníckych štruktúrach, a odmietajú ich finančne podporovať. Strany si hľadajú iný zdroj príjmov ako členské príspevky. Ťažisko financovania sa prenáša na podnikateľské a lobistické zoskupenia, čo vytvára pre demokraciu nebezpečné klientelistické väzby. Vo viacerých štátoch zaujíma legislatívcom viac postavenie lobistov ako ostatných občanov. Politické strany pociťujú väčšie záväzky voči darcom ako voličom. Zásadne rozhodnutia sa dejú na fórach za zavretými dverami. Formulujú ich a presadzujú ľudia, ktorých nik nevolil a verejnosť ani nepozná. Rozhodnutie orgánu štátu o rozličných zákazkách sa stáva atraktívnym tovarom. Ale tým sa končí legitimita moci. Volič pripomína futbalového fanúšika, ktorý na zápase tleska svojmu klubu bez toho, aby vedel, že výsledok je dávno dohodnutý. (Krno, 2012)

Terorizmus, národná bezpečnosť a ľudské práva. USA PATRIOT Act (najčastejšie sa interpretuje ako skratka z úplného názvu **Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001** – *Zákon o zjednocovaní a posilňovaní Ameriky poskytovaním vhodných pomôcok potrebných pre stíhanie a zabraňovanie terorizmu z roku 2001*; tiež ako *vlastenecký zákon*) je príkladom, ako štátna moc s odvolaním sa na bezpečnostné hrozby deleguje

sama na seba kompetencie v zmysle prednosti národnej bezpečnosti pred garanciami a dodržiavaním individuálnych práv a slobôd. Bol navrhnutý 23. októbra 2001 v Snemovni reprezentantov, a nasledujúci deň schválený pomerom hlasov 357 ku 66, proti hlasoval napríklad republikán Ron Paul alebo demokrat Dennis Kucinich. Následne bol posunutý do Senátu, kde bol schválený 25. októbra 2001 pomerom hlasov 98 ku 1 a bol tak schválený celým Kongresom. Russ Feingold ako jediný senátor hlasoval proti, senátori Patrick Leahy a Tom Daschle sa snažili jeho prerokovanie pozdržať. Prezident Spojených štátov George W. Bush ho podpísal a uviedol do platnosti 26. októbra 2001. Norma rozširuje právomoci amerických vládnych agentúr a silových či „zákon-vynucujúcich“ zložiek za účelom boja s terorizmom v USA i mimo neho. V porovnaní so stavom pred jeho zavedením, tento zákon zasahuje do celého radu slobôd a oblastí občianskeho života bežného obyvateľa Spojených štátov. Prof. David Cole, profesor na univerzite v Georgetowne, vyslovil názor, že skutočným dôvodom prijatia uvedeného zákona bolo naznačiť, že ktokoľvek, kto tento zákon kritizuje, nie je vlastenec, ale je zradca. Ľudia boli v podstate apriori uznaní za vinných, pokiaľ sa nedokáže, že sú nevinní. USA Patriot Act umožňuje:

- agentom FBI a polícii prehľadávať domov a kancelárie bez vedomia tých, ktorých sa to týka,
- vláde tajne inštalovať odpočúvacie zariadenie na osobný telefón, počítač a sledovať osobnú komunikáciu na Internete,
- tajné vyšetrovanie osobných bankových záznamov, kreditných kariet a ďalších finančných záznamov, požičiavania a nákupu literatúry, osobných zdravotných záznamov a cestovných a obchodných aktivít,
- zmrazenie fondov a majetku bez predchádzajúceho upozornenia a bez možnosti sa odvolať,
- vytvorenie tajných „sledovacích zoznamov“, podľa ktorých sa dajú identifikovať osoby z leteckej či inej dopravy (napr. vytvorenie univerzálnej databázy DNA, kto odmietne, hrozí mu pokuta až do výšky 200 000 USD).

V prípade niektorých najkontroverznejších ustanovení Vlasteneckého zákona (týkajúcich sa sledovania a odposluchov akejkoľvek elektronickej komunikácie a telefónov a domových prehliadok aj bez vedomia majiteľa), bolo v niekoľkých nezávislých súdnych sporoch skúmané, či neporušujú 4. dodatok Ústavy Spojených štátov amerických. Už 26. 9. 2007 rozhodla federálna sudkyňa Ann Aikenová v štáte Oregon, že dve ustanovenia amerického Vlasteneckého zákona sú protiústavné, pretože umožňujú vydanie zatykača bez toho, aby vládne úrady preukázali dôvodné podozrenie, že došlo k trestnému činu. Sudkyňa tak rozhodla na základe žaloby zo strany advokáta Brandona Mayfielda, ktorého omylom zatkli a vypočúvali v súvislosti s teroristickými bombovými útokmi v Madride z roku 2004. Mayfield, ktorý prestúpil na islam, americkú vládu zažaloval. Vymohol si ospravedlnenie a odškodnenie v sume dvoch miliónov dolárov potom, ako vyšetrovatelia uznali, že zle identifikovali odtlačok prsta. Mayfield zároveň získal oprávnenie vzniesť námietku proti Vlasteneckému zákonu. V následnom súdnom procese uviedol, že prehliadky v jeho dome a kancelárii boli nezákonné, pretože

ignorovali ústavné záruky proti neodôvodneným prehliadkam a konfiškáciám. Sudkyňa Aikenová vo svojom rozhodnutí uviedla, že keby vyhovel požiadavke vlády na zamietnutie Mayfieldovej žaloby, v podstate by zmenila "Listinu práv tým, že by ju interpretovala spôsobom, ktorý by ju zbavil akéhokoľvek skutočného významu. Tento súd to odmieta urobiť." Sudkyňa uviedla, že Vlastenecký zákon "teraz dovoľuje výkonnej moci vlády sledovať a vyšetrovať amerických občanov bez toho, aby vyhovel požiadavke štvrtého dodatku ústavy, ktorý vyžaduje preukázanie dôvodného podozrenia." (USA. Sudkyňa rozhodla...)

Niektoré opatrenia Vlasteneckého zákona sú s platnosťou na dobu neurčitú, iné boli pôvodne navrhnuté na dobu určitú, s dobou platnosti k 31. decembru 2005. Neskôr bol dátum vypršania platnosti posunutý na 3. február 2006, resp. na 10. apríla 2006. 2. apríla 2006 americký Senát hlasoval o jeho obnovení, ktoré 7. apríla aj odsúhlasil. Prezident obnovenie platnosti podpísal deň pred jeho vypršaním.

Za „nástupcu“ Vlasteneckého zákona alebo tzv. Patriot Act II je považovaná ďalšia právna norma, Domestic Security Enhancement Act (of 2003) (*Zákon o zvýšení domácej bezpečnosti z roku 2003*). 26. mája 2011 bol nástupca pôvodného Vlasteneckého zákona predĺžený o ďalšie 4 roky. Na svetlo sveta tak vstúpil "USA FREEDOM ACT" (*Zákon o slobode*). Oficiálnym motívom bola údajná redukcia právomocí tajných služieb, predovšetkým NSA. Pravou podstatou nového zákona je pochopiteľne posilnenie špehovania o ďalšiu úroveň a zároveň kamufláž týchto rozsiahlych kompetencií. Napriek tomu, že v USA v nedávnej dobe padlo súdne rozhodnutie o tom, že zhromažďovanie takého veľkého množstva informácií bolo aj vo vzťahu k pôvodnému Vlasteneckému zákonu nelegálne, v americkom právnom systéme to znamená, že rovnako nelegálne bolo počas celého uvedeného obdobia aj konanie americkej vlády, ktorá tieto aktivity iniciovala. Nový zákon predstavuje legalizáciu týchto nezákonných aktivít. Prikazuje totiž súkromným telekomunikačným spoločnostiam zhromažďovať a uchovávať osobné údaje a záznamy o každom jednotlivcovi a odovzdať ich do rúk štátnych bezpečnostných orgánov na základe vyžiadania. Rozdiel spočíva oproti minulosti iba v tom, že si nemusí NSA dávať so zhromažďovaním tak veľa práce. Agentmi "štátnej bezpečnosti" sa tak stávajú súkromné subjekty.

Zoznam bibliografických odkazov

- BÁRÁNY, E. 1997. Postmoderná situácia a ľudské práva. In *Právny obzor*. ISSN 0032-6984, 1997, roč. 80, č.3.
- BRÖSTL, A. 1997. Právny štát v postmodernej situácii. In *Právny obzor*. ISSN 0032-6984, 1997, roč.80, č.3.
- CROUCH, C. 2000. *Coping with Post-Democracy*. London: Fabian Society, 2000, 73 s., ISBN 978-0716305989.
- CROUCH, C. 2004. *Post Democracy*. Cambridge: Polity Press, 2004, 144, s., ISBN 978-0745633152.
- CROUCH, C. 2015. *The March Towards Post-Democracy. Ten Years On*. The Political Quarterly. DOI:10.1111/1467-923X.12210. Delanty, Gerard, 2015, No. 87(1): s.71-75.
- KOCH, A.: *Philosophy for a Time of Crisis*. E. P. Dutton & Co., Inc., New York, 1960, s. 11-12, ISBN 9781199671417.
- KRNO, S.: *Slovensko oneskorene kráča svetom postdemokracie*. [online]. [cit. 2012.02.01] Dostupné na: <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/66488-slovensko-oneskorene-kraca-svetom-postdemokracie/>
- KULAŠIK, P. 1996. Princípy a fungovanie politickej demokracie. In SAMO. Generálny štáb Armády SR, č. 1.
- PINZ, J. 1997. Právni stát v postmoderní situaci. In *Právny obzor*. ISSN 0032-6984, 1997, roč.80, č.3.
- USA: *Sudkyňa rozhodla, že časti Vlasteneckého zákona odporujú ústave*. [online]. [cit. 2007.09.27] Dostupné na: <https://svet.sme.sk/c/3507354/usa-sudkyna-rozhodla-ze-casti-vlasteneckeho-zakona-opporujuustave.html#ixzz5ArJeCWh3>

Kontaktné údaje:

Prof. PhDr. Ján Koper, PhD.
Katedra politológie
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
e-mail: jan.koper@umb.sk

POST-MARXISTICKÁ REFLEXIA KRÍZY LIBERÁLNEJ DEMOKRACIE AKO POLITICKEJ FORMY NESKORÉHO KAPITALIZMU

Peter Daubner

Abstrakt

Príspevok predstavuje post-marxistickú kritiku liberálnej demokracie v krízovej etape jej vývoja, ktorá sa tu chápe ako špecifická politická forma súčasného (neskorého) kapitalizmu. V príspevku sa na v súčasnom čase etablovanú liberálnu demokraciu nazerá prostredníctvom antickej normatívnej filozofie, najmä s využitím pojmu politeia. V závere autor hľadá paralelu medzi Marxovým a Platónovým chápaním demokracie.

Kľúčové slová: *demokracia, kapitalizmus, postmarxizmus, politeia*

Abstract

The paper is a post-Marxist critique of liberal democracy in the crisis phase of its development, which is understood here as the specific political form of contemporary (late) capitalism. The paper to the now established liberal democracy is viewed through ancient normative philosophy, in particular using the notion of politeia. Finally, the author looks for a parallel between Marx and Plato's understanding of democracy.

Keywords: *democracy, capitalism, postmarxism, politeia*

Politická filozofia, ktorá úspešne prežila všetky teatrálné vyhlásenia svojho „konca“ z 80. rokov minulého storočia, postupne získala špecifické rysy dogmatizmu. Tento dogmatizmus, ktorý francúzsky post-marxista A. Badiou nazýva *demokratickým dogmatizmom*, je zmesou politického konformizmu a konzervatívnej morálky. V 80. rokoch na scénu po dekonštrukcii (J. Derrida) nastala rekonštrukcia *dogmatizmu*, pod ktorým bola podpísaná analytická filozofia, kognitivismus (resp. kognitívne vedy) a „ideológia demokracie a ľudských práv“. A dvere sa naplno otvorili tzv. scientizmu. (Hauser, 2014a) V politickom myslení, resp. v politických vedách ako takých sa na úkor normatívno-ontologického prístupu (platónizmus), ktorý vznikol ako reakcia na anglo-americký pozitivizmus, a kriticko-dialektického (marxizmus), resp. neo-marxistického prístupu, presadil „kritický racionalizmus“ (K. R. Popper) a neopozitivizmus vo forme empiricko-analytického prístupu aj so svojimi tzv. „prísne logickými princípmi“. (Kulašik, 2007) Podľa A. Badioua sa v 20. storočí vytvorili tri typy *Dejín*, resp. tri ideologické sústavy: „stalinský byrokratický socializmus“ (ako historický, resp. dialektický materializmus), fašistické „dobrodružstvá“ (ako militantný národne-socialistický rozmer Heideggerovho myslenia) a „západné parlamentarizmy“ (ako americká analytická filozofia vychádzajúca z logického pozitivizmu). Pre všetky tieto tri „intelektuálne pokusy“ je špecifické jedno, to, čo majú spoločné: nemilosrdné nepriateľské postoje voči platónskym základom metafyziky. Sám Platón je tak emblémom toho, čo má byť dnes vo

filozofii prekonané. (Badiou, 2014) Nie je čas na návrat k posudzovaniu súčasnej liberálnej demokracie optikou antickej filozofie? Zastavme sa však na chvíľu pri niekoľkých terminologických poznámkach.

Ľudia takmer všetkých politických presvedčení vyznávajú nadšenie k demokracii, ale majú tendenciu si pod týmto termínom predstavovať rôzne záležitosti. P. Kulašik konštatuje, že pojem demokracia je v politologických a politicko-filozofických diskusiách ťažko definovateľný a značne nevďačný termín, pretože jeho význam (obsah) je natoľko vážny, že mu hrozí strata akýchkoľvek hlbších súvislostí. (Kulašik, 2007) „*Demokracia sama o sebe predstavuje mnohovýrovnú tému, zložitý teoretický problém, náročný spoločenský projekt a polyvalentný termín, ktorý môže znamenať mnoho a zároveň nič.*“ (Sekerák, 2013, s. 39) Demokracia je v súčasnosti pod útokom, zároveň pritom nie je jasné, čím vlastne je. (Slačálek, 2012) Etymologicky je však pojem demokracia jednoznačný: pochádza z gréckeho *démos* (ľud) a *kratein* (vládnuť). Demokraciu môžeme teda preložiť ako *ľudovládu*. (Kulašik, 2007) Klasicky je teda demokracia definovaná ako vláda množstva (ľudu) a je v protiklade k vláde niekoľkých, a to buď vláde aristokratickej alebo oligarchickej, a tiež v protiklade k vláde jedného, a to buď vláde monarchickej alebo tyranskej. (Znoj, 2014) E. Todd konštatuje, že jednou z prvých definícií demokracie bola tá Aristotelova, ktorá bola dokonale moderná v tom, že sa zakladala na rovnováhe princípov „slobody“ (*eleutheria*) a „rovnosti“ (*isonomia*). (Todd, 2007) Je však súčasná forma demokracie skutočne založená na princípoch rovnosti a slobody?

V roku 1989, v tom *annus mirabilis*, akoby dejiny stanovili ideologického víťaza, liberálnu demokraciu. (Krastev, 2017) Na konci osemdesiatych rokov sa neoliberalizmus, resp. neoliberalizmus stal tzv. „uniformným myslením“ (*pensée unique*) v strede politického spektra, a staré politické otázky a spory sa začali pokladať za definitívne vyriešené. (Streeck, 2017) A v 90. rokoch sa skutočne zdalo, že spolužitie kapitalizmu a demokracie dospelo do štádia, keď sme sa už diskusiami o konkurencieschopnej alternatíve nemuseli vôbec zaoberať. (Arnason, 2012) A to aj vzhľadom na skutočnosť, že už dlho pred rokom 1989 bolo zrejmé, že štátny socializmus v krajinách východného bloku nepredstavuje životaschopnú a príťažlivú podobu socializmu. (Bíba, 2014a) V minulosti sa teda naozaj mohlo zdať, že západná liberálna demokracia triumfuje nad svojim zlým „dvojčatom“ (totalitarizmus *in stricto sensu*), avšak situácia sa zmenila v okamihu, keď sa po niekoľkých desaťročiach povojnovej prosperity sľubujúcej budúcnosť neobmedzeného pokroku, začali rozkladať štrukturálne podmienky, ktoré spôsobili, že organické prepojenie medzi ústavnými liberálnymi slobodami a slobodným (liberalizovaným a neregulovaným) podnikaním na pôde sociálno-trhovej ekonomiky a inštitucionalizovaného sociálneho *welfare* štátu (fordisticko-keynesiánsky kompromis) sa stalo neudržateľným. (Bensaïd, 2011) Súčasná kríza, v ktorej sa ľudstvo ocitlo, totiž nie je iba krízou ekonomickou, ale aj krízou liberálnej demokracie. (Pehe, 2012) V podstate takmer všetky prognózované riziká spojené s procesom globalizácie sa v posledných rokoch stali skutočnosťou – napr. medzinárodný terorizmus, klimatické zmeny, finančná kríza a najmä migračné vlny; liberálna demokracia však na tieto riziká nebola politicky pripravená. (Geiselberger, 2017) Je snáď

takmer nemožné prehliadať symptómy krízy liberálnej demokracie: výrazný pokles volebnej participácie, národné vlády tvrdošijne presadzujúce neoliberálne reformy, a to napriek vytrvalému odporu verejnosti, demokratický deficit, podreprezentácia celých segmentov spoločnosti, demontáž sociálneho štátu, a v neposlednom rade tiež volebné úspechy nového populizmu autoritárskej pravice, a presakovanie ich slovníka a tém do verejného diskurzu. (Znoj, Bíba, Vargovčíková, 2014) Nie je dnes preto ústrednou otázkou politickej filozofie to, či sa nestávame svedkami toho, ako sa časť sveta postupne vzdáva liberálnej demokracie a nahrádza ju akýmisi obskúrnymi populisticko-autoritárskymi režimami? A. Appadurai tvrdí, že skutočnou hrozbou pre planétu sú noví populistí autoritárskeho strihu presadzujúci politickú zmes neoliberalizmu, kultúrneho šovinizmu a protiimigračných nálad založených na frustrácii väčšinovej spoločnosti. (Appadurai, 2017)

Podľa V. Bělohradského je naša spoločnosť post-demokratická. Politiku ako boj legítimnu reprezentáciu celku spoločnosti postupne nahradilo verejne regulované lobovanie záujmových skupín za ich partikulárne záujmy. (Bělohradský, 2012) V. Bělohradský v inom texte tvrdí, že *post-demokracia* je situácia, v ktorej tradičné politické strany, ktoré vznikli na základe rozporov modernosti, strácajú kultúrnu hegemoniu, a hnutia, ktoré by mali úspešne vyriešiť rozpory postmodernosti, sa ešte nesformovali, alebo existujú, ale sú efemérne a neúspešné ako Occupy Wall Street, Podemos, Syriza, Indignados či ProAlt. (Bělohradský, 2017) Dnes je, zdá sa, jasné, že demokracia ako forma organizácie slúži vysoko špecifickým záujmom bohatých, korporácií a elít a stojí v ceste emancipácii a univerzalizácii. (Dean, 2009) Filozof J. Bíba naznačuje, že liberálna demokracia je v tomto zmysle len priestorom súperenia elít a občajnej populácii nezostáva nič iné ako zmieriť sa s tým, že je z tohto súperenia v skutočnosti vylúčená. (Bíba, 2014a) Liberálna demokracia ako politická forma zodpovedá skôr Aristotelovej „zmiešanej ústave“, je to „trochu demokracie a veľa oligarchie“. Ide teda o oligarchickú demokraciu, ktorá sa označuje ako liberálna demokracia. Pokiaľ našu spoločnosť nazveme oligarchickou demokraciou, zmení sa myšlienkový terén a uvažovanie o spoločnosti ako takej. (Hauser, 2012) Zdá sa, že to, čo dnes skutočne potrebujeme, je rekonštituovať novú *epistémé* (M. Foucault), vymedziť nový epistemologický priestor či terén poznávania a myslenia o problémoch našich spoločenských formácií. Kedysi totiž liberálna demokracia slúžila ako mechanizmus podporujúci emancipáciu menších, marginalizovaných a vylúčených, v súčasnosti však získava podobu politického nástroja, ktorý zaistuje moc väčšiny a elít. Liberálna demokracia je v tomto zmysle politickou praxou so špecifickým obsahom; je to akýsi politický manažment neoliberálneho kapitalizmu. Podľa M. Sekeráka liberálna demokracia predstavuje dnes už takmer automaticky synonymum pre kapitalizmus. (Sekerák, 2013) Ak, ako tvrdí filozofka J. Dean, je liberálna demokracia politickou formou kapitalizmu (Dean, 2014), potom by sme ju mali demaskovať, a začať používať pojem demokracia len ako „radikálny ideál“ alebo „chýbajúcu utópiu“. Nemožno totiž analyzovať liberálnu demokraciu bez toho, aby sme sa zaoberali jej kapitalistickým obsahom. Nie je preto prekvapujúce, že časť všímavých mysliteľov tento pojem nahradila výstižnejšou a plastickejšiu terminológiou. Uvedme len niekoľko reprezentatívnych príkladov: francúzsky filozof A. Badiou na opis nášho

politického systému používa pojem „parlamentný kapitalizmus“ či „tovarová demokracia“; americká filozofka J. Dean „reálne existujúca demokracia“; nemecký intelektuál W. Streeck „fasádová demokracia“; český filozof M. Hauser „oligarchická demokracia“; francúzsky politológ P. Rosanvallon „demokracie bez kvality pre ľudí bez kvality“; britský sociológ R. Milliband „kapitalistická demokracia“; francúzsky filozof D. Bensaïd „trhová demokracia“ a český filozof B. Horyna „neoliberálna demokracia“. Kapitalizmus dokonalým spôsobom vystihuje ontologickú povahu našej epochy. *„Prakticky neexistuje oblasť individuálneho alebo kolektívneho života, ktorá uniká kapitalistickým vzťahom.“* (Laclau, Mouffe, 2014, s. 185) Ak je pravdou, že súčasný kapitalizmus je ontologicky a geograficky všadeprítomný (Fisher, 2010; Daubner, 2018), a zároveň znemožňuje naplnenie radikálnych príslubov demokracie (Leško, 2015), potom je kapitalizmus novou veľkou ontológiou či meta-systémom vzhľadom na to, že jeho *„...obrovská životaschopnosť spočíva v tom, že tvorí samotný podklad ďalších systémov (vlády parlamentnej demokracie, štátostrany, absolutistickej monarchie, konštitučnej monarchie atď.).“* (Takáč, 2012, s. 47) To dôležité, čo by sme si mali v tejto súvislosti uvedomiť, je, že: *„Globálna kapitalistická ekonomika sa javí ako jediný možný priestor, ako podmienka politiky, boja a konania.“* (Dean, 2014, s. 25)

Už sme naznačili, že samotný termín demokracia môže znieť falošne, a preto sa teraz opäť vynára vo filozofických diskusiách. *„Neurčitost výrazu demokracia vedie k odlišným, často protikladným definíciám.“* (Bensaïd, 2011, s. 20) Filozof G. Agamben upozorňuje na jeho nejednoznačnosť. Keď hovoríme o demokracii, čo tým teda v skutočnosti myslíme? Aký je skutočný obsah tohto vágneho pojmu? Ide vôbec o pojem, ktorý patrí do terminológie politickej filozofie? Demokracia, podľa neho, môže znamenať jednu z dvoch diametrálne odlišných vecí. Po prvé, spôsob ako konštituovať politické telo (v tomto prípade sa pohybujeme vo sfére verejného práva), a po druhé, technika vládnutia (v tomto prípade je našim teoretickým horizontom administratívna prax). Inak povedané, demokracia označuje formu prostredníctvom ktorej je moc legitimizovaná a spôsob, akým je táto moc v praxi vykonávaná. V súčasnom politicko-filozofickom a politologickom diskurze prevláda druhý význam, pojem demokracia sa teda vo väčšine prípadov používa na to, aby referoval k spôsobu vládnutia. Tieto dve oblasti konceptuality (právno-politické a ekonomicko-manažérske) sa vzájomne prekrývajú od zrodenia politiky a politického myslenia o demokracii v gréckom *polis*, čo značne znemožňuje ich rozlišovanie. (Agamben, 2011) Dodajme, že *polis* sa na scéne objavuje až vtedy, keď ide o to, čo občania vlastnia spoločne, a keď sa niekto stará o spôsob, ktorým sú rozdelené formy uplatňovania a kontroly uplatňovania tejto spoločnej moci. (Rancière, 2011) Primárnym záujmom politického diskurzu v antickom Grécku nebol jednotlivec a jeho individuálne práva, ale spoločenstvo ako celok. (Porubjak, 2013) *„Polis bola organizačnou jednotkou slobodných obyvateľov, podriadených spoločným cieľom a záujmom.“* (Kulašik, 2007, s. 10) Konceptiu ideálnej *polis* nemožno hodnotiť paradigmatom hodnôt platných v súčasnosti. Je potrebné ju chápať v dobovom kontexte, v období, v ktorom vznikla. (Wollner, 2013) V súčasnosti však v rámci celosvetových más konzumentov nie sú pozorovateľné prakticky žiadne náznaky toho, že by sa – teda

aspoň v blízkej budúcnosti – mala sformovať nejaká nová a autentická *polis*. (Agamben, 2003)

Základný pojem v antickom Grécku referujúci k demokracii – *politeia* – sa prekladá ako *republika* (do slovenčiny však častokrát aj ako *ústava*), čo je zároveň názvom pre Platónov dialogický *opus magnum*. Pojem *republika* však nevyčerpáva rozsah svojich významov. Keď sa však pojem *politeia* vyskytuje v dielach klasickej filozofie, zvyčajne automaticky nasleduje diskusia o jej troch rôznych formách: *monarchia*, *oligarchia* a *demokracia*, alebo o šiestich variantoch v prípade, že pripočítame tri zodpovedajúce *parekbais*, tri deviantné či perverzné varianty. Prekladatelia stotožňujú pojem *politeia* niekedy s ústavou (*constitution*), inokedy s vládou (*government*). A tak základný politologický koncept odkazujúci k demokracii nás prenáša na terén amfibológie¹. (Agamben, 2011) Fundamentálne pojmy sa v priebehu času stali vágnymi a ambivalentnými, a demokracia ako taká sa, zdá sa, „stratila v preklade“. É. Balibar poznamenáva, že grécky pojem *politeia* je interpretovaný zároveň ako (1.) politické spoločenstvo, (2.) „ústava“ a (3.) forma vládneho režimu. (Balibar, 2017) Každopádne, *politeia*, tak ako o nej píše Platón, nie je, ako tvrdí filozof J. Rancière, ústavou, formou, ktorá by sa štiepila na tri známe varianty, na demokratickú, oligarchickú či tyranskú. *Politeia* je, podľa neho, spoločenstvom uskutočňujúcim svoj vlastný princíp interiority vo všetkých prejavoch svojho života. (Rancière, 2011) Pojem *politeia* nám umožňuje pochopiť samotný pojem demokracia. Teoretik demokracie C. Lefort revitalizoval tento pojem v súvislosti s jeho demokratickým myslením a poňatím *politická* v kontexte jeho kritiky klasického marxizmu, ktorý redukoval *politická* výlučne na fenomén nadstavby a neumožňoval myslieť autonómiu symbolického a ani symbolický charakter *politická*. Marxizmus vychádzajúc z triedneho zápasu v skutočnosti opomínal zjavný fakt, že triedne rozdelenie je formou vnútorného rozštiepenia celej spoločnosti, ktoré sa vpisuje do spoločenského priestoru, ktorý však musí byť politicky ustanovený. C. Lefort sa teda vrátil ku klasickej politickej filozofii. *Politeia* ako kľúčový prvok Lefortovej intervencie znamená režim alebo zriadenie. Umožňuje nám myslieť politiku a *politická* nie ako jeden zjavný „fakt“ alebo subsystém medzi ostatnými (sociálnymi, ekonomickými, estetickými atď.), ale ako základ či tvar spoločnosti ako celku, ako „zvláštnu formu spoločného života“. Tento pojem nie je možné redukovať na politické a mocenské inštitúcie alebo na ústavu. Je to skôr princíp, ktorý generuje spoločnosť ako takú. Tento princíp formuje spoločnosť a vpisuje sa do všetkých foriem spoločenského života. (Bíba, 2014b) Prečo má zmysel pozeráť sa na súčasné zriadenie prostredníctvom antickej filozofie a pojmu *politeia*? Pretože nám uvažovanie o liberálnej demokracii optikou tejto „životnej formy“ či konštitutívneho princípu umožňuje pochopiť, že liberálna demokracia je veľmi obmedzenou či limitovanou formou demokratického zriadenia. A prečo je to dôležité? Pretože filozofia má zvláštnu moc determinovať stav a priebeh sveta. A o povahe spoločnosti a ľudskej civilizácie rozhodujú myšlienkové paradigmy, ako paradigma *kresťanská* či *karteziánska*. A presadenie jednej „chybnej“ paradigmy môže planétu

¹ Pojem pochádza z gramatiky a rétoriky a znamená neurčitosť významu.

priviesť do katastrofy. (Hauser, 2014b) A nie je tou *katastrofickou* paradigmou súčasnosti práve paradigma *parlamentného kapitalizmu*?

Rovnako ako k Platónovi by sme sa, kritizujúc liberálnu demokraciu, mali vrátiť aj k Marxovi. Čo však znamená návrat k Marxovi? A v akom zmysle má byť tento návrat realizovaný? A ku ktorému Marxovi sa máme vrátiť? Aká je dnes relevancia *klasického marxizmu*? Je Marx skutočne *mŕtv*? Filozof É. Balibar konštatuje, že navzdory zlyhaniu Marxa a marxizmu, je pre súčasnosť viac ako kedykoľvek v minulosti nevyhnutné „myslieť politiku“ či „otázku politiky“ v rámci Marxových kategórií, ale zároveň tiež *proti* nim. (Balibar, 2017) Prečo? Pretože Marx nás učí pochybovať o legitimitě spoločenských inštitúcií a premýšľať o ich inherentných rozporoch a dynamike z hľadiska záujmu nepriviligovaných tried. Navyše, mladý „Marx sa (...) odlišuje od Hegelových autoritárskych politických názorov a naznačuje vlastnú oddanosť demokracii.“ (Peffer, 2014, s. 62) Pre Marxa bola vtedajšia „demokracia“, jeho slovami *diktatúra buržoázie*, všeobecným označením pre ekonomické panstvo buržoáznej triedy. Práve toto triedne panstvo bolo určujúce pre konanie elít a štátu ako takého, takže bez ohľadu na politickú formu štátu, vyhlásil štát za diktatúru jednej triedy nad druhou. Proti diktatúre buržoázie mala byť postavená ako jej opak *diktatúra proletariátu*, ktorá vychádzala zo skúseností Parížskej komúny. Dôležité však je, že Marx jednoznačne nechápal diktatúru buržoázie či diktatúru proletariátu ako politické formy vlády, ale pozeral sa na ne v istom zmysle *ontologicky* ako na spoločensko-ekonomickú podstatu tej-ktorej politickej vlády, ktoré chápal len ako triednu ekonomicko-vlastnícku štruktúru zodpovedajúceho politického poriadku. (Znoj, 2014) Marx skutočne v *Kritike Hegelovej filozofie práva* tvrdí, že všetky štáty majú za horizontom demokraciu ako „svoju pravdu“, pričom adjektívum „demokratický“ v Marxovom myslení (pred tzv. *epistemologickým obratom*) sa odvoláva na formu organizácie, ktorá ako taká umožňuje pravdu kolektívneho a slobodného sebaurčenia *rovných*, ktoré je vždy a v každom štáte zablokované. Demokracia je v istej tradícii politickej filozofie, ku ktorej sa hlásil Platón, aj mladý Marx, jednoduchou „pravdou všetkých štátnych foriem“. Toto je to, čo majú v istom špecifickom zmysle Marx a Platón spoločné, demokraciu chápu ontologicky. A tak by sme ju mali chápať aj dnes, nie ako techniku vládnutia elitami nad zvyškom spoločnosti. Demokracia nemôže byť len súborom nejakých procedúr, mala by byť akýmsi étosom či spoločenskou formou.

Zoznam bibliografických odkazov

- AGAMBEN, G. 2003. Prostředky bez účelu. Poznámky o politice. Praha : Sociologické nakladatelství SLON, 2003. ISBN 80-86429-24-5.
- AGAMBEN, G. 2011. Introductory Note on the Concept of Democracy. In: AGAMBEN, G. (ed.): Democracy in What State? New York : Columbia University Press, 2011, s. 1 – 5. ISBN 978-0-231-52708-8.
- APPADURAI, A. 2017. Únava z demokracie. In: GEISELBERGER, H. (ed.): Velký regres. Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška. Praha : Rybka Publishers, 2017, s. 13 – 30. ISBN 978-80-87950-34-0.
- ARNASON, J. P. 2012. Naše prozatimní krize. In: PEHE, J. (ed.): Krize, nebo konec kapitalismu. Praha : Prostor, 2012, s. 126 – 142. ISBN 978-80-7260-267-4.
- BADIOU, A. 2014. Manifest za filosofii a jiné texty. Praha : Herrmann & synové, 2014. ISBN 978-80-87054-37-6.
- BALIBAR, É. 2017. Násilí a civilita. Praha : Rybka Publishers, 2017. ISBN 978-80-87950-36-4.
- BĚLOHRADSKÝ, V. 2012. Odvrat od smyslu: o současné krizi. In: PEHE, J. (ed.): Krize, nebo konec kapitalismu. Praha : Prostor, 2012, s. 67 – 83. ISBN 978-80-7260-267-4.
- BĚLOHRADSKÝ, V. 2017. Rozkoly postmodernosti. In: GEISELBERGER, H. (ed.): Velký regres. Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška. Praha : Rybka Publishers, 2017, s. 297 – 306. ISBN 978-80-87950-34-0.
- BENSAID, D. 2011. Permanent Scandal. In: AGAMBEN, G. (ed.): Democracy in What State? New York : Columbia University Press, 2011, s. 16 – 43. ISBN 978-0-231-52708-8.
- BÍBA, J. 2014a. Za hranice marxismu: radikální demokracie. In: LACLAU, E. – MOUFFE, Ch. Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku. Praha : Karolinum, 2014, s. 219 – 226. ISBN 978-80-246-2685-7.
- BÍBA, J. 2014b. Radikální demokracie: výzva antiesencialismu. In: ZNOJ, M. – BÍBA, J. – VARGOVČÍKOVÁ, J. Demokracie v postliberální konstelaci. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2014, s. 183 – 220. ISBN 978-80-246-2878-3.
- DAUBNER, P. 2018. Budúcnosť pracujúcej triedy v ére globálneho kapitalizmu. In: DAUBNER, P. (ed.): Budúcnosť Európy: Cesta k post-kapitalizmu? Bratislava : Občianske združenie POLE, 2018, s. 99 – 118. ISBN 978-80-570-0356-4.
- DEAN, J. 2009. Democracy and Other Neoliberal Fantasies. Communicative Capitalism and Left Politics. Durham, London : Duke University Press, 2009. ISBN 978-0-8223-4505-3.
- DEAN, J. 2014. Slast a politika. Žižkova politická teorie. Praha : Filosofia, 2014. ISBN 978-80-7007-422-0.
- FISHER, M. 2010. Kapitalistický realismus. Praha : Rybka Publishers, 2010. ISBN 978-80-87067-69-7.
- GEISELBERGER, H. 2017. Předmluva. In: GEISELBERGER, H. (ed.): Velký regres. Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška. Praha : Rybka Publishers, 2017, s. 5 – 12. ISBN 978-80-87950-34-0.
- HAUSER, M. 2012. Kapitalismus jako zombie neboli Proč žijeme ve světě přízraků. Praha : Rybka Publishers, 2012. ISBN 978-80-87067-62-8.
- HAUSER, M. 2014a. Zablockovaná Evropa a čas idejí. In: BLAHA, L. (ed.): Európsky sociálny model – čo ďalej? Bratislava : Vydavateľstvo SAV, VEDA, 2014, s. 252 – 265. ISBN 978-80-224-1396-1.
- HAUSER, M. 2014b. Materialistická dialektika Alaina Badioua a prodloužený život filosofie. In: BADIOU, A. Manifest za filosofii a jiné texty. Praha : Herrmann a synové, 2014, s. 7 – 22. ISBN 978-80-97054-37-6.
- KRASTEV, I. 2017. Budoucnost pro většiny. In: GEISELBERGER, H. (ed.): Velký regres. Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška. Praha : Rybka Publishers, 2017, s. 89 – 107. ISBN 978-80-87950-34-0.
- KULAŠIK, P. 2007. Politológia. Hlohovec : Efekt Copy, 2007. 321 s. ISBN 978-80-969820-8-0.

- LACLAU, E. – MOUFFE, Ch. 2014. Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku. Praha : Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2685-7.
- LEŠKO, E. 2015. Marx o sociálnom občianstve: ku kritike depolitizovanej ekonómie. In: AUGUSTÍN, M. (ed.): Eseje o sociálnom občianstve. Nitra : Univerzita Konštantína filozofa v Nitre, 2015, s. 89 – 101. ISBN 978-80-558-0898-7.
- PEFFER, R. G. 2014. Marxizmus, morálka a sociálna spravodlivosť. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2014. ISBN 978-80-8061-815-5.
- PEHE, J. 2012. Úvod. In: PEHE, J. (ed.): Krize, nebo konec kapitalismu. Praha : Prostor, 2012, s. 9 – 20. ISBN 978-80-7260-267-4.
- PORUBJAK, M. 2013. Myslenie archaického Grécka. Všeobecná charakteristika a počiatky gréckeho sociálneho a politického myslenia. In: NOVOSÁD, F. – SMREKOVÁ, D. (eds.): Dejiny sociálneho a politického myslenia. Bratislava : Kalligram, 2013, s. 20 – 29. ISBN 978-80-8101-679-0.
- RANCIÈRE, J. 2011. Neshoda. Politika a filosofie. Praha : Svoboda Servis, 2011. ISBN 978-80-86320-72-4.
- SEKERÁK, M. 2013. Ekonomická demokracia. Dejiny, teória a prax. Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela, 2013. ISBN 978-80-557-0521-7.
- SLAČÁLEK, O. 2012. Imploze budoucnosti. In: PEHE, J. (ed.): Krize, nebo konec kapitalismu. Praha : Prostor, 2012, s. 93 – 112. ISBN 978-80-7260-267-4.
- STREECK, W. 2017. Návrat vypuzených jako začátek konce neoliberálního kapitalismu. In: GEISELBERGER, H. (ed.): Velký regres. Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška. Praha : Rybka Publishers, 2017, s. 241 – 260. ISBN 978-80-87950-34-0.
- TAKÁČ, P. 2012. Žižekova kritika liberálnej demokracie. In: Studia Politica Slovaca: časopis pre politické vedy, najnovšie politické dejiny a medzinárodné vzťahy, 2012 | 5 | 1 | s. 39 – 48. ISSN 1337-8163.
- TODD, E. 2007. Po impériu. Esej o rozkladu amerického systému. Brno : Computer Press, 2007. ISBN 80-251-0495-8.
- WOLLNER, U. 2013. Platón: model zdravej obce. In: NOVOSÁD, F. – SMREKOVÁ, D. (eds.): Dejiny sociálneho a politického myslenia. Bratislava : Kalligram, 2013, s. 72 – 84. ISBN 978-80-8101-679-0.
- ZNOJ, M. – BÍBA, J. – VARGOVČÍKOVÁ, J. 2014. Úvod. In: ZNOJ, M. – BÍBA, J. – VARGOVČÍKOVÁ, J. Demokracie v postliberální konstelaci. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2014, s. 7 – 12. ISBN 978-80-246-2878-3.
- ZNOJ, M. 2014. Neorepublikanismus v polemice s liberalismem a demokracií. In: ZNOJ, M. – BÍBA, J. – VARGOVČÍKOVÁ, J. Demokracie v postliberální konstelaci. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2014, s. 27 – 88. ISBN 978-80-246-2878-3.

Kontaktné údaje:

Ing. Mgr. Peter Daubner
Kancelária Národnej rady SR
e-mail: peter.daubner@nrsr.sk

DÔVERA AKO INDIKÁTOR POSTDEMOKRACIE NA SLOVENSKU

Ján Ruman

Abstrakt

V predkladanom texte stručne konceptualizujeme termíny dôvera a postdemokracia. Stanovujeme predpoklad, že podmienkou funkčnosti plnohodnotnej demokracie sú tri piliere dôvery, ktoré diferencujeme. Na základe empirických zistení z konkrétno-historických udalostí sa snažíme vyvodiť záver, že počas histórie Slovenskej republiky indikovala nízka miera inštitucionálnej a interpersonálnej dôvery mieru kvality formujúcej sa demokracie na Slovensku. V priložených grafoch sledujeme vývoj inštitucionálnej a interpersonálnej dôvery na Slovensku a výsledky porovnávame so súčasným stavom dôvery. Vyvodzujeme konkrétne závery a načrtávame možnosti a riešenia súvisiace s reaktualizáciou demokratických princípov.

Kľúčové slová: dôvera, predemokracia, postdemokracia, prekérnosť, neoliberalizmus

Abstract

In the text we briefly conceptualise the terms of trust and post-democracy. We set an assumption that the conditions of fully-fledge democracy are three pillars of trust which we distinguish. On the basis of empirical experience from historical events we make an effort to draw a conclusion that the low institutional and social trust has indicated quality of forming democracy in history of Slovakia. In attached graphs we monitor the development of institutional and social trust in Slovakia and we compare the results with current proportion of trust. In conclusion we draw inferences and outline the possibilities of solutions related with reactualisation of democratic principles.

Key words: trust, pre-democracy, post-democracy, precariousness, neoliberalism

Dôvera

K najdôležitejším komponentom funkčného politického, sociálneho, ekonomického a etického života určite patrí dôvera a lojalita. Práve dôvera okrem svojej základnej a konštantnej nevyhnutnosti v rámci fungovania každej spoločnosti, nabrala na svojej významnosti v dobe globalizačných procesov a ich nezamýšľaných dôsledkov. Mnohí teoretici z rôznych vedeckých smerov sa snažia sémanticky uchopiť termín dôvery ako kľúčovú stratégiu jedincov, ktorá sa dotýka budúcnosti, ktorú nemajú tu a teraz pevne v rukách. Zostáva im len akási anticipačná schopnosť očakávať, že budúcnosť sa bude vyvíjať v súlade s ich predstavami. Akt dôvery je vykonávaný v situáciách, v ktorých zainteresovaní jedinci pociťujú neúplnú istotu, resp. riziko. Dôveru možno teda vnímať ako stratégiu, ktorej účelom a cieľom je adaptovanie sa ku konkrétnemu sociálnemu prostrediu aj napriek tomu, že si jedinci ktorí sa stávajú subjektmi tejto stratégie, uvedomujú neistotu a riziko, ktoré je vždy v sociálnom prostredí a konkrétnej situácii prítomné. Na základe ignorovania spomenutej neistoty, môžu jedinci nadobudnúť určité výhody, ktoré im je sociálne prostredie schopné poskytnúť a ktoré by bez „risknutia“ dôvery zaiste nezískali. V tomto zmysle poľský sociológ Piotr Sztompka prirovnáva

umenie dôverovať k umeniu stávkovať, hazardovať alebo riskovať a zároveň očakávať, že sa risk vyplatí. (Sztompka, 2003, s. 25) Dôvera znamená dôverovať dôveryhodnému zdroju. Na základe vzájomnej dôvery, možno očakávať obojstranné výhody medzi tým, kto dôveruje a tým, komu sa dôveruje (a v skutku verí, že je dôveryhodný). (Hardin, 2006, s. 3)

Ak dôjde k narušeniu elementárnej dôvery, dôveryhodnosti, spoľahlivosti, prichádza stav, ktorý je opakom dôvery. Logicky by preto mala nasledovať nedôvera. Pojem nedôvera je ale u viacerých autorov nie príliš autentickým. Ako opozitum sa preto okrem nedôvery v akademickej obci pracuje s pojmami ako úzkosť, neistota alebo strach. Dôvera ako taká, či ide o vzájomný vzťah medzi jedincami alebo vzťah medzi jedincom a systémom, oslobodzuje a mobilizuje ľudí, podporuje kreativitu, bezprostrednosť, invenčnosť, podnikavosť. Ak dochádza k redukcii a strate dôvery, posilňujú sa procesy opačného charakteru. Medzi ne možno zaradiť úzkosť, podozrievanie, ostrážitosť, neistotu a pod. Viacerí teoretici (Silver, Barber, Fukuyama, Seligman) chápu dôveru ako mechanizmus, ktorí tvorí a ustanovuje solidaritu v sociálnych vzťahoch a systémoch, konsoliduje a udržiava poriadok v rámci občianskej spoločnosti, zvyšuje v niektorých prípadoch národné povedomie a zabezpečuje kontinuitu sociálneho usporiadania, t. j. stabilizáciu vzťahov. Preto sa dôvera nazýva aj „morálnou hustotou“, „sociálnym kapitálom“, „spontánnou sociabilitou“. Vzťahy a interakcie pestované a udržiavané v spoločnosti alebo skupine vychádzajú z predpokladu stabilnej sociability, participácie a hlbšej intímnosti. Dôvera, ktorá je sprievodným javom takýchto pevných väzieb, zabezpečuje udržiavanie dostatočnej schopnosti vzájomnej komunikácie, prekonáva syndróm tzv. „nevedomosti širších súvislostí“ a posilňuje kolektívne vedomie. Podporuje toleranciu, schopnosť akceptovať cudzincov, nabáda k uznaniu kultúrnych a politických rozdielov, zamedzuje prejavy nepriateľstva a xenofóbie, zužuje priestor pre permanentné nezhody a hádky. Taktiež spevňuje a obohacuje putá medzi jedincom a komunitou, v ktorej jedinec žije alebo je v nej nejakým spôsobom zainteresovaný, upevňuje a ukotvuje jeho identitu, šíri solidaritu, kooperáciu a recipročnú pomoc, dokonca môže zapríčiniť aj vznik akejkoľvek potreby obety v mene niekoho alebo niečoho. Toto sú pozitívne dôsledky dôvery, ktorá ak je naviazaná a udržiavaná, vymazáva klasický význam pojmu nepriateľ, urýchľuje spoluprácu a zaisťuje psychické istoty. Jej lingvistické antonymum – nedôvera, naopak zapríčiniť eróziu „sociálneho kapitálu“, spôsobuje izoláciu, podporuje atomizáciu jedincov v spoločnosti, zapríčiniť rozpad socializačných motívov a demontuje interpersonálne siete, uzatvára komunikačné kanály a dáva priechod vyššie spomenutému syndrómu „nevedomosti širších súvislostí“, mobilizuje defenzivistické postoje, nepriateľské stereotypy, klebety, predsudky a vyživuje xenofóbne tendencie. Pozmeňuje identity, čo má za následok vyhľadávanie nových typov identít, v praxi často krát známych ako ilegálne kolektívne identity (mafie, gangy), ktoré sa stávajú alternatívnou náhradou za identitné prázdno, ktoré zostáva pri transformácii dôvery na nedôveru. (Sztompka, 2003, s. 104-106)

Česká sociologička Markéta Sedláčková kategorizuje dôveru na základe typu objektu. Za objekt skúmania si stanovuje demokraciu. Na pozadí vzťahu demokracie a dôvery rozlišuje tri piliere dôvery v demokratickom systéme a to systémovú dôveru,

inštitucionálnu dôveru (dôvera v štátne orgány a inštitúcie) a sociálnu dôveru (interpersonálna dôvera). Pre zachovanie stabilnej pozície demokratického systému je potrebné plnohodnotné zastúpenie všetkých troch vyššie zmienených pilierov. Z toho vyplýva, že demokratický systém sa nemôže opierať len o stabilnú inštitucionálnu dôveru (napomáha udržiavať kohéziu zhora), ale aj o interpersonálnu (udržiava systém zospodu) a de facto dôveru v celý systém. (Sedláčková, 2012, s. 155-156). Všetky tri sú teda základom fungovania systému.

Postdemokracia

Termín ako aj celkový koncept postdemokracie začal významnejšie rozvíjať britský sociológ a politológ Colin Crouch vo svojich prácach *Coping with Post-Democracy* a *Post-Democracy*. Prvé zmienky o tomto pojme ale badať už u francúzskeho filozofa Jacquesa Rancièra¹ v 90. rokoch 20. storočia. Crouch považoval za ideálny model prekvitajúcej demokracie stav, v ktorom masy disponujú značnými možnosťami aktívnej participácie využívajúc všeobecnú diskusiu a nezávislé organizácie, ktoré zastrešujú ich verejný život. (Crouch, 2000, s. 1) Vo svojej knihe zo začiatku milénia *Post-Democracy* naznačuje, že sa spoločnosť ocitla pred bránami postdemokracie vysvetľujúc túto skutočnosť na pozadí politicko-vládnej stagnácie rozvinutých krajín, aj kvôli obrovskej volebnej apatii medzi voličmi. Koncept postdemokracie podopiera predpokladom – tzv. parabolou.² Crouch je presvedčený, že demokracia má svoju vlastnú evolúciu, akúsi nevyhnutnú entropiu – živý organizmus so začiatkom, vrcholom a úpadkom. Nazdáva sa, že demokracia ako konštrukt dosiahla svoj vrchol v druhej polovici 20. storočia, teda v období sociálneho (zamestnaneckého) blahobytu ako kľúčového elementu za účelom udržiavania optimálneho fungovania ekonomiky národných štátov. Toto obdobie nazýva aj fordistickým vekom a považuje ho za zlatý vek demokracie na západnej pologuli. Za zlom, kedy sa začal lesk demokracie vytrácať, považuje rok 1968 a rozvoj sektoru služieb, ktorý významne pozmenil charakter fyzickej práce v podmienkach masovej demokracie. V 80. rokoch 20. storočia dochádzalo k prudkej redukcii princípov sociálneho štátu, čo spôsobilo začiatok oslabovania samotnej demokracie v národných štátoch. Hlavnú príčinu úpadku Crouch nachádza v rozpore medzi záujmami transnacionálnych korporácií a všetkými sociálnymi skupinami. Korporatívne záujmy sa podľa neho dostatočne prispôbili expanzívnej logike kapitalizmu a jeho kultúre flexibility. Národné vlády sa nielen inšpirovali, ale takisto prevzali procesno-výkonný

¹ Rancière konceptualizuje termín postdemokracie nie ako stav demokracie, ale ako paradox, že sa v mene demokracie kladie dôraz na vymazávanie samotných foriem demokratického aktu. Ako píše vo svojej knihe *La Mésentente „postdemokracia je vládny akt a pojmová legitimizácia demokracie po konci démosu“*. (Rancière, 1999, s. 101-102)

² Historická parabola je charakterizovaná prostredníctvom diachronickej schémy. Predpona „post-X“ reflektuje významový pohyb samotného termínu demokracia. Predtým ako vznikne X, existuje najprv pre-X (obdobie poukazujúce na začiatky formovania X). Každé X má v dejinách svoj vrchol, po ktorom dochádza k zásadnejším zmenám a tak X metamorfuje na post-X. Post X v skutočnosti neznamená absolútnu negáciu a popretie X, ale indikuje kontinuitu celkového vývoja. Príkladom môže byť termín postmodernizmus, pre ktorý nie je charakteristický zánik modernizmu, ale skôr rozvinutie a radikalizácia modernizmu, resp. etapa priamo odkazujúca sa na modernizmus. (Crouch, 2000, s. 7; Augustín, 2017, s. 93-94)

rámec globálnych firiem a svoje aktivity racionalizovali rovnakými princípmi, čo v mnohých prípadoch znamenalo privatizáciu verejných služieb a majetku. Ako hlavný problém Crouch pomenúva koncentráciu obrovskej moci v korporatívnej sfére, ktorá má priamy vplyv na národné vlády a častokrát národným vládam vnucuje vlastné pravidlá. Tým sa korporácie stávajú dominantnou zložkou nielen v ekonomickej sfére, ale i v politickej. Táto skutočnosť sa najviac podobá predemokratickej situácii, kedy sa politika prakticky týka len nejakej uzatvorenej elity, ale v skutočnosti nejde o predemokraciu.³ Crouch vykresľuje postdemokraciu ako akýsi stav frustrácie alebo dezilúzie, ktorá sa v spoločnosti objavuje a tiež ako stav, v ktorom sa záujmy mocenskej minority stali oveľa dôležitejšími než vôľa ľudu. Politické elity získali užitočné zručnosti, ktoré im umožňujú manipulovať s potrebami obyčajných ľudí podľa ich potrieb. Západ sa podľa neho ocitol v posttriednom a postidentitárnom stave viac ako nikdy predtým. (Kursar, 2013, s. 3-4) Model postdemokracie teda znamená, že *„voľby samozrejme existujú a vlády sa môžu meniť, verejná volebná diskusia je prísne kontrolovanou atrakciou, za ktorou stoja konkurujúce si tímy profesionálnych expertov v technikách presvedčania“*. (...) *„Masa občanov hrá pasívnu, nehybnú a dokonca apatickú rolu odpovedajúcu len na signály, ktoré sú jej dávané. Za touto atrakciou volebnej hry je v skutočnosti politika tvarovaná v súkromí interakciou medzi volenými vládami a elitami, ktoré v drvivej väčšine reprezentujú obchodné záujmy.“* (Crouch, 2000, s. 1) Zodpovednosť za postdemokratický stav nesú podľa Croucha najmä politici, ktorí väčšinou uprednostňujú svoje záujmy pred požiadavkami svojich konštituentov. Dôležitú rolu v súčinnosti s politickými reprezentantmi zastáva korporatívna lobby, ktorá svojimi sofistikovanými krokmi dostáva politikov do pozícií, v ktorých nemajú na výber, t. j. stávajú sa oddanými veľkým obchodným spoločnostiam a ich obchodným ambíciám. Takáto kombinácia potom fundamentálne narúša a pretvára charakter politických strán a de facto parlamentarizmu. Symptómy postdemokracie, ako už bolo uvedené vyššie, sa najviac prejavujú na správaní a nálade elektorátu, tzv. negatívneho občianstva, ktoré sa stáva dominantným. Namiesto proaktívneho prístupu, angažovaného občianstva, politickej participácie voličov na voľbách, rozvíjania kolektívnych identít sa spoločnosť zmieruje a v najhoršom prípade stotožňuje s predstavami, že politika je výlučne vecou elit. (Augustín, 2017, s. 106)

Historicko-politický exkurz a súčasnosť s dôrazom na mieru inštitucionálnej a interpersonálnej dôvery na Slovensku

Po roku 1989 sa demokratické princípy v priestore Slovenska formovali pozvoľna a nie ľahko. Medzi dôvody, prečo tomu tak bolo, možno zaradiť nízku mieru interpersonálnej a inštitucionálnej dôvery, ktorú si čerstvo narodení občania priniesli z reálneho socializmu. V tomto konkrétno-dejinnom období panovala medzi obyvateľmi skôr nedôvera a strach aj v súvislosti s performatívnou činnosťou tajných bezpečnostných služieb a donucovacích prostriedkov, či štátno-aparátne byrokratické

³ Je to len akýsi čiastočný zvrät do predzačiatočného štádia bez predpokladu plného exaktného návratu k predemokratickému štádiu. (Augustín, 2017, s. 104)

pokrytectvo, inštitucionalizované krádeže kolektívneho vlastníctva, klientelizmus, korupcia a nepotizmus, keďže o tom, kto bude mať moc a majetok, rozhodovali kliky a lobujúce skupiny v rámci ÚV KSČ. Vzťah k dodržiavaniu legislatívy by sa dal nazvať svojským, všadeprítomný pocit strachu z možného udania, či diskreditácie alebo označenia za politického nepriateľa nepridávali na dôveryhodnosti systému, štátu alebo medzi obyvateľmi. V spoločnosti a systéme panoval istý druh exkluzivistickej dôvery založenej na podmienkach účelovej lojálnosti, bezpečnostného kalkulu a pragmatického oportunizmu. Hoci reálny socializmus emancipoval sociálnu otázku a dostatočne zabezpečoval sociálnu podporu a stabilitu v spoločnosti, absentovala v ňom saturácia politických a občianskych práv a slobôd. Kolektívna spolupatričnosť podporená spontánnym nadšením a naakumulovaný sociálny kapitál po druhej svetovej vojne, za vyše štyridsať rokov pominuli.

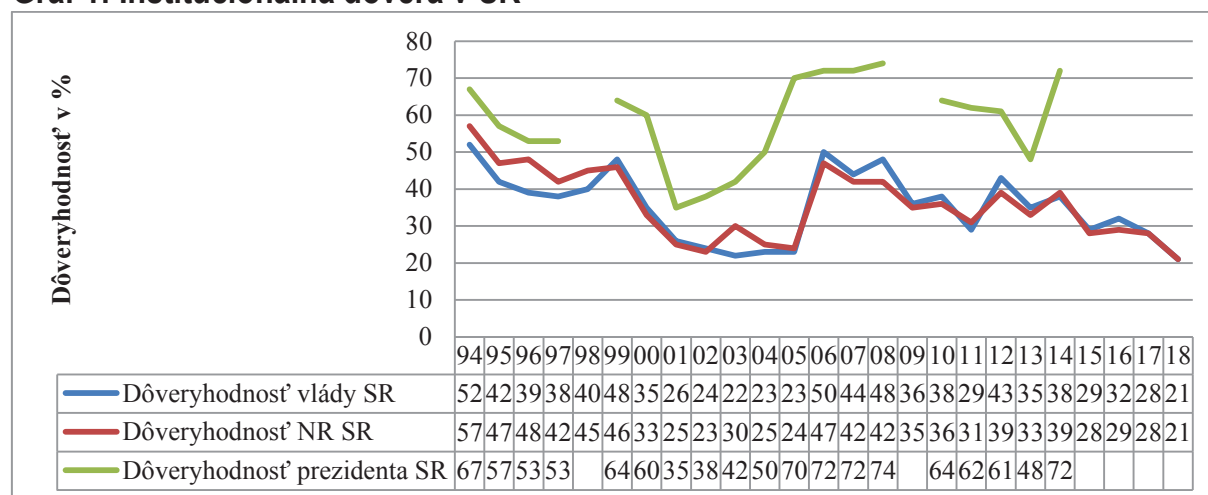
Po poohliadnutí sa späť, rok 1989 v zásade nepriniesol zmenu, ktorú spoločnosť a politické elity vopred očakávali. Napriek rýchlemu zavedeniu slobodných volieb, Československo a od roku 1993 Slovensko, dlho zápasilo s nastoľovaním funkčného a dostatočného právneho poriadku, kreovaním občianskej spoločnosti a politickej reprezentácie, ktorá by niesla zodpovednosť voči občanom. V 90. rokoch 20. storočia nebola inštitucionálna forma sekundárnej sociability autentická, mala skôr tendenciu diskreditovať samotný štát a jeho politiky a vznikal tak priestor na vznik súkromných tradičných väzieb, čo vyústilo v bujnenie mafiánskych štruktúr. Sedláčková interpretujúc teoretikov Richarda Roseho a Chulla Shina hovorí, že *„totalitný režim prostredníctvom povinnej účasti a politizácie záujmových združení primäl občanov sťahovať sa do ústrania, do kruhu svojej rodiny a najbližších priateľov. V spoločnosti zakorenil pocit, že si nikto nemôže byť nikým istý a že sa nevyplatí spoliehať sa na druhých, dôverovať im a preto s nimi ani spolupracovať. Namiesto prvotného aktu dôvery tak panuje v medziľudských vzťahoch skôr nedôvera a obozretnosť. V krajinách, v ktorých nefungujú inštitúcie občianskej spoločnosti a kde je navyše nejasná delba moci medzi zložkami štátneho aparátu, majú ľudia stále pocit, že na činnosť vo svojej krajine nemajú veľký vplyv, že vládnutie sa odohráva niekde tam hore.“* (Sedláčková, 2012, s 119) 90. roky 20. storočia sa niesli v znamení porušovania princípov parlamentnej demokracie, konštitučnej zvrchovanosti a právneho štátu. Neexistovala pluralita názorov a konsenzualita rozhodnutí v takej podobe, v akej ju možno registrovať dnes. Obzvlášť vláda Vladimíra Mečiara po roku 1994 svojím charakterom pripomínala skôr prvky autoritárskeho manévrovania a centralizmu, keďže dochádzalo k monopolnej uzurpácii moci a politickej dominancii lídra. Vznikom selektívnych záujmových skupín, ktoré vznikali popri vládnej moci sa občianska spoločnosť skôr fragmentovala než tmelila. Veľkú rolu zohrala v tomto období privatizácia a neskôr reprivatizácia štátneho majetku a tiež prijatie Washingtonského konsenzu – inšpirácia v podobe odporúčaní z dielne Svetovej Banky, Medzinárodného menového fondu a Ministerstva financií USA. To malo katastrofálny dopad na rast nezamestnanosti, zvyšovanie miery príjmových disparít v regiónoch či sociálnej prekérnosti v spoločnosti. Počas oboch Dzurindových vlád nielenže sublimovala stredná vrstva, ale stagnovalo utužovanie sociálnej kohézie, solidarity, vzájomnosti a kolektívneho uvedomenia. V neposlednom rade bol po roku

2000 badateľný aj pokles aktívneho voličského zastúpenia vo voľbách do NR SR. Politické a korupčné kauzy patrili a patria medzi hlavné atribúty, ktoré sa podieľajú na delegitimizácii demokratického zriadenia. Po roku 2000 sa začala pregnantnejšie odhaľovať prepojenosť štandardných politických strán na finančné subjekty, ktoré zohrávajú úlohu donorov a podporovateľov – tento prístup začal profanovať a diskreditovať samotný politický a stranícky systém na Slovensku. Vznikli paralelné stranícke štruktúry (obzvlášť pri kartelových stranách), ktoré sú závislé na kapitále obchodno-finančných skupín, ktoré sa uchádzajú o štátne zákazky a na oplátku rôznou formou sponzorujú svoje spriaznené politické subjekty. Po roku 2010 sa občianska spoločnosť začala mobilizovať aj kvôli únave z objektívnej neschopnosti mať na dosah veci politické – verejné ako aj sociálnu spravodlivosť. Politická realita druhej vlády R. Fica potvrdila dlhotrvajúcu moc partokracie. Jediná koalíčná strana, ktorá centralizovane ovládala takmer všetky zložky štátneho aparátu, namiesto toho, aby zabezpečila ich nezávislé fungovanie. Už dlhodobo sa pohyb osôb, služieb a kapitálu presúva po straníckej línii, čo veľmi nápadne pripomína reálno-socialistickú skúsenosť. Selektívnym výberom sa určuje stranícke alebo záujmové krytie tej, či onej VIP osoby a podľa toho konajú i štátne orgány a verejné inštitúcie. Dnes sa už zdá sa, natrvalo stali týmito persónami legitímni a legálni oligarchovia, ktorí podobne ako v stredoveku vlastnia a ovládajú verejný priestor (ak nevlastnia, tak skupujú, aby mohli vlastniť a prenajímať) a určujú reálne sociálno-politické pravidlá, ktoré im posväcujú politické elity – často len v podobe nastrčených sprostredkovateľov. Sú to tí oligarchovia, ktorí ovplyvňujú politické rozhodnutia a politické dianie v ich centre. Financujú strany, likvidujú protivníkov (légiami právnikov) a zahladzujú stopy. Nefungujú demokratickým spôsobom. Ide o moc, ktorá je sústredená v súkromných rukách a narába sa s ňou exkluzivisticky, aby sa výhodne zhodnocoval zisk. Tento cynizmus jasne demonštruje, že o politike nerozhodujú občania svojimi hlasmi, ale niekto iný. Niekto, kto je neviditeľný, neuchopiteľný a občanmi nevolený. Dnes sa nevedie zápas len o zmysel a smerovanie politiky (politická – metapolitika), ale o samotné prežitie verejného, kolektívneho, občiansky intímneho a jedinečného.

Z grafu č. 1 (viď nižšie) vyplýva, že od roku 1994 (rok odkedy je miera dôveryhodnosti voči ústavným orgánom štatisticky dokumentovaná) miera inštitucionálnej dôvery kolísala v súvislosti so zmenou vládnych kabinetov. V súčasnosti je miera dôveryhodnosti vlády a NR SR najnižšia v celých dejinách Slovenskej republiky. Len 21% opýtaných na začiatku roka 2018 dôverovalo vláde a NR SR. Namerané výsledky možno vnímať ako zrkadlo fungovania občianskej spoločnosti a akýsi indikátor kvality demokracie na Slovensku. Ako bolo spomenuté vyššie, pre funkčnú demokratickú spoločnosť je podmienkou dôvera a tá u občanov absentuje, resp. je nízka. Treba podotknúť, že tento skepticizmus možno vnímať aj ako znak akejsi politickej múdrosti občanov, hoci tu vzniká riziko spochybnenia samotného demokratického systému. Graf č. 2 poukazuje na mieru interpersonálnej dôvery, t. j. vzájomnej dôveryhodnosti medzi občanmi. Aj v tomto prípade, hoci uvádzané dáta nie sú aktuálne, možno konštatovať, že interpersonálna dôvera vo svojej požadovanej funkcii tmelu pri formovaní občianskej spoločnosti nebola v histórii krajiny dostatočná. Občania jednoducho nedôverujú ani

sebe a nevedia sa spoľahnúť ani na štátne orgány, ktoré majú formálnu moc a ktoré by mali konštitutívne zastupovať vôľu ľudu. Ďalším ukazovateľom podporujúcim hypotézu, že nízka miera dôvery poukazuje na občiansku frustráciu a dezilúziu ako aspektom postdemokracie, je ukazovateľ miery dôvery voči politickým stranám. Podľa Eurobarometra v roku 2018 len 11% občanov dôverovalo politickým stranám. Vyššiu mieru dôvery možno pozorovať pri komunálnych politikoch, ktorým dôverovalo 44% občanov. Verejnej správe dôverovalo tiež 44% opýtaných. Čo sa týka verejných inštitúcií, tam bola bilancia o niečo málo priaznivejšia, než to bolo pri ústavných orgánoch, ale aj napriek tomu sa Slovenská republika umiestnila na posledných priečkach z členských krajín EÚ. Armáde v tom istom roku dôverovalo 53%, polícii 38% (najmenej z členských krajín EÚ) a súdom 25%. Pri dôveryhodnosti médií Slovensko zaznamenalo 41% podporu. (Eurobarometer, 2018, s. 44-49)

Graf 1: Inštitucionálna dôvera v SR



Zdroj: IVO, ISSP, COPART-KVSBK, IRI, FOCUS, ÚVVM pri ŠÚ, OMV SRo, Eurobarometer (vlastné spracovanie)

Graf 2: Interpersonálna dôvera v SR



Zdroj: European Values Study, European Evaluation Society (vlastné spracovanie)

Záver

Slovensko symbolizuje 25 rokov premárnených príležitostí. Verejný majetok, ktorý mal predpoklad stať sa bohatým kolektívnym statkom umožňujúcim rozvoj vedy, techniky, vzdelávania, inovácií, technológií, kultúry, zdravotnej starostlivosti, sociálnej garancie sa ocitol v rukách slovenských finančne „úspešných“ oligarchov alebo zahraničných vlastníkov a investorov. Navyše oligarchické štruktúry dnes ovládajú svojimi obchodnými a sofistikovanými sieťami takmer všetky odvetvia súkromného sektora (priemysel, surovinové zdroje, masmédiá, bezpečnostné služby atď.). Podieľajú sa na financovaní a chodoch niektorých mimovládnych neziskových organizácií v treťom sektore a čo je najtragickejšie, stávajú sa stabilnými aktérmi pri získavaní štátnych zákaziek na obrie projekty. Realitou spolupráce a súčinnosti medzi štátom a súkromným sektorom zostala aj po roku 1989 korupcia, klientelizmus a nepotizmus. Vzťah k právu sa de facto nezmenil, obsah zostal nanajvýš podobný. Amalgám tradicionality a modernosti sa zlúčil s kritériami globalizácie. Trend, ktorý je nanajvýš typický pre postsocialistické krajiny, ktoré od predemokracie prešli tranzíciou, ale plnohodnotnú demokraciu doposiaľ nedosiahli. Uspokojili sa s postdemokraciou, pri ktorej oklieštená občianska spoločnosť prežíva opierajúc sa o selektívne prispôsobovanie si práva a manipulácie funkcií orgánov štátnej a verejnej moci. Pluralita názorov nestačí. Politizuje sa problematika všakových sociálnych, náboženských, kultúrnych menšín. Hýbateľom sa stali kvantá masmediálnych subjektov pátrajúce po zločincoch a páchateloch, odhaľujúcich sprisahania, podvody, kliky, netransparentnosť, neefektivitu a zlé hospodárenie. Mimovládne organizácie organizujú demonštrácie, učitelia a lekári a iní štátni zamestnanci štrajkujú. Mobilizujú sa za účelom zmeny a premeny, pretože si uvedomujú zhnitosť a úpadok politického systému, sociálnu prekérnosť a krehkú kostru občianskej spoločnosti. Sloboda nespočíva len v pestrej ponuke spotrebného tovaru, variabilite zábavy, ale hlavne vychádza zo sociálnej a inštitucionálnej dôvery a k jej zadosťučineniu dochádza len skrze plne saturované občianstvo v modernom slova zmysle. A to je politická úloha. Samotné empirické výskumy preukázali, že úspech tkvie v sociálnej spravodlivosti (silné a nie plávajúce – neuchopiteľné stredné vrstvy), ekonomickej demokracii (občianskej participácii na majetku) a dodržiavaní pravidiel a práva v rámci, v ktorom sa toto právo vynegociovalo. Dôvera nevzniká žiadnym individuálnym inštrumentálnym kalkulom, ale kolektívnou spolupatričnosťou vychádzajúcou z plnohodnotných občianskych istôt. Do budúca musí Slovenská republika zvieť boj o inštitucionalizáciu – prijatie takých zákonných pravidiel, ktoré nielenže znížia sociálnu nespravodlivosť (príjmové disparity a chudobné regióny s vysokou nezamestnanosťou a dostatočne neriešenou rómskou otázkou), odstránia vysokú mieru korupcie, podvodov, špekulantov (manipulácia a obohacovanie sa na úkor ostatných ako „národný šport“), ale upravia aj trestnú a hmotnú zodpovednosť politických elít za svoje chybné konanie. Nestačí len odvolávať vysokých štátnych úradníkov z funkcií, je nutné nastolenie takých pravidiel, ktoré pojmu štát prinavrátia kategórie morálnych cností a úctu. Štát sám o sebe ako aj spoločnosť potrebujú nadobudnúť charakter a disciplínu, ktorú neustále strácajú

vpływom globalizačných procesov. Pretože globalizácia, neoliberalizmus⁴, kultúrna postmoderna vyprázdňujú obsahy termínov: zdieľané idey, hodnoty, mravy, zvyky, ideály – tie sa nachádzajú v rovine náhodilosti, ich frekvencia je nepravidelná a ich podstata je neuchopiteľná – v tomto duchu musí zohrať úlohu garant – štát – etický, morálny zdroj týchto atribútov a osvetý, supervízor, vzor. Je potrebné vymyslieť mechanizmy generovania a zabezpečovania determinantov sociálneho kapitálu a ich následnú inštitucionalizáciu. Táto úloha bude nesmierne náročná, keďže jej realizácia predpokladá sebadôveru, vzájomnú dôveru, dôveru v existenciu nových podôb inštitúcií zrodených z dôvery v spoločnú akciu a hlavne predpokladá dôveru v budúcnosť.

⁴ Jan Keller interpretuje francúzskeho ekonóma a politológa Jacquesa Génereux, ktorý analyzuje dôsledky neoliberálnej agendy na spoločnosť. Konštatuje, že „*atmosféra neúprosnej konkurencie sa prenáša z oblasti ekonomiky do všetkých medziľudských vzťahov, čo vedie až k stavu akejsi permanentnej vojny neobčanov. V nej nejde o to, ujasniť si, kam by mala spoločnosť smerovať, ale len o to, urvať čo najväčší podiel v ustavičnom boji o pozície, vedeným s krajne neistým výsledkom pre každého. Pokiaľ bude tento trend živý ideológiou „trhovosti“ pokračovať, rozloží to v priebehu jednej alebo dvoch generácií celú spoločnosť.*“ (Keller, 2009, s. 119)

Zoznam bibliografických odkazov

- AUGUSTÍN, M. 2017. *How to Escape from the Dead End of Post-Democracy*. In *Filosofický časopis*. ISSN 0015-1831, 2017, Special Issue, č. 1, s. 93-111.
- CROUCH, C. 2000. *Coping with Post-Democracy*. [online]. Charlottesville : Fabian Society, 2000. 73 p. [cit. 2019.01.14.] Dostupné na internete: <<https://www.fabians.org.uk/wp-content/uploads/2012/07/Post-Democracy.pdf>>
ISBN 9780716305989.
- DASGUPTA, P. 1988. *Trust As a Commodity*. In GAMBETTA, D. (ed.): *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford : Basil Blackwell, 1988. ISBN 0-631-17587, p. 49-73.
- DUNN, J. 1988. *Trust and Political Agency*. In GAMBETTA, D. (ed.): *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford : Basil Blackwell, 1988. ISBN 0-631-17587, p. 73-93
- HARDIN, R. 2006. *Trust*. Cambridge : Polity Press, 2006. 206 s. ISBN 0-7456-2464-2
- KELLER, J. 2009. *Nejistota a důvěra aneb K čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha : SLON, 2009. 174 s. ISBN 978-80-7419-002-5
- KURSAR, T. 2013. In a post-democracy trap. In *7th ECPR General Conference paper* [online]. 2013 [cit. 2019-01-14]. Dostupné na internete: <<https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/d300b9fc-6795-488a-8950-5f03ff5aabd2.pdf>>
- RANCIÈRE, J. 1999. *Disagreement*. Minneapolis – London : University of Minnesota Press, 1999. 147 s. ISBN 0-8166-2844-0
- SEDLÁČKOVÁ, M. 2012. *Důvěra a demokracie*. Praha : SLON, 2012. 271 s. ISBN 978-80-7419-058-2
- SELIGMAN, A. 1997. *The Problem of Trust*. Princeton : Princeton University Press, 1997. 231 s. ISBN 0-691-01242-3
- STANDARD EUROBAROMETER 89. Spring 2018. *Public Opinion in the European Union : report*. Bruxelles : Kantar Public Brussels, March 2018. 219 s.
- SZTOMPKA, P. 2003. *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 214 s. ISBN 0 521 59144 9

Kontaktné údaje:

Mgr. Ján Ruman, PhD.
Katedra politológie, Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
e-mail: jan.ruman@student.upjs.sk

DEMOKRACIA A OTVORENÁ SPOLOČNOSŤ – IZRAEL AKO PROTOTYP DEMOKRATICKEJ A OTVORENEJ SPOLOČNOSTI?

Lucia Laczkó

Abstrakt

Súčasná moderná demokratická spoločnosť je vo svojej podstate charakteristická nezávislosťou, slobodou, pluralitou a odmietaním akéhokoľvek absolútna v umení, politike, medziľudských či sociálnych vzťahoch. Podporuje rozvoj nezávislého poznania, heterogénnosť a mnohorakosť v kultúrnych, vedeckých či sociálnych vzťahoch. Môžeme o nej hovoriť ako o otvorenej spoločnosti. Cieľom príspevku je podať opis demokratickej spoločnosti, charakterizovať piliere a slabiny demokracie. Zameriame sa na charakteristiky koncepcie otvorenej spoločnosti. Na príklade izraelskej spoločnosti bude snahou zamýšľať sa nad tým, na základe čoho možno hovoriť o izraelskej spoločnosti ako o demokratickej a otvorenej. Zároveň je snahou v príspevku poukázať na postavenie Izraela v regióne Blízkeho východu a charakterizovať vzťahy Izraela s európskymi štátmi.

Kľúčové slová: *demokracia, otvorená spoločnosť, otvorenosť, spravodlivosť, Izrael*

Abstract

Today's modern democratic society is characterized by independence, liberty, pluralism, and freedom in art, politics, interpersonal or social relations. It supports the development of independent knowledge, heterogeneity and pluralism in cultural, scientific or social relationships. It can be described as an open society. The aim of the paper is to give a description of a democratic society, to characterize the pillars and weaknesses of democracy. We focus on the characteristics of the open society concept. We will reflect on what makes a society of Israel a democratic and open society. We characterize Israel's position in the Middle East region and its relations with European countries.

Key words: *democracy, open society, openness, justice, Israel*

Úvod

O súčasnej modernej spoločnosti možno hovoriť ako o nezávislej, slobodnej či pluralitnej. Je charakteristická odmietaním akéhokoľvek absolútna v umení, politike, medziľudských či sociálnych vzťahoch. Podporuje rozvoj nezávislého poznania, heterogénnosť a mnohorakosť v kultúrnych, vedeckých či sociálnych oblastiach. Na druhej strane sa o modernej spoločnosti hovorí aj ako o spoločnosti masovej, ktorá v malej miere alebo vôbec neprihliada na človeka, jednotlivca, jeho napredovanie v živote, v profesionálnom, osobnom alebo duchovnom raste. Pojem rovnosti ľudí, pochopenie a záujmy človeka sú v modernej spoločnosti podriadené celku a záujmom spoločnosti. Morálka, rovnosť či sloboda v modernej spoločnosti stratili svoj prvotný význam a dominuje v nej neprehľadnosť, nezrozumiteľnosť, ekonomické či kultúrne zmeny. Sme svedkami boja spoločenských predstáv a ideálov, globalizácie, hľadania racionality, slobody a spravodlivosti.

Koncepcia otvorenej spoločnosti

Ako uvádza D. Dobiaš, „jedným z alternatívnych ideovo-teoretických prístupov k sfére sociálnej reality, ktorý sa pokúša o riešenie tradičných problémov a tém súvisiacich s hľadaním optimálneho, akceptovateľného usporiadania sociálnych, politických a kultúrno-etických vzťahov či štruktúr spoločnosti (s človekom ako jej základným „stavebným kameňom“), je hypotéza otvorenej spoločnosti K. R. Poppera (Dobiaš, s. 3). Snahou autora koncepcie, K. R. Poppera, bolo predovšetkým vykresliť otvorenosť spoločnosti ako prijatie a stotožnenie sa so stanoviskom kritického racionalizmu ako základného životného postoja, ktorý akceptuje humanisticko-etické ideály a hodnoty. Humanizmus ako viera v človeka, v rozum, slobodu, bratstvo všetkých ľudí a viera v rovnostársku spravodlivosť je podľa Poppera jedinou a možnou vierou otvorenej spoločnosti.

Pre Poppera predstavovali pojmy ako otvorená spoločnosť, pravda či sloboda regulatívne idey, ktorých základným zmyslom je iniciovať a motivovať ľudskú snahu o vytvorenie takej spoločnosti, ktorá bude fungovať v podmienkach nedokonalosti a otvorenosti ľudského vedenia.

Pôvod termínu otvorená spoločnosť je v zásade odvodený od vymedzenia sa pojmu uzavretosť. Pokiaľ hovoríme o otvorenej spoločnosti, nie je a nemala by byť vnímaná ako konkrétny politický systém. Podľa Poppera otvorená spoločnosť nemá byť chápaná výslovne ako cieľ, ku ktorému máme nevyhnutne smerovať. Otvorenosť predstavuje skôr spôsob spoluzitia medzi jednotlivcami a sociálnymi skupinami, za predpokladu dodržiavania určitých princípov, ku ktorým zaradujeme predovšetkým rešpektovanie základných sociálno-etických hodnôt - toleranciu, slobodu a spravodlivosť. Zjednocujúcim faktorom je zároveň aplikácia kriticismu a filozofického zdôvodňovania, ktoré sú súčasťou kreovania demokraticky garantovaných autonómnych podmienok. Termín otvorenej spoločnosti možno klásť do kontrastu s termínom totalitná spoločnosť (Dobiaš, 2012, s. 166-167). Myšlienka otvorenosti zároveň odkazuje na absenciu donútenia v akejkoľvek forme a existenciu slobodnej diskusie bez toho, aby sme si nárokovali pravdivú výlučnosť nášho stanoviska.

Idea otvorenej spoločnosti, podobne ako myšlienky demokracie, liberalizmu či spravodlivosti, s ktorými je úzko spätá, nie je jednoduchou ideou. Termíny otvorenosť a otvorený nás odkazujú k predstave systému, ktorý je schopný prijímať a zároveň adaptovať svoju štruktúru na podnety, ktoré prichádzajú z jeho vnútra a taktiež z okolitého prostredia. Miera otvorenosti predstavuje rozsah a intenzitu adaptácie v politických, ideologických či biologických kategóriách. V kontexte koncepcie otvorenej spoločnosti sa otvorenosť teda spája so schopnosťou prežívať, rešpektovať a tolerovať inakosť, či už ide o úroveň kultúry, náboženstva, ideológie, hodnôt a pod. V otvorenej spoločnosti má byť snahou koexistencia individuálne odlišného, iného, mnohotvárneho. Je pre ňu charakteristická vláda práva, rešpektovanie ľudských a menšinových práv či názorov menšín. Koncept otvorenej spoločnosti má teda predstavovať legitímny koncept, ktorý hľadá dobré vzťahy medzi ľuďmi. Zároveň hľadá odpovede na otázky zjednotenia rôznorodého a uchopenia koexistencie odlišných subjektov na politickej úrovni. Za veľkú

výhodu koncepcie otvorenej spoločnosti môžeme v princípe pokladať to, že ak vieme čo nefunguje, resp. čo je problematické, môžeme sa snažiť to napraviť a tak sa podieľame na vytváraní lepšieho sveta. Jej prednosťou je zabezpečenie slobody myslenia a reči, ako aj tvorivosti.

K. R. Popper ako prvý predstrel svoju predstavu o otvorenej spoločnosti vo vzťahu k udalostiam a iracionálnej politickej praxi totality najmä v období druhej svetovej vojny. Predstavuje projekciu, ktorá sa objavuje na pozadí tradičných problémov a tém, ktoré súvisia s hľadaním optimálneho a akceptovateľného usporiadania sociálnych, politických, ekonomických a kultúrno-etických vzťahov a štruktúr v spoločnosti. Podľa Poppera je otvorená spoločnosť kreovaná na princípe individuálneho morálneho presvedčenia a očakáva sa od nej istá flexibilita. Má byť pripravenou na zmeny umožňujúce optimalizáciu rozvoja bez prísľubov vyriešenia všetkých problémov. Ide jednak o otvorený priestor slobody a neohraničenosti, ale taktiež o participáciu na celku a spoluzodpovednosť ako za seba, tak aj za iných. Cieľom má byť kreovanie spoločnosti, ktorá generuje pluralizmus v názoroch a zároveň sa v nej uplatňuje permanentný kriticismus, ktorým možno poukázať na vhodnosť či produktivnosť navrhovaných riešení a tak meniť aktuálne problémy doby (Dobiaš, 2012, s. 167).

Demokracia ako médium otvorenej spoločnosti

Demokracia právneho štátu je politický poriadok, s ktorým sa viaže pluralitné a tolerantné prostredie. Skutočná demokratická spoločnosť¹ je, na rozdiel od iných zriadení a politických systémov, charakteristická tým, že človeku poskytuje priestor a možnosť zúčastňovať sa na spravovaní vecí verejných. Vo všeobecnosti sa pod pojmom demokracia rozumie politické zriadenie, v ktorom má moc v rukách ľud, občania štátu. Konkrétny typ demokracie však závisí od viacerých činiteľov, od spôsobu získavania vlády, od zriadenia ako aj od miery spoločného dobra, ktoré spoločnosť realizuje. V súčasnosti široká verejnosť pojem demokracia používa vo väčšine prípadov s mimoriadnou terminologickou bezstarostnosťou a bez dôkladného vymedzenia pojmu. Diskusie o demokracii bývajú skôr ideologické, z čoho vyplýva fakt, že vždy mala, má a bude mať sympatizantov, ale aj kritikov a zásadných nepriateľov. Demokracia predstavuje jednu z možností politickej vlády s prívlastkom najzložitejšia a najkrehkejšia. Stabilita demokratickej vlády závisí od identity občanov, zvykov, mravov a morálky spoločnosti. Pilierom modernej demokracie je existencia tradičných občianskych práv, princíp suverenity, princíp del'by moci na tri zložky moci (výkonnú, zákonodarnú a súdnu) a princíp realizácie vôle ľudu prostredníctvom priamych, slobodných, všeobecných a tajných volieb.

História pojmu demokracia sa spája so starovekým Gréckom, ktoré je považované za kolísku demokracie.² Grécke slovo *demokratiá* je zložené z dvoch pojmov, *demos*

¹ Skutočná demokracia môže existovať v občianskej spoločnosti. Vo fungujúcej demokratickej spoločnosti sa možnosti občianskej participácie neobmedzujú. Je v nej vytvorený priestor na uplatňovanie svojich záujmov a presadzovanie svojich práv.

² Prvú zmienku o demokracii nachádzame v starovekých Aténach. Avšak tvrdenie, že aténska demokracia bola prvou formou demokracie je diskutabilné, nakoľko v aténskej demokracii boli z rozhodovacieho procesu vylúčené

a *kratos*, ktoré v preklade znamenajú ľud a vládu. V prvej polovici 5. storočia pred našim letopočtom zaviedli občania starovekého Grécka formu vlády, v ktorej im bolo umožnené priamo sa podieľať na prijímaní politických rozhodnutí. Už v gréčtine však pojem *demos* nebol úplne jednoznačný. Znamenal aténsku komunitu združenú v ľudovom zhromaždení, v *eklésii*. Postupne dochádzalo k vývoju termínu (Sartori, 1993, s. 24).

Z etymologického hľadiska pojem demokracia znamená, ako pripúšťa taliansky politológ a filozof G. Sartori, vládu alebo moc ľudu. Interpretácia pojmu však naráža na úskalia, ktoré súvisia s nejednoznačnosťou pojmov.³ Etymologickým úskalím je samotný výklad pojmu ľud. G. Sartori uvádza jeho šesť interpretácií a rozlišuje ľud ako každý, neurčená veľká časť, t.j. mnohí, nižšia trieda, organický celok, väčšia časť vyjadrená princípom absolútnej väčšiny a ľud ako väčšia časť vyjadrená princípom obmedzenej väčšiny. Prekážkou je taktiež pojem vláda, resp. moc. Ide o politický pojem a v súvislosti s vládou je prítomný rozdiel medzi titulárnymi nositeľmi a reálnymi vykonávateľmi. Z toho vyplýva fakt, že niektorí ľudia znamenajú v celku, ktorým je ľud viac a niektorí menej, že ľud, ktorý predstavuje vo voľbách víťaznú väčšinu v skutočnosti nemá moc a to, čo sa nazýva tzv. vôľou ľudu je viac-menej súhlasom. Teoretická analýza pojmu demokracia je preto komplikovaná (Sartori, 1993, s. 24-33).

Neexistuje jedna jasná a všeobecne prijatá definícia demokracie. Vo svojej podstate je demokracia forma politického zriadenia, ktorá vo všeobecnosti uznáva zásadu, že menšina sa podriaďuje väčšine s pomocou fungovania sústavy organizačných princípov. Tie umožňujú uplatnenie vôle väčšiny (Žaloudek, 2004, s. 81). Jedným z chápaní, čo demokracia je, môže byť minimalistické poňatie demokracie, ktoré považuje demokratizačný proces za úspešný vtedy, keď sa uskutočňuje a pravidelne opakuje slobodný a demokratický výber zástupcov. V takomto prípade hovoríme o volebnej demokracii. Opakom minimalistického chápania je maximalistické poňatie demokracie. V tomto prípade sa od demokracie, okrem pravidelne opakujúcich sa volieb, vyžaduje aj rad ďalších charakteristických rysov demokracie, ako je napríklad dobre fungujúca občianska spoločnosť či sloboda médií a pod. Konkrétne ide o liberálnu demokraciu⁴, ktorá na základe spomenutého zodpovedá maximalistickému poňatiu.⁵

S demokraciou ako formou politického zriadenia, či politického poriadku sa spája ochrana tradičných občianskych práv. Karel Žaloudek uvádza štyri základné piliere či

ženy, otroci a cudzinci. Za prínosné možno pokladať existenciu zákonov a jeden z hlavných pilierov aj súčasných moderných demokracií, podriadenie vlády ľudu vláde zákonov.

³ Postupne dochádzalo k významovým transformáciám pojmu *demos*. O *demos* je možné hovoriť ako o celku – *holon*, mnohých – *polloi*, môže sa vzťahovať na väčšinu – *pleiones* alebo na lúzu – *ochlos*.

⁴ Za kolísku vzniku liberálnej demokracie sa pokladá euro-americká civilizácia. Jej základy boli založené v starovekom Grécku, ďalšie v starovekom Ríme, neskôr v novovekých republikách v rôznych častiach Európy a vo Veľkej Británii. Završená bola politickým systémom americkej republiky, ktorý položil základy pre jej nasledujúci vývoj. Každá podoba demokracie je špecifická a vychádza z konkrétnych historických a kultúrnych predpokladov. Základom liberálnej demokracie ako politického systému je slobodný občan, ktorý disponuje základnými občianskymi slobodami a právami (Kučera, 2012, s. 8-10).

⁵ Podľa Ženíška sa vo väčšej miere stretávame s volebnými demokraciami, ktoré sú dôsledkom demokratizácie z 90. rokov 20. storočia. Ide predovšetkým o post sovietske štáty, štáty Ázie a Latinskej Ameriky. Naopak, liberálne demokracie sú, čo do počtu štátov vo svete, v minimálnom zastúpení. Bližšie k vymedzeniu termínu demokracia podľa Ženíška, ako vyzerá a k čomu vedie (Ženíšek, 2006, s. 20-22).

princípy demokracie. Ide o princíp tradičných občianskych práv, princíp suverenity, princíp delby moci a princíp realizácie vôle ľudu prostredníctvom slobodných, všeobecných, priamych a tajných volieb (Žaloudek, 2004, s. 81).

R. Dahl tvrdí, že o demokracii sa diskutuje stáročia a uvádza, že je to dostatočná doba na to, aby sa vytýčil konkrétny súbor predstáv prijateľný pre všetkých, s ktorým by všetci súhlasili. Je ťažké určiť, či to, že sa tak nestalo je pozitívne alebo negatívne. Demokracia sa stala vo vysokej miere diskutovanou, kritizovanou, podporovanou či ignorovanou. Formovala sa vo svojom ranom období, fungovala, bola ničená a v určitých prípadoch obnovovaná. Dlhé dejiny demokracie ovplyvnili jej samotné definovanie a pre rôzne obdobie a ľudí žijúcich na rôznych miestach znamenala odlišnú realitu. Vo väčšej miere bola demokracia predmetom úvah filozofov. Ľuďmi prijímaným a praktizovaným politickým systémom bola podľa R. Dahla pôvodne minimálne a pokiaľ demokracia reálne existovala v konkrétnych prípadoch, politický život sa reálne týkal len menšiny dospeljej populácie (Dahl, 2001, s. 8-10).

V súčasnosti prevláda vo verejnej mienke, ako aj v akademickej literatúre presvedčenie, že liberálno-demokratický spôsob vlády predstavuje nespochybniteľnú hodnotu, čo súvisí predovšetkým s akceptovaním základných ľudských práv. Liberálna demokracia je charakteristická existenciou zastupiteľskej vlády spojenej s pravidelnými voľbami, väčšinového princípu rozhodovania, vlády práva a ústavným obmedzením moci, ochranou základných práv a slobôd, obmedzením štátu a oddelením súkromnej a verejnej sféry.

Za hlavný atributívny znak otvorenej spoločnosti K. R. Popper pokladá práve demokraciu. Považuje ju za najlepšiu formu politického zriadenia, za metódu a organizujúci princíp pre súťaž politických ideí. Veril v demokraciu podobne ako W. Churchill a teda chápal ju ako štátnu formu najmenšieho zla, ako najlepšiu zo všetkých zlých vládnych foriem, kde práve inštitucionalizáciou kritiky je možné vypočúť každý hlas a postupnými reformami zlepšovať každodenný život. V demokracii vidí K. R. Popper nádej, že práve v nej sme schopní naplňať otvorenosť optimálnymi parametrami a preto podľa K. R. Poppera *„demokratizmus otvorenej spoločnosti môžeme chápať ako inštitucionálne vytvorený a garantovaný spoločenský priestor, kde sa konfrontujú rôzne sociálne, ideologické a ekonomické sily“* (Dobiaš, 2012, s. 176-177). Demokraciu chápal ako tzv. médium fungovania otvorenej spoločnosti (Dobiaš, 2012, s. 176-177).

Od 17. storočia obhajcovia demokracie zdôrazňujú jej vzťah k slobode a uznávajú, že demokracia je spojená so slobodou výraznejšie ako ktorýkoľvek iný režim. Vychádzajúc z argumentov, ideálna demokracia poskytuje širšiu oblasť osobnej slobody a s existenciou demokracie a demokratického procesu sa spájajú aj práva, možnosti a slobody, ako napríklad sloboda prejavu, politická organizovanosť, politická kultúra, opozícia, spravodlivé a slobodné voľby a pod. Ako zdôrazňuje R. Dahl, jedinečný vzťah demokracie a slobody spočíva v tom, že *„rozširuje možnosť žiť podľa zákonov zvolených podľa vlastného výberu“* (Dahl, 1995, s. 84). Východiskom je sebaurčenie vládnuť si a dodržiavať zákony, ktoré si ľudia sami zvolia, pričom podstatou spokojného života ľudí je život v spoločnosti s ostatnými. Nakoľko život v spoločnosti si vyžaduje prijímať kolektívne rozhodnutia záväzné pre všetkých členov spoločnosti, práve demokracia

predstavuje (by mala predstavovať) najlepšie možné riešenie pre ich prijímanie a následné vládnutie. V tejto súvislosti znamená slobodu samovlády podľa zákonov vlastného výberu, tzv. žiadúci cieľ, ktorý umožňuje osobný rozvoj občanov ako morálnych a spoločenských bytostí. Zároveň pomáha chrániť a podporovať ich základné práva, záujmy a záležitosti. Spája sa teda aj s morálnou autonómiou jednotlivcov, ktorú ideálna demokracia rešpektuje v presvedčení, že je to vlastnosť, bez ktorej by ľudia prestali byť ľuďmi v pravom slova zmysle. A keďže demokratický proces maximalizuje (mal by maximalizovať) uskutočniteľný rozsah sebaurčenia pre tých, ktorí podliehajú kolektívnemu rozhodovaniu, maximálne taktiež rešpektuje (by mal rešpektovať) morálnu autonómiu všetkých, ktorí podliehajú zákonom (Dahl, 1995, s. 84-86).

Uvedomujúc si nedostatky demokracie a problémy vyplývajúce z požiadaviek súčasnej spoločnosti, v porovnaní s uzavretými systémami, demokracia predstavuje systém, ktorý je mnohými označovaný za dobrý, spravodlivý a hodnotný. R. Dahl zdôrazňuje, že ani politickú rovnosť a ani demokratický proces nepovažuje za výlučne dobré. Podľa neho sú skôr najspoľahlivejším prostriedkom na ochranu a podporu dobra a záujmov všetkých osôb podliehajúcich kolektívnemu rozhodovaniu. Politickú rovnosť pokladá za základný prostriedok spravodlivého rozdelenia slobody a spravodlivých možností pre osobný rozvoj (Dahl, 1995, s. 292).

Demokracia v Izraeli

Izrael je od vyhlásenia nezávislosti⁶ považovaný za jediný blízkovýchodný štát, v ktorom sú prítomné prvky demokracie. Tým, že v štáte prebiehajú demokratické procesy, ako napríklad voľby a fungujú inštitúcie demokratického typu, ku ktorým patrí parlament či Najvyšší súd, je Izrael často považovaný za jedinú skutočnú demokraciu v regióne. Možno však povedať, že ide o špecifickú demokraciu, vyznačujúcu sa rozličnými, menej štandardnými prvkami, ktoré nie sú v iných demokraciách prítomné. Izrael robia špecifickým prvky ako samotná poloha štátu, nepriateľské vzťahy so susednými štátmi a permanentné ohrozenie terorizmom, zložené vzťahy s Palestínčanmi, židovské osady či správa okupovaných území. Piliere štátu sú preto príliš krehké a labilné, čo v konečnom dôsledku môže mať vplyv na izraelské inštitúcie a izraelskú spoločnosť.

Teoreticky predstavuje Izrael sekulárny demokratický štát, v ktorom je všetkým obyvateľom zaručená sloboda náboženského vyznania a rovnaké postavenie židovských aj nežidovských obyvateľov. V skutočnosti je však pre Izrael charakteristické spolužitie s menšinami, založené na otvorenom konflikte a neskrývanej nenávisti. Podľa slov Mareka Čejku, z dôvodu absencie formálnych ústavných záruk je ochrana minoritných vyznaní a etník na „vedľajšej koľaji“. Najväčší rozpor vyvoláva aplikovanie židovského náboženského práva na verejnosť. Ortodoxní židia⁷ odmietajú mienku, že svojimi praktikami diskriminujú menšiny a zastávajú názor, že pokiaľ by nebola zaručená štátna

⁶ K vyhláseniu nezávislosti Izraela došlo oficiálne 15. mája 1948.

⁷ V príspevku rozlišujeme medzi termínmi „Žid“ a „žid“. „Žid“ s veľkým začiatočným písmenom je chápaný ako príslušník etnika, „žid“ sa chápe skôr ako vyznávač židovského náboženstva, judaizmu.

ochrana náboženských práv, dochádzalo by práve k ich diskriminácii. Izraelská demokracia však aplikáciou židovského náboženského práva v praxi naberá črty teokracie (Čejka, 2009, s. 20).

Pre súčasnú izraelskú spoločnosť je charakteristické spolužitie s menšinami, založené na otvorenom konflikte a neskrývanej nenávisti, čo predstavuje pre štát slabinu. Úloha náboženstva vo vnútri štátu je taktiež často skloňovanou témou, nakoľko prevláda spoločenská kritika, že postavenie izraelských Arabov a ostatných etníc v Izraeli je menejcenné. S tým súvisí aj fakt, že sa stretávame s rôznymi definíciami izraelskej demokracie. Politológ Donald H. Akenson ju definuje ako „*veľkú demokraciu pre Židov, avšak zďaleka už nie tak veľkú pre kohokoľvek ďalšieho*“ (Čejka, 2009, s. 19).

Izraelský predseda vlády B. Netanjahu charakterizuje Izrael ako národný štát židovského národa, ktorý ako jediný rešpektuje individuálne práva všetkých svojich občanov v regióne Blízkeho východu. Tvrdí, že tieto individuálne práva budú naďalej izraelskou demokraciou chránené, ale dodáva, že aj „väčšina“ má svoje práva a väčšinové pravidlá.

Izraelská demokratická spoločnosť čelí niekoľkým problémom. Primárnym je už spomenutý vzťah štátu a náboženstva. Jeho podstatou je status quo v záležitostiach vzťahu štátu a náboženstva, na základe ktorého platí, že ako v predštátnej dobe, tak aj v súčasnosti sa v izraelskej spoločnosti rešpektujú náboženské pravidlá bez ohľadu na legislatívu. Predstavuje to nestabilný kompromis medzi viacerými záujmovými skupinami. Náboženské právo má dominantné postavenie v izraelskej spoločnosti a v niektorých oblastiach je jeho úloha mimoriadna či osobitá. Vplyv náboženského práva sa prejavuje napríklad v otázke rabínskeho monopolu, prejavujúceho sa najmä pri sobášoch a rozvodoch, ktorý sekulárni Izraelčania považujú za formu náboženského útľaku, v otázke osobného statusu, v oblasti rituálnej čistoty a podobne. S dominanciou náboženského práva súvisí výrazné napätie medzi sekulárnymi a religióznymi komunitami v Izraeli (Čejka, 2009, s. 32-36).

V otázkach vzťahu medzi štátom a náboženstvom sú kľúčovými rozhodnutiami rozhodnutia Najvyššieho súdu.⁸ Najvyšší súd predstavuje inštitúciu, ktorá sa vo väčšine prípadov a rozhodnutí priklonila k podpore liberálnych a demokratických princípov. Všetky jeho zákony a rozhodnutia sú v súlade so slobodou svedomia, vyznania a náboženstva. Práve kvôli demokratickej orientácii Najvyššieho súdu sa z pragmatických dôvodov jeho rozhodnutia izraelskými vládami v minulosti obchádzali a v niektorých prípadoch bolo snahou izraelských religióznych strán anulovať tie rozsudky Najvyššieho súdu, ktoré vychádzali zo zásady rovnosti a slobody vyznania. Tlakom verejnosti sa situácia v roku 1995 zmenila a Najvyšší súd vydal niekoľko rozhodnutí týkajúcich sa vzťahov medzi náboženstvom a štátom, ktoré boli záväzné pre obe strany. Prvoradou úlohou a poslaním Najvyššieho súdu je obhajovanie a ochrana demokratických princípov pred teokratickými, a preto je pravdou, že niektorými rozhodnutiami sa javí ako zaujatý voči religióznym židom. Reakciou ultraortodoxných

⁸ Inštitúciami, ktoré sa zaoberajú ľudskými a občianskymi právami alebo otázkou vzťahu náboženstva a štátu sú mimovládne organizácie. Ide napríklad o Asociáciu pre občianske práva v Izraeli, Izraelské náboženské akčné centrum či Centrum pre ľudské práva.

židov na niektoré praktiky Najvyššieho súdu sú preto demonštrácie. Ukázalo sa však, že po roku 2000 sa počet demonštrácií a protestov znížil s ohľadom na bezpečnostnú situáciu štátu (Čejka, 2009, s. 41-44).

Vzťah náboženstva a štátu v izraelskej spoločnosti komplikuje taktiež fakt, že ústava ako základný normatívny akt a súčasť väčšiny demokratických štátov v Izraeli absentuje. Jedným z dôvodov, prečo sa ústava v štáte neprijala, bol odmietavý postoj náboženských strán, ktoré za jediný základný zákon považovali Tóru. Kompromisným sa stal fakt, že pokiaľ si to situácia bude vyžadovať, k spísaniu ústavy dôjde postupne na základe prijímania Základných zákonov (Čejka, 2009, s. 28-31).

V Izraeli majú status nadradenosti Základné zákony. Na túto otázku však existujú rozdielne názory. Niektoré odmietajú nadradené postavenie Základných zákonov nad bežnými z toho dôvodu, že väčšina hlasujúcich, ktorá schvaľuje zákon nemôže zároveň priznať vyššiu právnu úpravu inému právnemu predpisu. Iní tvrdia, že nadradenosť základných zákonov vyplýva zo skutočnosti, že sú produktom Knesetu ako ústavodarného zhromaždenia a že z ich jednoduchého vymedzenia ako Základných zákonov možno vyvodiť záver, že sú ústavne nadradené. Izrael teda funguje podľa nekodifikovanej ústavy pozostávajúcej z hmotného ústavného práva založeného na prípadoch a precedensoch, zvykového práva a ustanovení týchto formálnych zákonov. Avšak Základné zákony nezahŕňajú všetky ústavné otázky a nie je stanovený termín ukončenia procesu ich zlúčenia do jednej komplexnej ústavy. Neexistuje ani jasné pravidlo určujúce prioritu základných pravidiel nad bežnými právnymi predpismi a v mnohých prípadoch sa táto otázka necháva interpretovať súdnym systémom.⁹

Arabsko-izraelské vzťahy a demokratické kritériá Izraela

Budúcnosť štátu závisí aj od schopnosti Izraela usporiadať si vzťahy s Palestínou. V izraelskej spoločnosti sa už niekoľkokrát objavili isté svetlé snahy o zlepšenie vzťahov v spoločnosti. S blížiacim sa 70. výročím vyhlásenia nezávislosti štátu v máji 2018 sa v izraelskej spoločnosti objavili snahy o nastolenie nového smerovania štátu. Izraelský demokratický inštitút zastáva názor a tvrdí, že *„nastal čas, aby rabíni a lídri v Izraeli iniciovali zásadné zmeny v rovnováhe medzi náboženstvom a štátom“*. Ponúka možnosti a akési cesty, ktoré sú mimoriadne dôležité pre dosiahnutie jednoty izraelskej spoločnosti a jednoty celého židovského ľudu. Jednou z predložených otázok týkajúcich sa zlepšenia situácie v izraelskej spoločnosti je otázka, ktorá sa zameriava na náboženských politikov a rabínov, ktorí podľa Izraelského demokratického inštitútu¹⁰ potrebujú prejať najmä národný zmysel pre zodpovednosť.

⁹ Vo schválenom júlovom zákone z roku 2018, ktorý sa stal súčasťou Základných zákonov, sa Izrael definuje ako židovský národný štát a arabčina ním získava v izraelskej spoločnosti špeciálny status a nepovažuje sa za oficiálny jazyk v štáte. Tým Izrael otvorene potvrdzuje svoje rozhodnutie pre židovskú identitu a odklonenie sa od plurality a demokracie, ktoré boli základným zmyslom existencie nového štátu. Definuje sa teda ako židovský národný štát, v ktorom *„právo na národné sebaurčenie je výlučným právom Židov“*

¹⁰ Demokratický inštitút v Izraeli je nezávislou inštitúciou, ktorá pôsobí v izraelskom verejnom sektore v oblasti správy, hospodárstva a spoločnosti. Jeho cieľom je posilniť izraelskú spoločnosť ako židovský a demokratický štát, zlepšiť fungovanie vládnych a hospodárskych štruktúr, ako aj spôsoby, ako riešiť bezpečnostné výzvy pri

Izraelský demokratický inštitút každoročne hodnotí demokratickú úroveň v Izraeli a skúma arabsko-izraelské vzťahy. Najnovším je výskum z roku 2017, kedy Inštitút skúmal arabsko-izraelské vzťahy na troch úrovniach - štátnej, spoločenskej a interpersonálnej. Spomedzi otázok, ktoré sa vo výskume respondentom položili, boli otázky týkajúce sa osobnej národnej identity, názorov na vlastníctvo krajiny, spravodlivosť štátu voči domácej arabskej menšinovej skupine, ochoty zdieľať zdroje a zahrnúť druhých do rozhodovacích procesov a otázky ohľadom stereotypov každej skupiny o druhých. Program arabsko-židovských vzťahov sa snaží podporiť mnohostranné občianske partnerstvo medzi Židmi a Arabmi založené predovšetkým na princípe rovnosti. Cieľom štúdií je nájsť prekážky partnerstva či spolupráce a identifikovať faktory, ktoré ho podporia.

Podľa demokratického indexu štátu Izrael za rok 2017 sú ukazovatele ako demokratické procesy (politická účasť, demokratická diskusia či demokratická politická kultúra) a riadenie (fungovanie vlády, právny štát, vnímanie korupcie) obzvlášť vysoko hodnotené. Na základe medzinárodných ukazovateľov sa Izrael za rok 2017 nachádzal v oblasti občianskych slobôd veľmi nízko. V porovnaní so štátmi OECD sa Izrael vo väčšine ukazovateľov nachádza v dolnej polovici stupnice a v občianskych slobodách takmer na poslednom mieste. Nižšie skóre od Izraela mali za rok 2017 už len Turecko a Mexiko. Výnimkou v ukazovateľoch je politická účasť v štáte.

Možno povedať, že na základe porovnaní vyššie spomenutých ukazovateľov Izrael v roku 2017 spĺňal základné kritériá demokracie, ale taktiež zápasil s hlboko zakorenenými a zložitými problémami. V oblasti demokratických práv a slobôd Izrael podľa hodnotení nenapreduje, ale naopak, stagnuje. Sloboda tlače ako jeden z hodnotených ukazovateľov dosiahla za rok 2017 najnižšiu úroveň v rebríčku. Je to považované za znepokojujúce zistenie, nakoľko slobodná tlač by mala mať vo fungujúcej demokratickej izraelskej spoločnosti zásadnú úlohu pri poskytovaní spoľahlivých informácií občanom o politickej a sociálnej situácii.

Záver

S koncepciou otvorenej spoločnosti sa v teoretickej línii viaže liberálna demokracia, ktorá predstavuje médium otvorenej spoločnosti. Pre liberálne demokracie je charakteristický deklarovaný princíp rovnosti, ktorý je v izraelskej spoločnosti nahradený podľa všetkého etnickým princípom. Ide o problém, ktorý sa dotýka najmä obyvateľstva arabského pôvodu, ktoré aj z tohto dôvodu predstavuje pre Izrael bezpečnostnú hrozbu. Možno nájsť v Izraeli istú, aj keď veľmi krehkú, rovnováhu práv, tolerancie a bezpečnosti?

Zo strany izraelských politikov je Izrael prezentovaný a hodnotený ako moderný, demokratický a civilizovaný štát, v ktorom sa presadzuje západná kultúra. Avšak v izraelskej politike a spoločnosti sa presadzujú názory plné predsudkov a stereotypov,

súčasnom zachovaní demokratických hodnôt a podporovať partnerstvo a spoločného menovateľa v rôznorodej izraelskej spoločnosti.

ktoré odmietajú kompromisné riešenia pretrvávajúcich problémov v spoločnosti. Ostali vzájomné porozumenie, tolerancia a ochota neodhaliť?

V modernej demokratickej spoločnosti, v ktorej je prítomná tolerancia, porozumenie, sloboda či spravodlivosť, je potrebný taktiež rozumný kompromis, na základe ktorého má mať každý jednotlivec nárok na to, aby bol šťastným. Práve demokratická spoločnosť v popperovskom ponímaní ako otvorená spoločnosť by mala predstavovať priestor, v ktorom jednotlivec má mať právo na šťastie a pokiaľ to je možné, vyhnúť sa nešťastiu. V súvislosti s načrtnutými problémami či praktikami izraelskej spoločnosti sa naskytá niekoľko postrehov a otázok. Demokratický charakter izraelskej spoločnosti je ohrozený ako arabskými radikálnymi islamistami a nacionalistami, tak aj pravicovými židovskými extrémistami. Čo prekáža etablovaniu izraelskej spoločnosti ako otvorenej a aké zábrany pôsobia v procese prebiehajúcich transformačných zmien? Izrael by vo svojej podstate mal hľadať body, ktoré predstavujú koncentráciu dlhodobého spoločenského napätia, ktorého uvoľnením, by mohli vzniknúť potenciálne riešenia.

Zoznam bibliografických odkazov

- About IDI*. [online], [cit. 30/01/2018]. Dostupné na internete: <<https://en.idi.org.il/about/about-idi/>>.
- Basic Laws*. [online]. 2018 [cit. 2018-30-01]. Dostupné na internete: <https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_yesod.htm>.
- ČEJKA, M. 2009. Judaizmus a politika v Izraeli. Barrister & Principal, 2009. 280 s., ISBN 978-80-87029-39-8.
- DAHL, R. 2001. O demokracii. Praha, 2001. 191 s., ISBN 80-7178-422-2.
- DAHL, R. 1995. Demokracie a její kritici. Praha: Ecographia, 1995. 350 s., ISBN 80-85605-81-3.
- DOBIAŠ, D. 2012. Kritický racionalizmus a idea otvorenej spoločnosti. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012. 222s, ISBN 978-80-7097-918-1.
- DOBIAŠ, D. Politická teória K. R. Poppera – aktuálne perspektívy jednej „plavby“ do prístavu otvorená spoločnosť na vlnách demokracie. [online]. [cit. 2018-30-12]. Dostupné na internete: <https://www.sav.sk/journals/uploads/04191208SPS_1_2011_D%20Dobias.pdf>.
- FRIEDMAN, S. 2017. Religion and state in Israel. [online]. 2017, [cit. 2018-30-01]. Dostupné na internete: <<https://en.idi.org.il/articles/18755>>.
- HERMANN, T, et al. 2017. The Israeli Democracy Index.. Jerusalem: The Israeli Democracy Institute, 251 s. [online]. 2017, [cit. 2018-09-08]. Dostupné na internete: <<https://en.idi.org.il/media/10545/the-israeli-democracy-index-2017.pdf>>. ISBN 978-965-519-208-7.
- HERMANN, T. 2017. Jews and Arabs. A conditional Partnership. 11 s. [online]. [cit. 2018-30-01]. Dostupné na internete: <<https://en.idi.org.il/media/9593/jews-and-arabs-a-conditional-partnership-en.pdf>>.
- KUČERA, R. 2012. Politologická historie demokracie. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2012. 144 s. ISBN 978-80-7414-552-0.
- Nation-State Law Explainer. [online]. 2018, [cit. 2018-08-08]. Dostupné na internete: <<https://en.idi.org.il/articles/24241>>.
- SARTORI, G. 1993. Teória demokracie. Bratislava: ARCHA, 1993, 512 s. ISBN 80-7115-049-5.
- SOBOTA, J. 2018. Ve volbě mezi demokracií a národní identitou se nezmítá jen Izrael. [online]. 2018, [cit. 2018-03-08]. Dostupné na internete: <<https://www.respekt.cz/denni-menu/ve-volbe-mezi-demokracii-a-narodni-identitou-se-nezmita-jen-izrael>>.
- ŽALOUDEK, K. 2004. Encyklopedie politiky. Praha: Nakladatelství Libri, 2004. 575 s. ISBN 80-7277-209-0.
- ŽENÍŠEK, M. 2006. Přechody k demokracii v teorii a praxi. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2006. 222 s. ISBN 80-7380-008-X.

Kontaktné údaje:

Mgrr. Lucia Laczkó
Katedra politológie, Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
e-mail: laczko.lucia@gmail.com

KONCEPT OBČANA AKO EXPERTA NA BEŽNÝ ŽIVOT V PROCESE TVORBY VEREJNEJ POLITIKY¹

Tomáš Michalek

Abstrakt

Cieľom článku je objasnenie konceptu občana ako experta na bežný život, ktorý je zmenou paradigmy v prístupe k občanom a ich expertíze v procesoch občianskej participácie v oblasti tvorby verejnej politiky. Tento článok považuje za korene tohto konceptu postmodernistické prístupy a ich odzrkadlenie sa v skúmaní transferu vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky. Ako príklad použitia tohto konceptu v praxi uvádza projekt európskeho rámcového programu Horizont 2020 s názvom CIMULACT, ktorý navrhol metódu, akou možno zapojiť bežných občanov do tvorby verejnej politiky na veľmi vysokej úrovni. Koncept občana ako experta na bežný život prináša totiž zmenu v povahe roly angažovania občanov v procesoch občianskej participácie. Jeho expertízu na bežný život dáva na úroveň akejkoľvek odbornosti, čím prekonáva obmedzenia uzatvorených komunit expertov a prináša do tvorby verejnej politiky aspekt lokálnych poznatkov, ktoré postmodernizmus chápe ako jedinou možnú formu poznania v neustále sa meniacom svete.

Kľúčové slová: občianska participácia, transfer poznatkov, verejná politika, postmodernizmus

Abstract

The goal of this article is to clarify the concept of a citizen as an expert on everyday life which marks a change of paradigm in the approach to citizens and their expertise in the processes of citizen participation in policymaking. The roots of this concept can be traced to the postmodernist approaches and their reflections in the science-policy interface. An example of the use of this concept in practice is the European Framework Program Horizon 2020 project called CIMULACT, which proposed a method to involve ordinary citizens in policymaking at a very high level. The concept of a citizen as an expert on everyday life brings about a change in the nature of the role of citizens in the processes of citizen participation. In equalling the expertise on everyday life to any regular expertise, this approach overcomes the constraints of closed communities of experts and brings an aspect of local knowledge, which postmodernism understands as the only eventually possible form of knowledge in a constantly changing world.

Keywords: citizen participation, science-policy interface, public policy, postmodernism

Úvod: Postmodernizmus

Tento článok chce prispieť do interdisciplinárneho výskumu procesu tvorby verejnej politiky, a to konkrétne do časti transferu vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky so zameraním sa na občiansku participáciu a jej prínos. Zároveň chce prispieť aj do teórie postmodernizmu, z ktorej ontologických a epistemologických pozícií vychádza. Cieľom článku je teda ozrejmiť koncept občana ako experta na bežný život a jeho

¹ Článok vznikol v súvislosti s riešením európskeho projektu CIMULACT (Citizens and Multi-Actor Consultation on Horizon 2020), ktorý bol v rokoch 2015-2018 finančne podporený z prostriedkov Európskej komisie v rámci rámcového programu Horizont 2020 (Grantová zmluva č. 665948).

korene. V tomto vysvetlení sa odrazíme od základnej epistemologickej otázky, ako možno poznať svet, ktorú tu môžeme transformovať na otázku, ako môžu tvorcovia verejnej politiky poznať svet, ktorý je stále komplexnejší a stojí stále viac a viac na množstve vedeckých a technologických poznatkov. Dôležitou otázkou je, akú rolu v tom všetkom zohrávajú občania a ako sa zohľadňuje ich špecifický prínos do tejto problematiky. Názory občanov sa mnohým môžu zdať nedostatočné a podmienené lokálnymi podmienkami. Z teoretických prístupov len postmodernizmus vníma realitu ako premenlivý fenomén, ktorý je iný v závislosti od miesta, odkiaľ sa pozeráme. Možno na to symbolicky nahliadať ako na prenesenie Einsteinovej teórie všeobecnej relativity do spoločenských vied. Takýto pohľad nie je odlišný od sveta tvorby verejnej politiky a transferu vedeckých poznatkov doňho. Preto sa pokúsime bližšie preskúmať vplyv postmodernizmu na túto oblasť.

Postmodernizmu sa často vyčíta, že je špekulatívny a nihilistický, pretože tvrdí, že nie je možné pomocou žiadnej metódy dokázať, že je niečo pravdivé tvrdenie (čo je podstatou vedeckej metódy ako takej). Žiadna teória tak nemôže byť podľa postmodernizmu všeobecne platná, keďže akékoľvek poznatky majú lokálny charakter a celý svet sa neustále mení. Podľa Chia (2003) vytvárame rôzne koncepty a organizácie, len aby sme lepšie pochopili tento premenlivý svet okolo nás. O to sa snaží väčšina teoretických prístupov. Gergen a Thatchenkery (2004) ale tvrdia, že cieľom metodológie môže byť aj reflexia, čiže ozrejenie vzťahu medzi získanými poznatkami a spoločenskou zmenou, v našom prípade transferom vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky. Títo autori takto nahrádzajú koncept racionálnej agendy konceptom komunitnej racionality, koncept empirických poznatkov konceptom sociálnych konštruktov a koncept stáleho jazyka konceptom jazyka zmien. Cieľom by malo byť vysvetlenie ľudských aktivít a toho, kto z nich profituje, a nie obhajoba *status quo*.

Transfer vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky

Všetko sú to témy súvisiace s transferom vedeckých poznatkov do tvorby politiky. Spruijt a kol. (2014) identifikovali päť skupín autorov, ktorí sa tejto problematike venujú: *post-normal sciences*, *science and technology studies*, *science policy studies* (*Mode 2 Science*), *politics of expertise* a *risk governance studies*. V súlade s postmodernistickými pozíciami všetky tieto smery reagujú na epistemologické neistoty stávkou na interdisciplinárny prístup, zvýšenú participáciu a transparentné mechanizmy. Takto sa snažia získať sociálne robustnejšie poznatky (Jasanoff, 2003). Skúmajú jazyk ako neobjektívne médium, legitimitu výskumu, politizáciu vedy, skrytú normatívnosť poznania, vzťahy medzi odborníkmi a tvorcami verejnej politiky, základné presvedčenia aktérov transferu vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky a iné. V prístupe týchto autorov možno teda identifikovať predpoklady pre zrod konceptu občana ako experta na bežný život.

Najskôr je však potrebné, odpovedať si na otázku, ako chápať transfer vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky? Tvorcovia verejnej politiky často žiadajú vedcov, aby im poradili v súvislosti s komplexnými otázkami, ako sú napr. biotechnológie alebo

umelá inteligencia, kde však výskum zatiaľ nevie poskytnúť plnohodnotné odpovede, keďže ide o relatívne nové témy. Politici síce preferujú jasné riešenia, ale vedci im môžu ponúknuť len možné (nejasné) vysvetlenia. Spruijt a kol. (2014) definujú tieto komplexné otázky ako neisté a potenciálne rizikové otázky, ktoré sú zakotvené v širších environmentálnych, sociálnych, hospodárskych a politických systémoch. Tu je úplne zrejmý prienik s postmodernistickými prístupmi a ich chápaním premenlivého sveta, v ktorom veľa záleží na vnímaní jednotlivcov (napr. vedcov a tvorcov verejnej politiky). Problematike seba-ponímania rolí účastníkov transferu vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky sa venuje Pielke (2007) vo svojej knihe *The Honest Broker*. Rozlišuje štyri typy odborníkov podľa ich angažovanosti: čistí vedci, vedeckí arbitri, vedeckí obhajcovia a čestní sprostredkovatelia. Podobne ako postmodernisti aj Pielke si uvedomuje obmedzenia ľudského poznania, a preto navrhuje inštitucionalizáciu transferu vedeckých poznatkov, aby sa podporili preferované typy zapojenia odborníkov. Pielke však nepovažuje sprostredkovateľov poznatkov (angl. *knowledge brokers*) za samostatných aktérov na rozdiel od iných autorov (Meyer, 2010), ktorí ich vnímajú ako aktérov presúvajúcich poznatky a zároveň vytvárajúcich nový druh tzv. sprostredkovaných poznatkov, a teda nielen za angažujúcich sa vedcov.

Zapojenie občanov do tohto procesu súvisí s tvorbou jeho obsahu, keďže sú to práve občania, ktorí v konečnom dôsledku vo voľbách rozhodujú aj o tom, ako sú s tvorbou verejnej politiky spokojní. Problematike obsahu transferu vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky sa venujú napr. Dunn, Bos a Brown (2018), ktorí tu rozlišujú tri modely: *science-push*, *policy pull* a *co-creation*. Model *science-push* vychádza z pozitivistických prístupov. Transfer poznatkov je tu lineárny, ide od poskytovateľov k prijímateľom bez zapojenia verejnosti, čím prehliada hodnotové a kultúrne aspekty tohto procesu. Tento model predpokladá, že veda je neutrálna a striktné oddelená od ostatných sfér spoločenského života. Svojím spôsobom je podobný Pielkeovmu čistému vedcovi alebo vedeckému obhajcovi. Podobné charakteristiky má aj model *policy-pull* s tým rozdielom, že obsah transferu definujú tvorcovia verejnej politiky (tu je čiastočný prienik s Pielkeovým vedeckým arbitrom). Na rozdiel od týchto dvoch modelov, model *co-creation* definuje obsah transferu vedeckých poznatkov v spolupráci vedcov, tvorcov verejnej politiky, dotknutých strán a tiež občanov. Výskumné otázky a metódy sú definované v nepretržitom dialógu medzi týmito aktérmi.

Zapojenie bežných občanov do transferu vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky bolo odpoveďou na tzv. dilemu odborníkov (Gudowsky et al., 2012). Ukázalo sa totiž, že ak sa jedná o komplexné otázky, ako ich definovali Spruijt a kol. (2014), rôzne vedecké štúdie na tú istú tému môžu viesť k rôznym výsledkom. Jednou z takýchto otázok sú napr. nové technológie a možné kontroverzie súvisiace s ich zavádzaním. Táto dilema predstavuje veľký problém pre legitímnosť rozhodovania a pre prijímanie rozhodnutí zo strany verejnosti. Nastáva preto tzv. participatívny obrat (Jasanoff, 2003). Občianska participácia má priniesť iný typ poznania, záujmov a hodnôt, čo je obzvlášť dôležité pre oblasť tvorby verejnej politiky a politiky ako takej, ktorá odráža mnohorakosť spoločnosti a postmodernizmom definovanú premenlivosť sveta. Cieľom je teda pripraviť

Projekt CIMULACT pracoval s konceptami občianskej participácie a zodpovedného výskumu a inovácií, ako sú definované v prístupoch participatívneho posudzovania technológií (*participatory technology assessment*) a prognózovania (*foresight*). Projekt možno teda vnímať ako konkrétny prípad operacionalizácie týchto konceptov, pričom hlavným konceptuálnym prínosom v tejto súvislosti je chápanie občana ako experta na bežný život vo svojich lokálnych podmienkach, ktoré sú podľa postmodernizmu jediným možným rámcom poznania ako takého. Táto koncepcia umožňuje bežným ľuďom lepšie pochopiť svoju rolu v transfere vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky, a to tak, aby si uvedomili, že ich obavy a hodnoty sú dostatočnými dôvodmi zúčastniť sa takéhoto procesu. Tento projekt sa pritom zameriaval na veľmi vysokú úroveň definovania výskumných tém, konkrétne na samotný program Horizont 2020.

Cieľom metódy projektu bolo umožniť kreatívny proces všetkých zapojených strán, a to bez obmedzení uskutočniteľnosti. V prvom kroku na to bola použitá metóda vizualizácie, čo je forma neverbálnej komunikácie participatívneho dizajnu (tzv. co-design), ktorá mala za cieľ prepojiť rôznorodých účastníkov jazykom, ktorému budú všetci rozumieť, a prekonať tak možné sociokultúrne a profesijné obmedzenia, alebo tiež skreslenia prameniace zo syntézy a prekladu (Gudowsky a Peissl, 2016). Vizualizácia mala tak napomáhať lepšiemu transferu poznatkov. Cieľom bolo definovanie vízie želanej a udržateľnej budúcnosti. V rámci projektu CIMULACT sa používala táto definícia vízie: „*Vízia je obrázok alebo predstava budúcnosti, akú si želáme. Vízia môže byť založená na nádejach a snoch – ale tiež na obavách a strachu týkajúcich sa problémov alebo hrozieb, o ktorých dúfame, že sa nestanú realitou*“ (CIMULACT, 2015, s. 11).

Projekt CIMULACT ďalej použil metódu prognózovania, čo je interdisciplinárny prístup vychádzajúci z filozofie, sociológie, psychológie, politických štúdií, ekonómie a strategického manažmentu. Prognózovanie používa metódu štruktúrovanej diskusie o komplexných otázkach budúcnosti, pričom nejde tak o predpovedanie budúcnosti ako o definovanie jej možných alternatív (scenárov) a prípravu na ne (JRC, 2007). Scenáre zohľadňujú tri typy poznania: kognitívne poznanie prameniace z osobnej odbornosti, skúsenostné poznanie vyplývajúce z osobnej skúsenosti a hodnotové poznanie založené na osobnej morálke (Turnley, 2000). Výhodou tohto prístupu je, že takáto diskusia nie je limitovaná súčasnými podmienkami (a obmedzeniami) a zahŕňa množstvo rôznorodých aktérov, zohľadňuje mnoho perspektív, ktoré sú veľmi dôležité vo svete, ktorý sa neustále mení a je iný v závislosti od miesta, odkiaľ sa pozeráme. Čiže vo svete, ako ho opisuje postmodernizmus.

Ďalšou výhodou takto nastavených vízií je, že už vo svojom zárodku odrážajú predstavy veľkej časti aktérov, čo vo fáze implementácie povedie k ich väčšej angažovanosti a vytvoreniu pocitu, že sa jedná o niečo ich vlastné (tzv. *ownership*), čo je asi najväčším motivátorom podporovať aktivity v tomto smere a prijať ich výsledky. Rôznorodosť aktérov v prvej fáze definovania vízií je kľúčová, lebo umožňuje upozorniť na aspekty, ktoré v okruhu starých známych (tzv. *usual suspects*) zostávajú pod povrchom. A toto má veľký vplyv aj na celkový dopad výsledkov takýchto aktivít. Tí, čo vedia, že sa na tomto procese podieľali od začiatku, sú tí istí, ktorí budú bojovať za to, aby sa ich produkt presadil. A keď to bude veľká vzorka obyvateľstva, bude jednoduché

dosiahnuť veľký dopad. V tejto súvislosti nie je ani nutné poukazovať na to, že takto je celý proces otvorený a transparentný, čím značne zamedzuje deformáciám, ktoré spôsobujú partikulárne ciele kľúčových aktérov neodrážajúce potreby ostatných dotknutých strán a občanov (viď napr. geneticky modifikované potraviny a odpor, ktorý vzbudili).

Vo svojej záverečnej fáze sa projekt CIMULACT tiež snažil zhodnotiť, aký dopad malo jeho 23 vzorových výziev na výzvy vyhlásené v rámci programu Horizont 2020. Ukázalo sa, že 15 z nich bolo v programe v rôznej miere použitých. Z rozhovorov s úradníkmi Európskej komisie a z rozposlaného dotazníka vyplýva, že témy definované projektom CIMULACT poslúžili ako podklad pre vypísané výskumné témy, aby lepšie odrážali záujmy a potreby bežných občanov. Porovnávacia analýza medzi výskumnými témami CIMULACT a expertnými analýzami tiež odhalila, že občania prinášajú vo väčšej miere holistické a sociálne perspektívy, ktoré chýbajú v mnohých odborných analýzach. To poukazuje na potrebu participatívnych prístupov typu konceptu občana ako experta na bežný život pri stanovovaní agendy a cieľov vednej politiky (Rosa et al., 2018). Dopady toho, či definovaný cieľ má význam pre čo možno najväčšie množstvo aktérov, je ale asi lepšie merať opätovným angažovaním občanov a dotknutých strán, ktoré s odstupom relevantného času posúdia, či došlo k posunu v tej konkrétnej oblasti. Hodnotenie vykonávané na základe vybraných parametrov môže byť síce jednoduché, ale zároveň veľmi náchylné na deformácie určitým smerom (tzv. *silo effect*). Akási permanentná participácia vo všetkých fázach procesu výskumu a vývoja (definovanie cieľov, monitorovanie priebehu a zhodnotenie dopadu) je na druhej strane zárukou čo možno najväčšieho zhodnotenia jeho potenciálu.

Záver

Koncept občana ako experta na bežný život má svoje korene v postmodernistických prístupoch k transferu vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky. Teoretické prístupy, ktoré sa touto oblasťou zaoberajú, pristupujú k epistemologickej otázke možnosti poznania na úrovni tvorby verejnej politiky zo skeptickej pozície postmodernizmu. Vedecké poznatky nie sú považované za objektívne fakty, ale za jedinečný výsledok množstva interakcií jednotlivých účastníkov, ktorí sa podieľajú na ich transfere. Aby boli výsledky takýchto procesov (čiže sprostredkované poznatky) čo možno najdôveryhodnejšie, je potrebné zabezpečiť účasť širokého množstva dotknutých strán vrátane radových občanov. Participatívny obrat viedol k širšiemu používaniu občianskej participácie, ktorá mala odstrániť negatívny efekt uzatvorených komunít vedcov (tzv. okruh starých známych) najmä v oblasti komplexných otázok tvorby verejnej politiky. I tak však dlhodobo dochádza k nedoceňovaniu poznatkov radových občanov a ich expertízy. Koncept občana ako experta na bežný život je preto zmenou chápania roly občana v procesoch občianskej participácie. Na jednej strane motivuje občanov, aby sa nebáli do týchto procesov zapojiť, keďže považuje ich poznatky za rovnako dôležité, ako poznatky odborníkov. Na druhej strane, umožňuje tento koncept lepšiu lokalizáciu poznatkov, či už v čase, alebo v priestore. Len

takéto poznatky sú podľa postmodernizmu relevantné. Táto určitá demokratizácia procesov transferu vedeckých poznatkov do tvorby verejnej politiky zároveň prináša veľké výhody tvorcom verejnej politiky, a to hlavne v otázkach legitímnosti a prijímania rozhodnutí zo strany verejnosti. Môžeme navyše očakávať, že v budúcnosti bude práve oblasť vedy a zavádzania nových technológií pre tvorbu verejnej politiky stále dôležitejšia.

Zoznam bibliografických odkazov

- CHIA, R. 2003. Organization Theory as Postmodern Science. In *The Oxford Handbook of Organization Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2003. ISBN 9780199258321, pp. 113-140.
- CIMULACT, 2015. *Budúcnosť, akú chceme. Tvoríme vízie pre Európu. Informačná brožúra projektu* [online]. CIMULACT, 2015. 12 s. [cit. 2019.01.14.] Dostupné na internete: <<http://www.cimulact.eu/wp-content/uploads/2015/12/CIMULACT-SK-brozura.pdf>>
- DUNN, G. – BOS, J. J. – BROWN R.R. 2018. Mediating the science-policy interface: Insight from the urban water sector in Melbourne, Australia. In *Environmental Science and Policy* [online]. 2018, Vol. 82, pp. 143-150 [cit. 2019.01.14.]. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1016/j.envsci.2018.02.001>>
- GERGEN, K. J. – THATCHENKERY, T. J. 2004. Organization Science as Social Construction. Postmodern Potentials. In *The Journal of Applied Behavioral Science*. DOI: 10.1177/0021886304263860, 2004, Vol. 40, No. 2, pp. 228-249.
- GUDOWSKY, N. – PEISSEL, W. 2016. Human centred science and technology – Transdisciplinary foresight and co-creation as tools for active needs-based innovation governance. In *European Journal of Futures Research*. DOI 10.1007/s40309-016-0090-4, 2016, Vol. 4, No. 8, pp. 1-10.
- GUDOWSKY, N. et al. 2012. Forward-looking activities: incorporating citizens' visions. A critical analysis of the CIVISTI method. In *Poiesis & Praxis* [online]. 2012, Vol. 9, No. 1-2, pp. 101-123 [cit. 2019.01.14.]. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1007/s10202-012-0121-6>>
- JASANOFF, S. 2003. Technologies of Humility: Citizen Participation in Governing Science. In *Minerva* [online]. 2003, Vol. 41, pp. 223-244 [cit. 2019.01.14.]. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1023/A:1025557512320>>
- JRC, 2007. *Characteristics of Foresight* [online]. JRC: Forlearn online Foresight Guide, 2007. [cit. 2019.01.14.] Dostupné na internete: <http://forlearn.jrc.ec.europa.eu/guide/1_why-foresight/characteristics.htm>
- MEYER, M. 2010. The Rise of the Knowledge Broker. In *Science Communication*. DOI: 10.1177/1075547009359797, 2010, Vol. 32, No. 1, pp. 118-127.
- PIELKE, JR., R. 2007. *The Honest Broker: Making Sense of Science in Policy and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 188 pp. ISBN-13 978-0521694810.
- ROSA, A.B. et al. 2018. *Report on comparison of research topics from CIMULACT with those from expert oriented foresight studies*. Deliverable 5.2 [online]. CIMULACT, 2018. 1040 pp. [cit. 2019.01.14.] Dostupné na internete: <http://www.cimulact.eu/wp-content/uploads/2018/04/D5.2_Report-on-comparison-expert-oriented-foresight-studies-compressed.pdf>
- SPRUIJT, P. et al. 2014. Roles of scientist as policy advisers on complex issues: A literature review. In *Environmental Science and Policy* [online]. 2014, Vol. 40, pp. 16-25 [cit. 2019.01.14.]. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1016/j.envsci.2014.03.002>>
- TURNLEY, J. G. 2000. Getting stakeholder participation 'right': A discussion of participatory processes and possible pitfalls. In *Environmental Science and Policy*. DOI: 10.1016/S1462-9011(00)00105-2, 2000, Vol. 6, No. 3, pp. 305-310.

Kontaktné údaje:

PhDr. Tomáš Michalek, MA
 Ústav verejnej politiky
 Fakulta sociálnych a ekonomických vied
 Univerzita Komenského v Bratislave
 e-mail: michalek@up.upsav.sk

OBČIANSKA PARTICIPÁCIA V KATOLÍCKOM SOCIÁLNOU UČENÍ

Martin Píry

Abstrakt

Predmetom článku je prezentácia postoja katolíckeho sociálneho myslenia. Predovšetkým reprezentovaného vo forme encyklik pápežov za posledných sto rokov na politickú a ekonomickú participáciu jednotlivca cestou súkromnej iniciatívy a samosprávnych, komunitných riešení. Paralelne s tým prezentuje aj možnosti, ktoré ponúka spôsob participácie v pápežských dokumentoch pre modernú spoločnosť. Participácie jednotlivca ako v politickej, tak aj ekonomickej rovine je prirodzenou obranou spoločnosti voči extrémizmu a korupcii. Dvoch fenoménov, ktoré najviac deformujú efektívnu demokraciu. Podľa pápežského učenia Rímsko-katolíckej cirkvi je participácia jednotlivcov organickou súčasťou ľudskej dôstojnosti v jeho dynamickom rozmere.

Kľúčové slová: *katolícke sociálne učenie, samospráva, rovnosť, subsidiarita, komunitarizmus, participácia*

Abstract

The subject of the article is a presentation of the attitude of Catholic social thinking, represented in the form of the encyclical of the Pope's last hundred years on the political and economic participation of an individual, through private initiative and self-governing, community solutions. At the same time, the possibilities offered by the way of participation in papal papers for modern society are presented. Individual participation, both politically and economically, is the natural defense of society against extremism and corruption. The two phenomena that most distort effective democracy. According to the papal teaching of the Roman Catholic Church, the participation of individuals is an organic part of human dignity in its dynamic dimension.

Keywords: *catholic social teaching, self-government, equality, subsidiarity, communitarianism, participation*

Úvod

Liberálna demokracia je charakteristická okrem iného pestrou zmesou názorov a súťaži riešení pre lepšie fungovanie štátu, samosprávy a v konečnom dôsledku aj pre rozvoj jednotlivca. Do tejto súťaže vstupuje občan či už ako člen politickej strany, združenia, alebo jednotlivec so svojimi konkrétnymi ekonomickými, ale aj občianskymi, a teda politickými záujmami. Súčasťou týchto postojov je náboženská hodnotová výbava každého jednotlivca, alebo iný zdroj svetonázorových postojov. Prechod od pasívneho postoja občana k týmto témam po prejavenie aktivity a prebranie zodpovednosti za ekonomický a politický vývoj spoločnosti je znakom dobrej spoločnosti s dobrou prognózou vývoja.

Dnes sme však naopak svedkami ako sa stále viacej popularizuje myšlienka pevnej ruky, silného a starostlivého štátu. Jednotlivec sa zdá byť unavený politikou, neustálou neistotou v ekonomickej a sociálnej oblasti a preto sa viac prikláňa k myšlienke štátu,

ktorý sa „postará“. Utopistická predstava dokonalej sociálne spravodlivej a morálne čistej spoločnosti je prítomná nie len v rétorike ľavicových skupín, ale stále častejšie sa stáva cieľom aj v kresťanstve ukotvených politických a ideových frakciách. Rímsko-katolícka cirkev dnes predstavuje vo svete viac ako 1 100 000 000 jednotlivcov, pričom je možné vnímať predovšetkým v krajinách tretieho sveta istú príťažlivosť a rast tohto náboženstva. Aj toto je dôvod pre ktorý je potrebné poznať aký postoj zaujíma oficiálne učenie k téme jednotlivec - štát a participácia v ako ekonomickom, tak aj politickom slova zmysle. Dôkladné poznanie tejto problematiky sa javí ako dôležité, najmä z dôvodu kedy rastie v spoločnosti pokušenie o ideologizáciu sociálneho a aj hodnotového učenia Cirkvi. Nejde len o príklad teológie oslobodenia, stále je v našej spoločnosti prítomná snaha o privatizáciu kresťanského učenia v politickej rovine a to ideou spravodlivého a silného štátu, ktorý preberie za jednotlivca nielen ekonomickú zodpovednosť, ale ja morálnu, etickú a kultúrnu.

Základná hypotéza mojej práce je založená na tvrdení, že aktívna participácia a s tým spojená súkromná iniciatíva jednotlivca ako v ekonomickom rozmere, tak aj politickom je imanentnou súčasťou katolíckeho hodnotového myslenia a sociálneho učenia Rímsko-katolíckej cirkvi. Aktívne prevzatie úplnej, alebo čiastočnej zodpovednosti jednotlivca za svoj osud a osud komunity je organickou súčasťou západného myslenia, ktoré má svoje korene v judeo-kresťanskej filozofickej tradícii. Zároveň je súčasťou tejto hypotézy aj tvrdenie, že západná demokracia má svoje nespochybniteľné korene v judeo-kresťanskej tradícii biblického realizmu.

Metodicky vychádzam predovšetkým zo štúdia zdrojov oficiálnych dokumentov katolíckej cirkvi a filozofických a právnych diel významných kresťanských autorít a filozofov. Existencia iných názorov, alebo historických skúseností ako tých ktoré budem prezentovať, nie je sama o sebe dôkazom nepravdivosti mojich tvrdení. Jedna z najstarších kontinuálne trvajúcich demokracií sveta v Spojených štátoch amerických má dlhotrvajúcu skúsenosť s otrokárstvom a rasovou segregáciou. Napriek tomu zrejme nikto nespochybňuje jasné posolstvo slobody a demokracie v americkom právnom, ale aj filozofickom etablamente.

Základná úloha participácie v katolíckom sociálnom myslení a úloha štátu

V najabstraktnejšej rovine môžeme povedať, že participácia je účasť niekoho na niečom. Teda je zřejmé, že predpokladá aktivitu a vôľu subjektu meniť skutočnosti rôznej kvality a formy, ktorými je obklopený. Katolícke sociálne myslenie predpokladá prirodzenú a teologicky odôvodniteľnú snahu jednotlivca byť aktívnou jednotkou v rámci sústavy spoločnosti. Ján Pavol II. vo viacerých svojich encyklikách dôvodí potrebu aktivity iniciatívy jednotlivca biblickým príkazom z knihy Genezis „podmaniť si zem“.¹

¹ Ján Pavol II. vo všetkých troch svojich sociálnych encyklikách *Laborem exercensis*, *Sollicitudo rei socialis* a z tohto pohľadu najdôležitejšiu *Centessimus Annus*, prízvukuje potrebu jednotlivca byť aktívny vo svojom živote, rodine a komunite ako v politickom tak aj v ekonomickom rozmere.

Participácia je však bezpochyby nielen hypotetická účasť na niečom, ale aj slobodný akt vôle, prevzatie zodpovednosti. Tradične ide hlavne o zodpovednosť za seba samého a svoju rodinu. Súčasný pápež František v encyklike *Laudato'* si rozširuje povinnosť participácie ako zodpovednosti jednotlivca za celé ľudstvo. Nejde o novú myšlienku. Pripomeňme si Imanuela Kanta a jeho tézu v *Náuke o cnostiach*, že dôstojnosť človeka je dôstojnosťou ľudstva v nás ako aj dôstojnosť ľudstva v osobe druhého (Klemme, 2018, s. 53). Na inom mieste tej istej encykliky zasa hovorí, že je potrebné pochopiť, že sa navzájom potrebujeme a máme zodpovednosť za druhých a za svet. Táto časť vety Františka zahŕňa jeden zo základných princípov katolíckeho vnímania spoločnosti a participácie a to je solidarita. Solidarita tu dostáva rozmer spoluzodpovednosti za krajinu, obec, ľudstvo.

Predpokladom úspešnej a efektívnej participácie jednotlivca na riešení verejných otázok, ale aj v rovine ekonomickej na riešení svojej vlastnej situácie je rovnosť (Júda, 2011, s. 25). Rovnako ako solidarita aj rovnosť je idea s rodokmeňom v judeo-kresťanskej právnej filozofii. Dávno pred buržoáznymi revolúciami dominikánsky mních Francesco de Vittoria v spise o *Indoch* (1532) sformuloval myšlienku rovnosti všetkých ľudí. S odstupom niekoľko storočí sme však svedkami deformačných javov, ktoré fakticky krivia rovnosť ako základ slobodnej spoločnosti. Okrem ekonomickej nerovnosti, tradičného problému chudoby, ktorý silne deformuje rovnaké možnosti participácie na spoločnom dobre, ako vo forme politickej moci, tak aj ekonomických /materiálnych/ dobrách je kazom rovnosti aj téma vzdelania, kritického vnímania spoločnosti a korupcie (Valco, 2016.). Občianska participácia však môže reálnymi projektami pomôcť odstrániť tieto deformácie. Napríklad tlak verejnosti už niekoľko krát (naposledy sme boli svedkami nedávno na Slovensku) pomohol riešiť korupciu efektívnejšie ako samo právo (Košč, 2015, s. 139).

Aj tretí princíp tradične vnímanej katolíckej sociálnej náuky je aktívne prítomný v téme participácia. Subsidiarita sa vedľa solidarity stala základným pilierom katolíckeho svetonázoru na verejnú správu a organizáciu štátu. Jeho teologické korene podľa katolíckeho katechizmu je možné vidieť v úlohách ktoré Boh dal človeku, aby spravoval zem.² V oblasti štátu a práva ide o zverenie kompetencie a právomoci čo najnižším celkom pričom vyššie celky konajú len ak táto právomoc nie je daná nižším. Má svoj odraz v dejinách Spojených štátov ako jeden zo základov samosprávy obcí v novom Anglicku (Tocqueville, 2018, s. 61 a nasl.), alebo ako súčasť jedného z najdôležitejších kompetenčných precedensov v USA, napríklad rozhodnutie *Madison vs. Malbury*. Subsidiarita ma svoje miesto aj v organizácii a idey Európskej únie, ktorá v konečnom dôsledku bola inšpirovaná aj katolíckym sociálnym myslením Pia XII. V katolíckom sociálnom myslení je organickou a živou súčasťou každej encykliky, ktorá sa zaoberá spoločnosťou a riešením sociálnych otázok. Predovšetkým vymedzuje vzťah medzi jednotlivcom a štátom. V prvej sociálnej encyklike *Rerum Novarum* (1891) Lev XIII. hovorí: „*Niet dôvodu dovolávať sa starostlivosti štátu, pretože človek bol skôr než štát;*

² Katechizmus rímsko-katolíckej cirkvi hovorí: „*Podľa princípu subsidiarity ani štát, ani nijaká väčšia spoločnosť, nemá nahrádzať iniciatívu a zodpovednosť osôb a menších (intermediárnych) spoločenstiev*“

takže skôr než by sa bolo vytvorilo občianske spoločenstvo, musel mať od prírody právo postarať sa o seba.“

V konečnom dôsledku je participácia a súkromná iniciatíva dynamickým rozmerom ľudskej dôstojnosti. Samozrejme nie dôstojnosti v statickom slova zmysle ako existenciálnej nepodmienennej vlastnosti jednotlivca. Ján XXIII. v encyklike *Pacem in Terris* hovorí, že je požiadavkou ľudskej dôstojnosti, aby mohol mať možnosť aktívnej účasti na verejnom živote. Ján Pavol II. v encyklike *Centessimus annus* zdôrazňuje potrebu jednotlivca vlastným konaním určovať svoj osud nebyť ekonomicky závislý na štáte a prebrať iniciatívu. Podľa pápeža socialistický systém, ktorý redukuje jednotlivca na sieť pasívnu molekulu v ekonomickom a sociálnom mechanizme potláča jeho ľudskú dôstojnosť a neumožňuje mu prejaviť sa vo všetkých jeho rozmeroch.

V tomto uhle pohľadu je možné vidieť aj úlohu štátu ako toho kto umožňuje rozvoj a participáciu jednotlivca a kto chráni jeho základné práva a slobody. Je to jedna zo základných úloh verejnej authority.³ Samozrejme úlohou verejnej moci je aj intervencia v prospech slabých, alebo takých, ktorých nemôžu vlastným konaním zmeniť svoje ekonomické postavenie.

Ekonomická participácia a participácia na verejnom živote

Participácia je osobitne ako súčasť katolíckej sociálnej náuky vnímaná v ekonomickej rovine. Povinnosť ekonomickej aktivity jednotlivca ma v judeo-kresťanskej tradícii biblické korene, napríklad známy imperatív z druhého listu Solúnčanom *„Kto nechce pracovať, nech ani nej“*. Integrálny humanizmus kresťanského svetonázoru nie je založený na podpore „lenivosti“, ale naopak na súkromnej iniciatíve jednotlivca. Max Weber vo svojej knihe *Protestantská etika a duch kapitalizmu* zvyrazňuje práve aktivitu a pracovitosť jednotlivca ako prostriedku na rozvoj nielen jeho osoby, ale aj celej spoločnosti: *„Lebo večný pokoj „svätých“ je na druhom svete, na zemi však musí človek na zabezpečenie stavu milosti. Vykonať dielo toho, ktorý ho poslal, pokiaľ je deň. Nie záhaľčivosť a pôžitok, ale iba konanie slúži podľa jednoznačne zjavenej vôle Božej na znásobovanie jeho slávy.“* Tento princíp ekonomickej participácie je základným pilierom západnej civilizácie a kresťanskej sociálnej a spoločenskej tradície.

Katolícka cirkev si však všíma aj deformáciu tohto pilieru a to v podobe úvah o starostlivom štáte blahobytu. Ján Pavol II. jednoznačne odmietol tieto snahy v už spomínanej encyklike *Centessimus annus*: *„Štát blahobytu, ktorý priamo zasahuje do spoločnosti a oberá ju o zodpovednosť, plytvá ľudskou a sociálnou energiou a spôsobuje prebujnenie štátneho aparátu, ktorý ovláda viac byrokratická logika ako úsilie slúžiť občanom, čo prináša so sebou ohromné narastanie výdavkov.“*

Snaha o prirodzený postoj k jednotlivcovi ako tvorcovi ekonomických hodnôt je prítomná aj v diele Jána XXIII a to encyklike *Mater et Magistra*: *„Musí však stále byť zachovaná zásada, že prítomnosť štátu v hospodárskej oblasti, hoci je rozsiahla a*

³ Ján XXIII. v *Pacem in Terris* explicitne hovorí, že verejná vrchnosť sa ma starať zvlášť o to aby sa jednak tieto práva ľudskej osoby uznávali, rešpektovali a boli vo vzájomnom súlade. Lebo chrániť nedotknuteľné ľudské práva je hlavnou úlohou každej verejnej moci.

penikavá, nesmie sa vykonávať tak, aby stále väčšmi obmedzovala oblasť slobodnej osobnej iniciatívy jednotlivých občanov, ale, naopak, aby zabezpečila v tejto oblasti tú najväčšiu možnú ochranu základných osobných práv pre všetkých a pre každého. Medzi týmito právami treba zdôrazniť právo, ktoré majú jednotlivé osoby, aby boli a zostali za normálnych okolností prvými zodpovednými za vydržiavanie seba i svojej rodiny.“

Ak štát potlačuje osobnú, alebo súkromnú iniciatívu jednotlivca v ekonomickej oblasti môže byť skôr, alebo neskôr konfrontovaný s tendenciou spoliehať sa na štát a následne dovolávania sa štátu pevnej ruky a vznik totalizmu a autokracie.

Katolícke sociálne myslenie však chápe ekonomickú participáciu aj v inom zmysle. Je to model vytvárania takých ekonomických podnikov, na ktorých zamestnanci participujú nie len vo forme podielu na zisku (mzda), ale aj vo forme spolu riadenia. Protomodelom, ktorý spomína už Lev XIII. v prvej sociálnej encyklike je odborová organizácia. Táto je v spoločnosti stále opodstatnená, avšak dnes už poznáme aj rôzne iné formy takejto participácie ako napríklad čiastočne, alebo úplne zamestnanecká akciová spoločnosť. Rôzne právne systémy poznajú rôzne formy tejto participácie, treba však na tomto mieste zdôrazniť, že partnerstvo zamestnancov a zamestnávateľov je najväčšia inovácia s ktorou prišla katolícka sociálna náuka už koncom 19 storočia.

Participácia na verejnej moci a na riešení vecí verejného záujmu je jednou z najstarších tradícií kresťanského sveta, aj keď v dejinách bola pozorovateľná v rôznej kvalite. V histórii môžeme vidieť celý rad samosprávnych foriem a na demokracii založených doktrín či už v podobe mníšskej samosprávy, cisterciánskej ekonomiky, reeducionis latinskej Ameriky, alebo klasického diela právnej filozofie Thomasa Mora *Utopia*. Netreba a na tomto mieste zabúdať ani na dielo Tomáša Akvinského a jeho nasledovateľa v otázke práva Francesca de Vittoriu a jeho idey o organizácii štátu, dvoch mociach a postavení jednotlivca (Wagner 2018 s. 87).

Už v 6. storočí v základnom dokumente benediktínskeho rádu sa formuluje samosprávnosť ranokresťanského mníšstva na základe dôvery autority (opáta) voči jednotlivcovi. Táto myšlienka napriek historickým deformáciám pretrváva v cirkevnej tradícii dodnes. Dôvera mocenského centra voči jednotlivcovi je filozoficko-právny základ existencie ako účasti jednotlivca na správe vecí verejných, tak aj samotnej existencie samosprávy. Totalitné režimy a autokratické formy vládnutia nedôverujú vlastným občanom a snažia sa o čo najväčšiu koncentráciu moci v ústrednej rovine.

Prvotná participácia v podobe združovania mala nie len politický, ale aj ekonomický podtext. Združenia o ktorých hovorí Lev XIII, boli nie len nástrojom presadzovania záujmov, ale aj istou formou sociálneho zabezpečenia. Po rozpade tradičnej cechovej samosprávy sa „ľudia práce“ ocitli vo vzduchoprázdne a bolo potrebné vytvárať im organizácie a združenia mali mať významný sociálny rozmer.

V otázke zrodu modernej predstavy o jednotlivcovi v spoločnosti a jeho vzťahu k verejnej moci a veciam verejných si osobitný záujem zaslúži postava Pia XII. „vojnového pápeža“. Tento síce nie je autor žiadnej encykliky katolíckej sociálnej náuky, za to jeho názory sa stali známymi vo forme rozhlasových prejavov. Chápal, že po páde kolektivistického barbarstva nacistického režimu prichádza nevyhnutne diskusia na rekonštrukciu spoločnosti v ktorej sa musí dať priestor jednotlivcovi a kde by katolícka

doktrína mala byť aktívne prítomná. Samozrejme nedá sa odignorovať historický fakt, že predzvesťou konca II. svetovej vojny bola bipolarizácia sveta, kde bol Vatikán na strane západného slobodného sveta. Tento fakt podčiarkuje aj prítomnosť katolíkov ako Robert Shuman, Konrad Adenauer alebo Charles de Gualle na tvorbe rekonštrukcie Európy.

Dnes niekoľko rokov po páde druhého kolektivistického barbarstva komunizmu sa zdá, že chyba tento názorový odtieň v spoločnosti. Je tomu tak napriek tomu, že napríklad pápež František veľmi zvýrazňuje aktivitu jednotlivca v spoločnosti. Ak samospráva a centrálna moc (v podmienkach SR hovoríme len o Vláde SR) pozve občanov k zahájeniu dialógu vo forme aktívnej občianskej participácie, odmýtuje politiku a prirodzenými spôsobom vyučuje bizarné experimenty zprava aj zľava na okraj spoločenského záujmu. (Valco, 2016, s 46).

Partnerstvo a participácia tak ako ňom hovoria pápeži posledných sto rokov je teda stále aktuálne a to najmä v spoločnosti v ktorej sme svedkami dynamických zmien a veľkých spoločenských výziev.

V optike tohto učenia verejný život nie je ohraničený len voľbami, alebo referendum. Pavol VI. povzbudzuje k väčšej participácii vo svojom liste Octogesima advenias (1971) keď si všíma novú stránku vývoja spoločnosti. Je to rozmáhajúca sa kultúra mesta. Práve v nových podmienkach vidí priestor pre angažovanosť jednotlivca v nových komunitách susedstva, sídliska, osobitných záujmov, ochrany životného prostredia, alebo športu. Vytváranie novej samosprávy komunít pomáha zapojeniu jednotlivca do spoločnosti novým unikátnym spôsobom pri ktorom môže byť aktívnou súčasťou lepšieho zajtrajška spoločnosti.

Metódy a formy občianskej participácie z pohľadu katolíckeho sociálneho myslenia

Jednou z najčastejších foriem v ktorých sa realizuje náuka cirkvi a iniciatíva jednotlivca je sociálna forma v podobe rôznych charitatívnych spolkov a organizácií. Napriek tomu, že sa zdá akoby táto činnosť bola hlavnou a niekedy aj jedinou formou, nie je tomu tak. Historicky napríklad z americkej spoločnosti poznáme kombinované formy participácie jednotlivca, na ako ekonomicko-sociálnom, tak aj politickom živote. Ide o príbeh Dorothy Dayovej spoluzakladateľky Amerického katolíckeho robotníckeho hnutia, novinárky a mierovej aktivistky. V čase krízy, ale aj počas druhej svetovej vojny zaznamenalo veľmi významné postavenie v spoločnosti aj keď v európskom meradle je prakticky neznáme. Dayová na jednej strane realizovala významnú sociálnu a charitatívnu činnosť vytváraním svojpomocných poľnohospodárskych komunít v prospech nezamestnaných, bezdomovcov, utečencov, týraných žien a na druhej strane sa aktívne zúčastňovala občianskeho života a boja proti chudobe a vojne vrátane toho, že bola zatknutá na mierovej demonstrácii.

Aj menej dramatický spôsob angažovania je však potrebný a možný napríklad aj v podmienkach Slovenskej republiky. Systém a organizácia samosprávy ponúka celý rad možností predovšetkým v jej územnom forme, kde je vyslovene zákonom predpokladaná možnosť aktívnej činnosti jednotlivca. Pritom nejde len v spoločnosti pertraktovanú formu

volieb. Máme možnosti petícií, účasti na zhromaždeniach obyvateľov obce, práce komisií a zastupiteľstva a iných kontrolných mechanizmov, ktoré ponúka slovenský právny poriadok. Realizácia všetkých týchto možností je naplnením úlohy, ktorú podľa katolíckeho sociálneho učenia má jednotlivec v rámci spoločnosti. Je zároveň kardinálnym nástrojom transparentnosti a boja proti korupcii. Je veľmi zlé pre spoločnosť ako aj pre jednotlivca, ak jeho záujem o spoločnosť a aj záujem spoločnosti (samospráva a vlády) je determinovaný voľbami. Jednotlivec sa potom môže, ako na to upozorňuje aj pápež František, veľmi ľahko stať obeťou manipulácie a populizmu (Valco, 2016, s. 39). V tomto zmysle je rovnako pozitívne pre spoločnosť, ako aj pre občana, ak sa jednotlivec sám, alebo v rámci združení, či inou komunitnou formou aktívne zaoberá svetom okolo a verejným dianím. Preto vidíme prítomnosť v sociálnych encyklikách apelu na katolíkov o väčšiu angažovanosť vo svete a aktivitu primeranou formou vzdelaniu a reálnym možnostiam jednotlivca.⁴

Práve preto, ako som už spomínal, dobrá spoločnosť predpokladá nielen právo jednotlivca byť aktívny v spoločnosti, ale optikou katolíckeho učenia aj morálnu povinnosť.⁵ Na rozdiel od masívnych protestných hnutí je však metóda angažovania sa podľa pápežského učenia v niektorých bodoch odlišná. V prvom rade je potrebné zvýrazniť, že pápeži vo svojich encyklikách odmietajú akúkoľvek formu triedneho boja vrátane jeho mutácii. Rozdielnosť názorov a záujmov je dôvodom na dialóg v spoločnosti a vytvorenie partnerstva pre riešenie problémov, nie odsudzovanie a nenávisť. Ján Pavol II. v encyklike *Laborem Exercens* hovorí, že aj keď odlišnosť názorov vytvára opozíciu a politický boj je nesprávny, ak je tento boj vnímaný ako boj proti iným, alebo snaha o vyradenie protivníka, ale naopak mal by byť odrazom túžby po budovaní partnerstva a spoločenstva.

Poľský pápež chápe ako prezentuje v už citovanej encyklike *Centessimus annus*, že participácia človeka môže zlepšiť spoločnosť a v tom prípade sa stáva aj povinnosťou. Upozorňuje však na už mnou spomínaný omyl utopizmu. Človek nemôže vybudovať dokonalú spoločnosť. Pokušenie vytvorenia dokonalej spoločnosti je pápežmi často odsudzované ako ideologizácia katolíckeho sociálneho učenia.⁶

Okrem dialógu ako základnej metódy katolíckeho aktivizmu je v encyklikách prítomná aj metóda postupných zmien, ktorú treba na záver spomenúť. Hovorí o nej predovšetkým Ján XXIII. v encyklike *Pacem in Terris* keď odsudzuje revolúcie a násilné zmeny, ktoré hromadia nenávisť a zlé ľudské emócie. Zrejme do tejto kategórie by sa dali v dnešnom svete zaradiť aj expresívne slovné vyjadrenia predovšetkým osobnej

⁴ Ako príklad je možné uviesť apel obsiahnutý v encyklike Pavla VI. *Populorum progressio*: „*Zaprisahávame najprv všetkých našich synov a dcéry. Aj v rozvojových krajinách, nie menej ako inde, laici musia vziať na seba ako svoju špecifickú úlohu obnovu časného poriadku.*“

⁵ Napríklad Ján XXIII. v *Pacem in terris* hovorí o existencii ako práva tak aj jemu zodpovedajúcej povinnosti v tej istej osobe. Práve „*bratstvom práv a povinností*“ je katolícke sociálne učenie charakteristické.

⁶ Ján Pavol II. v encyklike *Centessimus Annus* vyslovne hovorí: „*Ak sú ľudia presvedčení, že vlastnia tajomstvo dokonalého spoločenského poriadku, ktorý znemožňuje zlo sú potom často presvedčení že smú na jeho realizáciu nasadiť aj prostriedku ako lož a násilie. Politika sa potom stáva akýmsi svetským náboženstvom, ktoré si falošne navráva že buduje raj na zemi.*“

povahy, ktoré nemôžu mať ani len ambíciu zmeniť svet k lepšiemu keď sami o sebe obsahujú negatívnu vibráciu.

Záver

Môj základný predpoklad, že existujúce zdroje poznania katolíckej sociálnej náuky preukazujú potrebu občiansku participáciu, ako v ekonomickej a sociálnej, tak aj politickej rovine som sa snažil prezentovať na viacerých príkladoch nie len textu dokumentov a napríklad aj katechizmom Rímsko-katolíckej cirkvi, ale aj konkrétnym príkladom Dorothy Dayovej a amerického katolíckeho robotníckeho hnutia, ktoré je najflagrantnejším príkladom kombinácie ekonomickej a politickej aktivity, ako aj metód pokojného aktivizmu v katolíckom názorovom svete.

Snaha jednotlivca socializovať sa a aktívne vytvárať interakcie môže byť zo strany štátu buď podporovaná, alebo naopak ignorovaná. Ignorancia jednotlivca však okrem jeho pasivity vzbudzuje aj túžbu po silnom štáte. Tendencia silného štátu, ktorý prevezme zodpovednosť za takýchto jednotlivcov, je empiricky dokázaná ako ústiaca do politiky tvrdej ruky. Katolícke sociálne učenie, ako v konečnom dôsledku celá judeo-kresťanská tradícia, vidí v jednotlivcovi partnera s túžbou organizovať sa, vytvárať komunity a spoločenstvá. Z toho vyplýva aj možná dnešná úloha katolíckeho sociálneho učenia v rekonštrukcii spoločnosti, ktorá je ešte nie celkom zbavená nostalgie socialistického kolektivismu, avšak je zbavená v podstatnej miere strachu z totalitarizmu a autokracie.

Že tento proces je možný aj v liberálnej demokracii (Sekerák, 2015, s 108) dokazuje aj fakt, že jej korene je možné vidieť v kresťanskej filozofii, či už Tomáša Akvinského, Francesca de Vittoriu, Alexisa de Tocquevillea, Michala Novaka, alebo celého radu pápežov. Práve profesor Novak, ktorý bol jedným z najvplyvnejších Slovákov ako poradca dvoch amerických prezidentov a pápeža Jana Pavla II. hovorí o potrebe koexistencie slobodnej angažovanosti jednotlivca v liberálnej demokracii a katolíckeho sociálneho myslenia (Novak, 1999, s. 265).

Zoznam bibliografických odkazov

- JUDA, V., 2011. *Teória práva*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB. ISBN: 978-80-557-0158-5
- KOŠČ, S., 2015. *Evanjelizácia sociálnych vzťahov*. Ružomberok. Verbum. ISBN 978-80-561-0275-6
- NOVAK, M., 1999. *Katolícke sociálne myslenie a liberálne inštitúcie*. Praha: Česká kresťanská akadémia. ISBN 80-85795-34-5
- SEKERAK, M., 2015. Neoliberálni teórie a praxe a její recepce u sv. Jana Pavla II., Benedikta XVI. a Františka. In: *Studia theologica*, ISSN 1212 8570, 2015 roč. 17, č. 1,
- TOCQUEVILLE, A., 2018. *Demokracia v Amerike*, Voznice. LEDA. ISBN :978-80-7335-539-5
- VALČO, M., 2016. Základné etické postoje v živote osoby, komunity, a spoločnosti v kontexte encykliky Laudato si Pápeža Františka. In: *Radosť a nádej spoločensko-duchovná revue*, ISSN 1335-3543, 2016, roč. 19, č. 1,
- WAGNER, A., 2018. *Francesco de Vittoria*. In. Great christian jurists in Spanish History, Cambridge. University Printing house ISBN: 978-1-108-42807-1

Kontaktné údaje:

JUDr. Martin Píry, PhD.
Katedra finančného a správneho práva
Právnická fakulta
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
e-mail: martin.piry@umb.sk

VOLEBNÍ PREFERENCE VEGANŮ V ČESKÉ REPUBLICE

Ondřej Filipec

Abstrakt

Jedním z fenoménů post-demokracie je v určitém ohledu fragmentace a restrukturalizace společnosti vlivem sociálních sítí a nových trendů, které reagují na nedostatky liberální demokracie a ekonomického systému. V posledních několika letech je z hlediska popularity na vzestupu také veganství, jako určitá filozofie nebo životní styl, který jde nad rámec změny stravovacích návyků. Vegani představují velmi zajímavý segment společnosti, o kterém toho zatím víme poměrně málo. Tento příspěvek se proto zaměří na prozkoumání politických postojů veganů a odpoví tak například na otázku, koho vegani volili v prezidentských volbách 2018 nebo ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 2017.

Klíčová slova: vegani, veganství, politika, volební preference, Česká republika

Abstract

One of the phenomena related to post-democracy is the fragmentation and re-structuralization of the society under the influence of social networks and new trends reacting to the failures of the political and economic system. In the last several years we can observe the increasing popularity of veganism as a lifestyle or philosophy, which is going far beyond nutrition. Vegans are a very interesting segment of society and therefore of research interest. This contribution focuses on the political preferences of vegans and answers the question what candidate vegans supported during the 2018 presidential elections in the Czech Republic and what party vegans voted for during the 2017 elections to the Chamber of Deputies in the Czech Republic.

Key Words: Vegans, Veganism, Politics, Voting behaviour, Czech Republic

Úvod

Jedním z prvků post-demokratické společnosti je šíření nových fenoménů, subkultur a identit, které se kriticky staví proti dosavadnímu pojetí kapitalistického zřízení a především pak konzumního způsobu života. Ten je v řadě aspektů bezohledný vůči ostatním lidem (např. dětská práce, moderní formy otroctví, lokální dopady průmyslové výroby v rozvojových zemích atd.), životnímu prostředí a v neposlední řadě také zvířatům. V tomto kontextu se šíří také veganství, které je stále více populární mezi mladými lidmi. Tento příspěvek se zaměřuje na prozkoumání volebních preferencí tohoto zajímavého segmentu společnosti. Volí vegani tradiční strany, nebo dávají přednost novým projektům? Volí strany liberální nebo spíše radikální? Jakou podporu má mezi vegany současný prezident Miloš Zeman? A jak jsou na tom vegani z hlediska politické participace?

Tento příspěvek vychází z vlastního výzkumu provedeného ve dnech 8. až 31. října 2018 na vzorku 1167 veganů. Vzhledem ke stále poměrně nízkému zastoupení veganů ve společnosti byly pro sběr dat použity sociální sítě. Dotazník s 50 otázkami byl šířen ve skupinách zpravidla sdružujících vegany, ochránce zvířat a přírody, kde byl vysoký předpoklad oslovit cílovou skupinu. Výzkum prostřednictvím sociálních sítí přináší řadu

problémů, kterých si je autor vědom. Mezi nejvýznamnější z nich patří skutečnost, že sociální sítě přesně neodráží strukturu společnosti, což může zásadním způsobem zkreslit zkoumaný segment. Na druhou stranu, veganství je životní styl především mladší části společnosti a lze tedy předpokládat, že důchodci nejsou cílovou skupinou. Dalším problémem je nekontrolované šíření dotazníku a možnost jeho vyplnění respondentem mimo cílovou skupinu. Z tohoto důvodu autor omezil IP adresu na jeden vstup.

Z důvodu volného přístupu dotazník mohl vyplnit prakticky kdokoli, kdo se za vegana považuje. Pro bližší představu toho, kdo je vegan nám poslouží definice Veganské společnosti. Podle ní je veganství *„filozofie a způsob života, jehož záměrem je vyloučit tak dalece jak je to jen možné a uskutečnitelné – všechny formy vykořisťování, krutého zacházení a využívání zvířat pro jídlo, oblečení nebo jakýkoliv jiný účel; a zároveň šířit a rozvíjet alternativy nezatěžující zvířata, ve prospěch lidí, zvířat a životního prostředí. V oblasti stravování to znamená zřít se praktik užívání veškerých produktů, které mají zcela nebo částečně zvířecí původ“* (The Vegan Society, 2018). Veganství je však mezi lidmi pojímáno rozmanitě. Zatímco jedna skupina sklouzává pod rámec této definice a omezuje se pouze ve stravování (má tak blíže např. k vegetariánství), jiná skupina veganů jde nad rámec definice a k soucitnému životu vůči zvířatům a ohleduplnosti vůči životnímu prostředí přidává také určité prvky aktivismu. Mimo to, řada veganů bere veganství jako určitý ideál a podrobuje svůj životní styl přísnějším normám charakterizovaným přirozeností a udržitelností. Někteří vegani tak mají pozitivní vztah k alternativní medicíně, esoterice a veganství berou i jako poslání s určitou spirituální dimenzí.

Motivací k provedení výzkumu byla skutečnost, že počet veganů se neustále a poměrně rychle zvyšuje. Byť čísla není možné přesně odhadnout, výsledky provedeného výzkumu napovídají, že počet veganů se v ČR každým rokem zvýší zhruba o 20 %.¹ Některá data však nasvědčují, že tento nárůst může být mnohem rychlejší a např. na Facebooku se jen v ČR o veganství zajímá čtvrt milionu lidí a za poslední rok se jednalo o nárůst ve všech regionech přesahující více než 100 % (Zábranský 2017). Pochopitelně, ne všichni ze zájemců jsou vegany. Přesto, vzhledem ke zhoršujícímu se stavu planety a šířícímu se povědomí o neetickém zacházení se zvířaty, jako je potlačování přirozených potřeb zvířat za účelem maximalizace jejich ekonomického potenciálu², veganství nabízí soucitnější alternativu. Právě z důvodu narůstajícího počtu veganů a vyznáváných hodnot je vhodné tomuto segmentu společnosti začít věnovat pozornost.

¹ Zhruba 20,7 % veganů ve výzkumu uvedlo, že jsou vegany rok nebo méně, 18,4 % dva roky, 16,8 % tři roky, 11,1 % čtyři roky, 10,2 % pět let, 4,9 % šest let a 2,3 % sedm let.

² Vegani často poukazují např. na neetičnost vaječného průmyslu, kde kohoutci jdou hned po vylihnutí zaživa do „mixéru“ z důvodu ekonomické nevyužitelnosti. Nebo také na neetičnost mléčného průmyslu, kde jsou krávy za účelem zvýšení dojivosti opakovaně inseminovány, přičemž telata jsou jim brzy po narození odebrána, což vede jednak k citovému strádání a fyzické vyčerpanosti. Častým tématem je také neetičnost klecových chovů, metody přepravy a zabíjení zvířat, které je vegany chápáno jako nehumánní. Velkou přízeň v tomto ohledu získal dokumentární film Dominion (Delforce 2018).

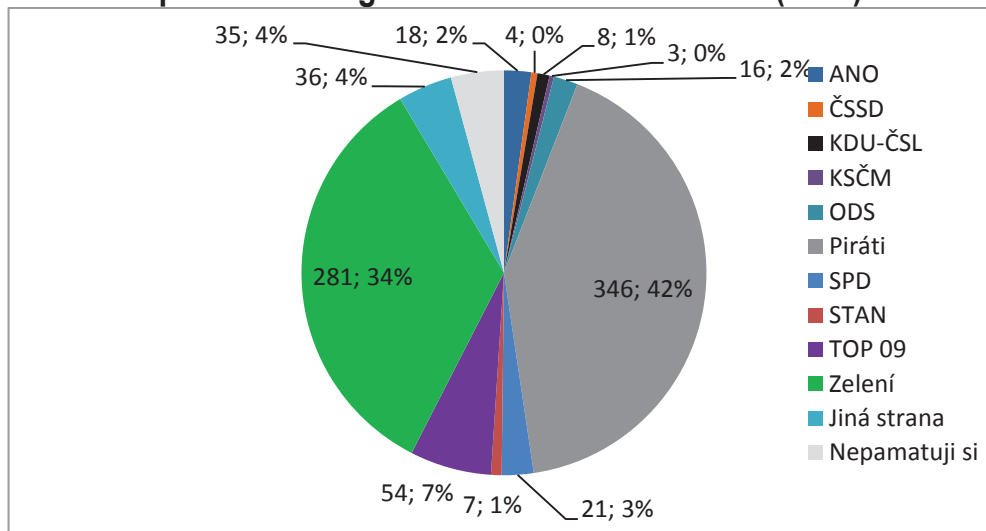
Vegani a politické strany

Vzhledem k důrazu na soucit se zvířaty a ochranářským postojům vůči životnímu prostředí lze mezi vegany očekávat vyšší míru podpory politických subjektů akcentujících environmentální politiku (typicky strany zelených nebo strany zaměřené na ochranu zvířat). Z průzkumu vyplynulo, že vegani při volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2017 skutečně ve větší míře volili Stranu zelených. Ta mezi nimi získala celkem 34 % hlasů (oproti 1,46 % hlasů za celou ČR). Subjektem s nevýraznější podporou veganů se stala Česká pirátská strana, která dominovala s podporou 42 % veganů (oproti 10,79 % v celé ČR). Nad republikovým průměrem se umístila také TOP 09, která oslovila 7 % veganů (oproti hlasům 5,31 % voličů v celé ČR). Prakticky všechny ostatní strany skončily mezi vegany pod republikovým průměrem. Svoboda a přímá demokracie se umístila s 3 %, ODS se 2 %, ANO se 2 %, ČSSD a KSČM se přiblížila nule. Mezi stranami pod 5% klauzulí se dostali také STAN s 1 % hlasů. Zároveň je však nutno podotknout, že 4 % veganů si nepamatuje (nebo nechtěli uvést) koho volili a v 2 % případech volili jinou politickou stranu. Rozložení veganských preferencí znázorňuje graf 1.

Z uvedených výsledků je možné vyvodit několik závěrů. Zelení se skutečně mezi vegany těší poměrně velké oblibě, na druhou stranu Česká pirátská strana vytvořila poměrně jasnou alternativu. Nejvýznamnějším faktorem určujícím podporu pirátů mezi vegany je také věková struktura segmentu. Podle výzkumu jsou vegani především mladí lidé s věkovým průměrem 27,65 let (30,79 let u mužů a 26,63 let u žen). Jedná se tedy převážně o segment, ve kterém i v běžné populaci Česká pirátská strana má největší podporu. Podle výzkumu společnosti Kantar CZ má pirátská strana mezi mladými lidmi 18-29 let 40 % voličů (Kantar CZ 2018). Mezi vegany je tak podpora pirátů jen lehce vyšší, než odpovídá věkovému složení elektorátu. Z výzkumu vyplynulo, že zhruba polovina veganů žije ve velkých městech nad sto tisíc obyvatel. Jedná se tedy o sídla, která zpravidla i pirátská strana slaví úspěchy.

Druhým významným zjištěním je poměrně nízká podpora tradičních politických stran mezi vegany. Pro tyto strany se jedná o špatnou vizitku, jelikož nedokážou tento rozrůstající se segment společnosti oslovit. Pozitivní je, že z hlediska volebních preferencí se vegani přiklání ke stranám demokratickým a rezignují na krajně-levicovou či krajně-pravicovou politiku.

Zajímavá je také volební účast mezi vegany. Ke sněmovním volbám přišlo 79,5 % veganů, což je téměř o 20 % více, než v rámci celé populace (60,84 %). Můžeme tedy tvrdit, že z hlediska politické participace byli vegani v případě sněmovních voleb aktivnějším segmentem společnosti. Jak je ukázáno dále, vyšší míra participace se týkala i obou kol prezidentské volby, což nás vede k hypotéze, že vegani jsou skutečně aktivnějším segmentem z hlediska politické participace.

Graf 1: Volební preference veganů ve volbách do PS PČR (2017)

Zdroj: Autor na základě vlastního výzkumu

Pokud bychom tedy reflektovali volební preference veganů, do Poslanecké sněmovny by se dostaly pouze tři politické subjekty a Česká pirátská strana by dle simulovaného přepočtu hlasů na mandáty mohla vládnout sama, jelikož by pravděpodobně dosáhla na 102 mandátů. Zbýlé strany by si mezi sebou rozdělily zbývajících 98 mandátů: 82 mandátů pro Stranu zelených 16 mandátů pro TOP 09. Z rozložení sil by připadala ještě jiná alternativa, a to koalice TOP 09 a zelených. V obou případech by se však jednalo o zcela zásadní proměnu složení Poslanecké sněmovny, protože současné vládní hnutí ANO by se do Poslanecké sněmovny nedostalo, stejně jako většina současných politických stran.

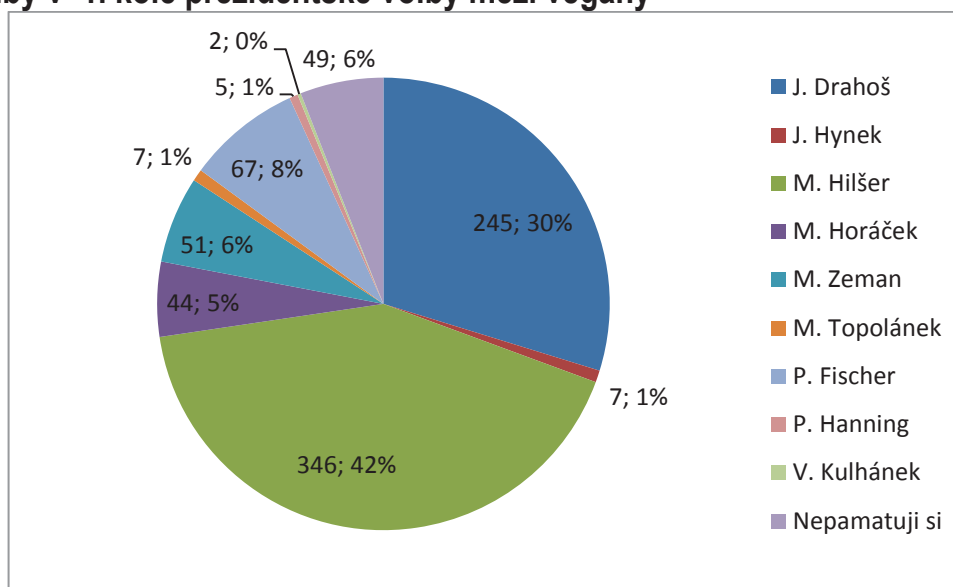
Je do budoucna otázkou, jak se Česká pirátská strana vůči veganům a jejich iniciativám postaví.³ Jistý pokus o sblížení proběhl v březnu 2017, kdy došlo na fóru pirátské strany k debatě ohledně možností přenést veganství do legislativy a např. ve veřejných jídelnách (školy, nemocnice a věznice) a nabízet mezi ostatními i jednu variantu veganského jídla. Nicméně, návrh šel nad rámec legislativy, kdy byla diskutována možnost vytvoření platformy, která by řešila jakým způsobem provést kroky zlepšující ochranu životního prostředí a zvířat. Návrh, který ukládá: (1) Republikovému výboru činit kroky k zapracování podpory snižování živočišné výroby do dlouhodobého programu strany; (2) deklaruje podporu neformální skupině na FB podporou jejich webu; (3) ukládá AO, aby v systémech strany vytvořilo pracovní skupinu Veganství v legislativě a členům této skupiny vytvořilo příslušná práva, neprošel. Pro tento návrh se vyjádřilo 22 lidí, 30 bylo proti a 8 se zdrželo hlasování (Fórum pirátské strany 2017). Výše zmíněná debata na pirátském fóru prezentuje některé praktické nedostatky návrhu i postoje pirátů jednotlivců k návrhu nebo veganství jako takovému. Rozbor těchto postojů však není předmětem tohoto příspěvku.

³ Ze zveřejněných dat Facebooku vyplývá, že jen v ČR se o veganství zajímá zhruba 250 tisíc uživatelů, tedy několik desítek tisíc potenciálních voličů (Zábranský, 2017).

Prezidentské volby 2018 a respektované osobnosti

Vzhledem ke struktuře segmentu veganů (mladší lidé, vysoký podíl vysokoškoláků, lidé z větších měst) lze očekávat podporu jiných kandidátů, než je současný prezident republiky Miloš Zeman. Z výzkumu vyplynulo, že v rámci prvního kola prezidentské volby 42 % veganů dalo svůj ve prospěch Marka Hilšera, 30 % volilo Jiřího Drahoše, 8 % Pavla Fischera a jen zhruba 6 % Miloše Zemana. Michal Horáček se umístil s 5 % veganských hlasů a ostatní kandidáti se přibližovali nule. Zároveň 6 % veganů uvedlo, že si nepamatuje (nebo nechce uvést), koho volilo v prvním kole prezidentské volby. První kolo by tak bylo ve znamení drtivého vítězství Marka Hilšera. Lze tedy předpokládat, že pokud by byl poměr podpory ve prospěch Marka Hilšera a Jiřího Drahoše zachován, první zmíněný by s přehledem porazil Jiřího Drahoše s většinou 58,5 % hlasů a stal by se tak novou hlavou státu. Volební výsledky znázorňuje následující graf 2.

Graf 2: Volby v 1. kole prezidentské volby mezi vegany



Zdroj: Autor na základě vlastního výzkumu

Marek Hilšer však do druhého kola prezidentské volby nepostoupil, jelikož v prvním kole získal pouze 8,83 % hlasů a nestačil tak na jednoznačného favorita Miloše Zemana (38,56 % v prvním kole) a Jiřího Drahoše s 26,6 % hlasů. Vzhledem k volbě v prvním kole není divu, že vegani upřednostnili ve druhém kole prezidentské volby Jiřího Drahoše, kterému odevzdali 86,6 % hlasů. Miloš Zeman mezi vegany získal jen 11 % hlasů. Dopočet do 100 % tvoří zhruba 2 % veganů, kteří uvedli, že si nepamatují podpořenou osobnost ve druhém kole.

O tom, proč byl Marek Hilšer mezi vegany nejoblíbenější můžeme pouze spekulovat. Je však pravděpodobné, že osobnost českého lékaře, vysokoškolského pedagoga, občanského aktivisty v podobě o třicet let mladšího a energičtějšího Marka Hilšera byla veganům blíže, než osobnost Miloše Zemana, která byla zatížena řadou skandálů z minulého prezidentského období. Marek Hilšer v rámci prezidentské kampaně vystupoval o poznání liberálněji, než Miloš Zeman. Svou roli mohl sehrát také

profil Marka Hilšera: od studií na lékařské fakultě a mezinárodních vztahů až po účast na humanitárních misích, popřípadě i role vědeckého pracovníka zabývající se biochemií a experimentální onkologií.

V rámci prvního kola prezidentské volby přišlo volit 79 % veganů a ve druhém kole to bylo 76,8 %. Je to o poznání více, než tomu bylo v rámci celkové volební účasti, která v prvním kole dosáhla 61,92 %, u druhého kola pak 66,6 %. Z hlediska volební účasti se tak v rámci obou kol segment veganů jeví jako aktivnější a nepatrný pokles volební účasti ve druhém kole mohl být způsobem skutečností, že preferovaný kandidát z prvního kola (Marek Hilšer) do druhého kola nepostoupil a volba Jiřího Drahoše se tak stala spíše „menším zlem“ než volba Miloše Zemana.

Neoblíbenost současného prezidenta republiky dokazuje i jedna z dalších otázek výzkumu, která se dotazovala na tři nejméně respektované osobnosti. Nejvíce lidí však zmínilo mezi nejméně respektovanými osobnostmi právě Miloše Zemana, který byl zmíněn u 557 lidí, následoval Andrej Babiš (365 lidí), Donald Trump (254 lidí), Tomio Okamura (182 lidí), Vladimír Putin (45 lidí), Václav Klaus (22 lidí), Miroslav Kalousek (20 lidí) a zhruba dalších 200 osobností s nízkými počty zmínění. Na osobnosti Miloše Zemana se tak shodne nejvíce veganů. Zde je však nutno podotknout, že četnost zmínění může být ovlivněna řadou faktorů, zejména pak aktuální medializací a je nutno také zmínit, že na otázku 381 lidí (tedy zhruba třetina respondentů) nechtěla nebo nedokázala jednoznačně odpovědět.

Daleko složitější záležitost představuje hledání veganských vzorů mezi politickými osobnostmi. Na otázku tři nejrespektovanějších žijících osobností odmítla nebo nedokázala jednoznačně odpovědět více jak třetina oslovených (36 %), zbývající nejčastěji zmiňovali Dalajlámu (78 lidí), Jaroslava Duška (61 lidí), dále se umístil Gary Yourofsky (57 lidí), Leonardo DiCaprio (50 lidí), Tomáš Klus (49 lidí), Moby (47 lidí), Dewii (46 lidí), Ben Cristovao (45 lidí) nebo Michaela a Lukáš Vincouroví (32 lidí). Z politicky známých osobností můžeme zmínit Baracka Obamu a Marka Hilšera (oba 20 lidí) nebo Jiřího Drahoše (11 lidí). Politicky angažované osobnosti tedy zpravidla nepatří mezi vzory a respektované osobnosti se nachází v širším společenském okruhu.

Přítomnost tibetského duchovního vůdce mezi veganskými vzory není nikterak překvapivá, obdobně jako poměrně vysoká oblíbenost Jaroslava Duška – českého filmového a divadelního herce, který veřejně prezentuje svůj životní styl. Gary Yourofsky je mezinárodně známý aktivista bojující za práva a osvobození zvířat. Díky své aktivistické činnosti byl několikrát odsouzen a svým přístupem zahrnujícím i přednáškovou činnost zásadně ovlivnil současný přístup k veganství. Mezi respektovanými osobnostmi nalezneme i řadu herců nebo zpěváků, kteří se hlásí k veganskému způsobu života. Vliv má také youtuberka a influencerka Dewii (Karolína Rathousová) nebo manželé Michal a Lukáš Vincouroví – autoři knihy „Tenkrát svět“, vegani a aktivisté bojující za ochranu zvířat a životní prostředí. Oproti nejméně respektovaným osobnostem tak osobnosti respektované mezi vegany dosahují méně rozšířené popularity, zato počet těchto osob je mnohonásobně vyšší a rozmanitější z hlediska struktury. Jinými slovy, vegani se snadněji shodnou na nejméně respektovaných osobnostech působících ve veřejném prostoru, než na jednoznačných

vzorech. V komentářích se také několikrát objevil postoj poukazující na neškatulkování nebo nehodnocení lidí, popřípadě obecné vyjadřování respektu všem, kteří přistupují soucitně ke zvířatům.

Závěr

Tento krátký příspěvek představil malou část výzkumu segmentu veganů, přičemž se zaměřil na volební preference veganů v rámci voleb do Poslanecké sněmovny v roce 2017 a volbu prezidenta republiky v roce 2018. V rámci všech tří voleb (sněmovních a dvou kol voleb prezidentských) segment veganů vykazuje nadprůměrnou volební účast. Vegani nejsou (až na drobné individuální výjimky) ve svých politických postojích radikální a z hlediska volebních preferencí je lze zařadit v rámci spektra demokratických stran, které nevykazují anti-systémové tendence, byť se k některým aspektům fungování společnosti staví kriticky.

Z hlediska politických stran je zde patrná dominantní preference dvou subjektů: Strany zelených a České pirátské strany. Zatímco u zelených se jedná o tradiční část elektorátu, výrazná podpora pirátů je na první pohled překvapivá. Faktory vysvětlující tento fenomén jsou však zřejmé a mohou být vysvětleny zejména podporou pirátů v rámci věkové struktury 18-29 let, kde piráty volí 40 % voličů a úspěchem strany ve větších městech. Elektorát tak přirozeně odpovídá i struktuře segmentu veganů. Přesto, vegani jsou z politického hlediska poměrně specifickým vzorkem, což dokazuje i mnohonásobně výrazná preference Strany zelených, oproti běžné populaci.

Z hlediska prezidentské volby vegani podporovali zejména Marka Hilšera a Jiřího Drahoše. Pokud by výsledky voleb odrazily volební preference veganů, Marek Hilšer by s významným náskokem porazil Jiřího Drahoše i ve druhém kole voleb. Miloš Zeman by tak byl neúspěšným kandidátem. To dosvědčuje skutečnost, že ve druhém kole prezidentské volby získal 11 % hlasů veganů a mezi vegany je považován za nejméně respektovanou osobnost.

Seznam bibliografických odkazů

DELFORCE, Ch. 2018. *Dominion* [online]. 120 min, Austrálie. Dostupné na internete:

<<https://www.youtube.com/watch?v=LQRAfJyEsko>>.

Fórum pirátské strany. 2017. *Veganství v legislativě – konkrétní návrhy* [online]. Česká pirátská strana [cit. 2018-12-4]. Dostupné na internete: <<https://forum.pirati.cz/podatelna-republikoveho-vyboru-f433/veganstvi-v-legislative-konkretni-navrhy-t36428.html>>.

Kantar CZ. 2018. *Volební model – třídění dle sociodemografií*. Kantar CZ pro ČT, 3.11-25.11 2018, tech. CATI, 885 respondentů.

The Vegan Society. 2018. *Definition of veganism* [online]. The Vegan Society [cit. 2018-12-4].

Dostupné na internete: <<https://www.vegansociety.com/go-vegan/definition-veganism>>.

ZÁBRANSKÝ, A. 2017. *Kolik Čechů se zajímá o veganství? Podle Facebooku čtvrt milionu* [online].

Soucitně, 2. 10. 2017 [cit. 2018-12-4]. Dostupné na internete: <<http://soucitne.cz/kolik-cechu-se-zajima-o-veganstvi-podle-facebooku-ctvrt-milionu>>.

Kontaktné údaje:

Mgr. et Mgr. Ondřej Filipec, Ph.D.
Katedra politologie a společenských věd
Právnická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci
Česká Republika
e-mail: ondrej.filipec@upol.cz

NÁVRAT EXTRÉMNEJ PRAVICE V TALIANSKU V ÉRE SOCIÁLNYCH SIETÍ

Patrizia Prando Šušová

Abstrakt

Cieľom tohto príspevku bude prezentovať a vysvetliť aktuálny stav talianskej demokracie prostredníctvom politických strán a hnutí tzv. „čiernej galaxie“, ktoré sú na sociálnych sieťach najviac aktívne a ktoré dokážu relevantným spôsobom ovplyvňovať procesy formovania talianskej verejnej mienky. Aby sme naplnili tento cieľ, v prvej časti objasníme všeobecný kontext pôsobenia extrémnej pravice v Taliansku v súčasnosti (pre pochopenie príčin nárastu popularity týchto politických zoskupení a ich nečakaný úspech v parlamentných voľbách 4. marca 2018). V rámci druhej časti analyzujeme konkrétne politické zoskupenia „galaxie extrémnej pravice“ a ich vplyv na dosiahnutý úspech politickej strany Liga charismatického lídra Mattea Salviniho. V záveroch konštatujeme prítomnosť extrémnej pravice v talianskej vláde, nárastu popularity Ligy a jej predsedu na sociálnych sieťach, prostredníctvom ktorých sa nacionalistické a xenofóbne myšlienky dostali do povedomia talianskych občanov ako akceptovateľnej súčasti demokracie.

Kľúčové slová: extrémna pravica, taliansky stranický systém, Matteo Salvini, sociálne siete, čierna galaxia

Abstract

The aim of this paper will be to present and clarify the current state of Italian democracy through the analysis of the political parties and movements of so-called „black galaxy“. These political groups are very active in the social networks and they are able to influence significantly the opinion-forming processes. In order to achieve this objective in the first part of this paper we clarify the general framework of presence and activities of extreme right in Italy in the current period (in order to understand the reasons of the rise of popularity of these political groups and its unexpected successful in the parliamentary elections on 4 March 2018). In the second part we analyse the relevant political groups of the „extreme right galaxy“ in Italy and its influence on the electoral successful of political party Lega of the charismatic leader Matteo Salvini. In the concluding part we observe the presence of extreme right in Italian government and the increasing popularity of Lega and its party chairman in the social networks. Through of them, nationalist and xenophobic ideas are at risk to becoming normal and acceptable elements of the consciousness of Italian citizens.

Key words: extreme right, Italian party system, Matteo Salvini, social networks, black galaxy

Úvod

Súčasný stranický systém Talianska sa od parlamentných volieb 2013 nedokázal efektívne vyvíjať smerom k zlepšeniu stavu demokracie, predovšetkým z dôvodu alarmujúceho procesu radikalizácie talianskej občianskej spoločnosti a samotných politických strán a ich reprezentantov. Prekvapujúce výsledky parlamentných volieb zo 4. marca 2018 ukázali pravdivosť týchto úvah, hlavne vo vzťahu ku progresívnej degenerácii demokratických mechanizmov fungovania volebnej súťaže medzi relevantnými talianskymi politickými stranami. Tradičná bipolárna dynamika medzi

pravickou a ľavicou, ktorá bola v Taliansku stále problémová kvôli vysokej úrovni polarizácie stranického systému (tripolárna súťaž, Sartori, 2005a, 2005b; Ignazi, 2008) sa dočasne uplatňovala od polovice deväťdesiatych rokov až do parlamentných volieb v roku 2013 – a to medzi dvoma koalíciami politických strán (stredopravicová a stredoľavicová koalícia). Na začiatku tretieho tisícročia táto chybná bipolárna dynamika súťaže postupne dokázala svoju slabosť a stranický systém sa opäť dostal do polarizovaného stavu, aj keď iným spôsobom ako v období tzv. prvej republiky (Guarnieri, 2016).

Je potrebné pripomenúť, že súčasná polarizácia stranického systému zahŕňa len pól extrémnej pravice a nie pól extrémnej ľavice ako v minulosti (do roku 1989), keď bola Komunistická strana Talianska považovaná za relevantnú stranu s potenciálom vydierania (Sartori, 2005b). Nebezpečné vákuum hodnôt, princípov a vízií, ktoré zanechal rýchly rozpad ľavicových strán sa postupne (t. j. v priebehu približne 15 rokov) spojilo s populistickými a antisystémovými stranami a hnutiami. Niektoré z týchto zoskupení, všeobecne prezentované ako apolitické a nezávislé, bez akejkolvek podpory tradičných politických strán a ideológií, sa postupne ukázali v reálnej podstate pravicovej orientácie smerom k extrémistickým prúdom. V tomto prípade treba spomenúť stranu Liga (v tal. *Lega*, bývala *Lega Nord*) populistického lídra Mattea Salviniho, ktorá sa dostala do vlády spolu s ďalším politickým zoskupením netradičného typu Hnutie 5 hviezd (v tal. *Movimento 5 Stelle*) (Tarchi, 2018).

Práve úspech Ligy vo voľbách 2018 odzrkadlil rastúcu podporu nielen voči nej, ale aj smerom k ostatným politickým zoskupeniam tzv. „galaxie extrémnej pravice“¹, ktoré latentne čakali na príležitosť ukázať sa v rámci politickej ponuky v pozícii „bežných“ a akceptovateľných aktérov. V tomto nebezpečnom kontexte nenávisť voči všetkému a všetkým, čo reprezentuje inakosť namiesto známeho a tradičného v národnej spoločnosti, sa ako najefektívnejším prostriedkom šírenia nacionalistických, rasistických a xenofóbnych prejavov ukázali sociálne siete. Hlavným cieľom týchto hnutí je šíriť strach cez najpopulárnejšie sociálne siete (facebook, twitter, instagram, atď.), prostredníctvom hoaxov, falošných informácií a intenzívnej práce trollov, ktorí úmyselne komentujú správy rozličného typu, aby riadili a viedli (často búrlivé) diskusie na verejných fórach (Albertini-Doucet, 2018).

Na základe horeuvedených predpokladov chceme v tomto príspevku prezentovať a vysvetliť aktuálny stav talianskej demokracie cez politické strany a hnutia tzv. „čiernej galaxie“, ktoré sú na sociálnych sieťach najviac aktívne a ktoré prostredníctvom nich dokážu relevantným spôsobom ovplyvňovať procesy formovania talianskej verejnej mienky. Aby sme naplnili tento cieľ, bude najprv potrebné objasniť všeobecný kontext pôsobenia extrémnej pravice v Taliansku v súčasnosti, hlavne pre pochopenie príčin nárastu popularity týchto politických zoskupení a ich nečakaný úspech.

¹ Podľa odbornej terminológie výskumníkov tejto problematiky.

Kontext pôsobenia extrémnej pravice v súčasnej talianskej spoločnosti a hlavné príčiny nárastu jej popularity

Súčasná talianska občianska spoločnosť dokázala vo výsledkoch vyššie spomínaných parlamentných volieb zo 4. marca 2018 svoju diskutabilnú úroveň politického vedomia, predovšetkým kvôli masívnemu vplyvu propagandy na sociálnych sieťach zo strany takmer všetkých relevantných politických zoskupení. Keďže v tomto príspevku sa zaoberáme návratom popularity extrémnej pravice v Taliansku, budeme riešiť len tie politické strany a hnutia, ktoré sú súčasťou tejto „galaxie“.

Pokiaľ ide o fungovanie demokracie a straníckeho systému pred voľbami 2018, je potrebné spomenúť nasledujúce faktory, ktoré pripravovali pôdu pre úspech antisystémových strán a hnutí rôzneho pôvodu:

- hlboká vnútorná nestabilita najrelevantnejších politických strán (z hľadiska ideológie, hodnôt a cieľov, ako aj z hľadiska organizačnej štruktúry);
- vysoká úroveň fragmentácie politickej ponuky v rámci volebnej súťaže;
- vysoká úroveň polarizácie straníckeho systému, anomálne koncentrovaná len na póle extrémnej pravice (nevyvážená polarizácia systému);
- strata základných hodnôt a princípov zo strany relevantných a menej relevantných ľavicových síl;
- ekonomická a sociálna kríza v talianskej spoločnosti, ktorá spôsobila frustráciu, hnev, nenávisť voči politickým elitám a tradičným politickým stranám;
- vysoká úroveň mediatizácie talianskej politiky a samotných politikov, tzv. personalizácia politických osobností (správanie sa politických osobností ako celebrit v politickej šou a na sociálnych sieťach);
- masívne použitie tzv. „čiernej“ propagandy (falošné informácie, hoaxy, modifikované a manipulované fakty v prospech konkrétnej strany alebo osobnosti) na najpopulárnejších sociálnych sieťach, hlavne propaganda, týkajúca sa kontroverznej a citlivej otázky migrantov a migračnej krízy;
- degenerácia vzťahov medzi politickým systémom a systémom médií (fenomén tzv. talianskej videokracie a primát obrazov nad obsahom)².

V rámci týchto bodov je dôležité dodať, že tradičné politické strany v období medzi prvou a druhou republikou ťažko prekonávali rôzne škandály, chýlostivé aféry a kauzy, týkajúce sa ich reprezentantov v parlamente, ako aj mimo neho. Táto situácia vyvolávala v prvej polovici deväťdesiatych rokov v talianskej spoločnosti veľký rozruch, vrátane strachu a nepokoja z brutálnych vražedných atentátov dvoch nesmierne dôležitých sudcov, bojujúcich proti sicílskej maffii Giovanniho Falconeho a Paola Borsellina³. Tieto násilné udalosti spôsobili ešte väčší nárast nedôvery a odporu voči štátnym inštitúciám a všeobecne voči politike, ktorá v týchto prípadoch ukázala svoje silné prepojenie s mafiou. V takejto napätej atmosfére vyvrcholil škandál Čisté ruky (v tal. *Mani pulite*), riešili sa vzťahy politikov s rôznymi kontroverznými osobnosťami podnikateľského

² K tomuto bodu bližšie porov. Sartori, 2005a.

³ Pre hlbšiu analýzu tejto témy pozri Borsellino, 2018.

prostredia a ďalších oblastí elitnej talianskej spoločnosti (Guarnieri, 2016; Borsellino, 2018). Toto všetko naštartovalo dlhý proces diskreditácie tradičných politických strán v prospech nových politických subjektov, spomeňme najmä zoskupenie mediálneho magnáta a podnikateľa Silvia Berlusconiho *Forza Italia* (v slov. Do toho, Taliansko) a regionálno-nacionalistickú stranu *Lega Nord* (v súčasnosti Lega, v slov. Liga severu – Liga), ktorý trvá prakticky až dodnes (Sartori, 2006, 2009; Campi, 2007; Passarelli, 2012).

V súvislosti s ďalšími načrtnutými bodmi je potrebné zdôrazniť, že stálym problémom stranického systému Talianska bol (a aj stále je) veľký počet politických strán a vysoká úroveň konfliktnosti medzi nimi. Dlhodobý proces úpadku všetkých základných princípov liberálnej demokracie, paralelne s rastúcou mediatizáciou politiky na všetkých úrovniach moci, viedol k degeneratívne mu stavu vzťahov medzi politikou a masmédiami, ktoré postupne získali dominantné postavenie nad aktérmi politického systému (Sartori, 2005a).

Pokiaľ ide o príčiny nárastu popularity a podpory strán a hnutí extrémnej pravice v Taliansku, pokúsime sa ich zhrnúť nasledovne:

- dlhodobá kríza tradičných politických strán v rámci stranického systému;
- proces elitarizácie samotných politických strán, ktoré sa stali súčasťou mechanizmov výmeny moci a ostali ďaleko od skutočných problémov krajiny (neefektívnosť v riešení primárnych problémov, ako trh práce, bezpečnosť, boj proti korupcii, sociálny štát, atď.);
- výrazná spolupráca medzi politickými a ekonomickými mocenskými elitami na domácej, európskej a svetovej pôde na úkor tzv. nižších vrstiev populácie;
- dlhodobá frustrácia väčšiny voličov na základe negatívnych efektov ekonomickej krízy na zamestnanosť a trh práce;
- nedostatok jasnej alternatívy voči tradičným stranám (slabá a vágna volebná ponuka a nepodstatné volebné kampane, často agresívne, plné hnevu a nenávisti);
- nebezpečné *vákuum* hodnôt, cieľov a vízií ľavicových síl, ktoré sa postupne vzdali ich pôvodnej misie a samotnej identity. Práve toto vákuum ľavice rýchlo obsadila extrémna pravica, najmä cez masívne použitie sociálnych sietí rôzneho pôvodu.

Medzi týmito príčinami môžeme označiť za najpodstatnejší práve proces elitarizácie relevantnejších politických strán, ktoré podstúpili značné zmeny v ich identite, ako aj v zmysle ich samotnej existencie. Registrujeme stratu dôvery voči tradičným stranám, ktoré sú občanmi vnímané ako cudzia mocenská elita, vzdialená od problémov a reality krajiny a obyčajných ľudí. Populistické sily si preto začali vymedzovať svoj priestor v rámci politickej ponuky namiesto oslabených ľavicových aktérov, ktorí si nevedeli dostatočne včas uvedomiť (a pravdepodobne nemali ani dostatočnú motiváciu to pochopiť), že strata vlastnej identity v talianskej spoločnosti smerom k podporovanému konceptu „tretej cesty“ viedla k alarmujúcej situácii – a to úspechu antisystémových strán a hnutí. Na základe postupného procesu elitarizácie, začali politické strany strácať svoju primárnu a nesmierne dôležitú funkciu reprezentovania záujmov rôznych spoločenských

skupín zdola, teda na podklade spoločenskej organizácie samotných občanov (Sartori, 2005b; Ignazi, 2008; Guarnieri, 2016).

S nástupom nových politických subjektov personálneho a charizmatického typu (Berlusconiho *Forza Italia*), ako aj s nacionalistickým a xenofóbnym programom (*Lega Nord*, dnes Salviniho *Lega*), v súčasnosti aj s neofašistickým zameraním (*Forza Nuova* a *Casa Pound*), sa vnímanie politiky zo strany občanov zmenilo do podoby veľmi agresívneho a násilného vyjadrenia názorov, frustrácie, hnevu, nespokojnosti a zúfalstva. Najviac pocítili negatívne dôsledky ekonomickej krízy marginalizované skupiny, ale aj veľká väčšina nižšej strednej vrstvy talianskeho obyvateľstva, dávajúc vinu skorumpovanej politickej triede. Aj populistické a netradičné politické zoskupenie Hnutie 5 hviezd, ktoré od svojho vzniku neprezentovalo charakteristiky strán extrémnej pravice, nepriamo prispievalo k rastu napätia v talianskej spoločnosti, predovšetkým kvôli jeho postaveniu proti politickým elitám a kvôli podpore foriem priamej demokracie cez internet a sociálne siete (Caiani-Parenti, 2013; Tarchi, 2018).

Na základe týchto zistení môžeme potvrdiť, že práve hodnotovo-ideologické vákum ľavicových síl v Taliansku a ich slabý a vágny postoj k riešeniu konkrétnych otázok, týkajúcich sa ich tradičného zamerania, ako je fungovanie sociálneho štátu a podpora pracujúcej triedy a nižších vrstiev populácie, *de facto* zapríčinili úspech extrémnej pravice a teda i rozšírenie ich myšlienok a vízií. Značná časť ľavicových voličov, znechutených z nezodpovedného správania ľavicových strán, hlavne zo stredoľavicovej Demokratickej strany ex premiéra Mattea Renziho (v tal. *Partito Democratico*) sa cítila byť opustená a v dôsledku toho „potrestala“ túto stranu voličským prechodom k Hnutiu 5 hviezd alebo k Lige, resp. aj k ostatným zoskupeniam s extrémne pravicovou orientáciou (Passarelli-Tuorto, 2018; Tarchi, 2018).

Galaxia extrémnej pravice v Taliansku: relevantné politické zoskupenia v súčasnosti

Pod pojmom „galaxie extrémnej pravice“ alebo „čiernej galaxie“ môžeme chápať všetky politické a nepolitické zoskupenia, ktoré podporujú fašistickú ideológiu a cítia sa ako dedičstvo jej hodnôt a projektov. Ide o skupiny, ktoré odmietli tzv. „*Svolta di Fiuggi*“ v roku 1995⁴, keď talianska politická strana fašistického zamerania *Movimento Sociale Italiano* (v slov. Talianske sociálne hnutie) prežila vnútornú transformáciu v liberálnom zmysle a otvorene sa dištancovala od fašistickej minulosti režimu Benita Mussoliniho. Na základe tejto fázy obnovy vznikla nová umiernená pravicová politická strana *Alleanza Nazionale* (v slov. Národná aliancia) pod vedením pravicového politika Gianfranca Finiho, ktorá bola v tom období dôležitým spojencom Silvia Berlusconiho a jeho *Forza Italia* (Campi, 2007; Ignazi, 2008).

V rámci tejto galaxie sa nachádzajú neofašistické a neonacistické hnutia rôzneho pôvodu a relevantnosti, ktoré môžeme vnímať ako talianske verzie zahraničného pravicového extrémizmu. V nekontrolovateľnej virtuálnej realite sveta internetu a hlavne

⁴ *Svolta di Fiuggi* (v slov. Zmena vo Fiuggi, výraz *Svolta* v doslovnom preklade z taliančiny znamená „odbočenie z cesty“). Porov. aj Campi, 2007; Ignazi, 2008.

na sociálnych sieťach ide o profily, ktoré rozširujú a zdieľajú tzv. „čiernu propagandu“. Súčasťou galaxie sú aj niektoré hudobné skupiny, ktoré sa pohybujú v tomto prostredí a nepriamo prispievajú ku šíreniu idey a princípov pravicových extrémistov, ako aj všetky nostalgické profily na sociálnych sieťach, glorifikujúce osobnosť vodcu Mussoliniho a jeho tzv. fašistické impérium. Podľa názoru talianskeho politológa Marca Tarchiho, neofašizmus je „jedovatý plod globalizácie“, ktorý je v súčasnosti veľmi silný nielen v Taliansku, ale aj v celej Európe. Tarchi tiež zdôrazňuje, že extrémizmus nie je populizmus, lebo ich programy sú celkom odlišné (Caldiron, 2013; Tarchi 2018).

Pokiaľ ide o galaxiu extrémnej pravice v Taliansku, je dôležité spomenúť prieskum tímu novinárov a výskumných pracovníkov talianskeho antifašistického časopisu *Patria Indipendente* (v slov. Nezávislá vlasť), mediálny hlas protifašistickej organizácie *Associazione Nazionale Partigiani d'Italia*, v skratke A.N.P.I. (v slov. Národná asociácia partizánov Talianska). V rámci tohto prieskumu bola vypracovaná mapa čiernej galaxie na sociálnych sieťach, hlavne na Facebooku, v ktorej môže nájsť každý občan všetky profily a stránky, rozširujúce a podporujúce pravicový extrémizmus. Táto veľká mapa zahŕňa okolo 2700 facebookových stránok talianskeho pravicového extrémizmu s dátami, ktoré boli spracované prvýkrát do 3. decembra 2016 (aktualizácie mapy prebiehajú každý rok, posledná je z marca 2018). Výsledkom projektu je zoznam s viac ako 9000 stránkami, vrátane 2700 stránok, ktoré skutočne patrili k pravicovému extrémizmu, plus všetky ďalšie stránky, ktoré neboli súčasťou prieskumu, ale dostali súhlasný „lajk“ aspoň od jednej stránky tohto ideového zamerania. V rámci mapy je každá stránka obrázkovo reprezentovaná ako kruh a interakcie medzi stránkami (napr. prostredníctvom súhlasného vyjadrenia „lajk“) sú zobrazené ako krivky, ktoré spájajú rôzne kruhy (La galassia nera su Facebook, 2019; Patria Indipendente, 2019).

Pre správne čítanie a interpretovanie mapy je potrebné vedieť, že veľkosť kruhov závisí od počtu „lajkov“ alebo fanúšikov/sledovateľov stránky. Politické a nepolitické zoskupenia, ktoré sú najsilnejšie v prostredí sociálnych sietí, sú nasledovné:

- *Forza Nuova* (v slov. Nová sila): bola založená v roku 1997, teda v čase, keď sa ich zakladatelia skrývali pred zákonom v zahraničí pre zločiny spojené s tzv. „čiernym terorizmom“. Ako politická strana bola po prvýkrát súčasťou celoštátnych a lokálnych volieb v roku 1999. Jej identita má svoje základy v princípoch a hodnotách talianskeho fašizmu (politické zoskupenie neofašistického charakteru). Je prítomná v celom Taliansku s vlastnou organizáciou a sídlami. Majú aj mládežnícku organizáciu – *Lotta Studentesca* (v slov. Študentský boj).
- *CasaPound Italia*: od roku 2009 prezentuje štruktúru politického hnutia a asociácie pre spoločenské účely. Je prítomné v celej krajine a je spojené s inými menšími organizáciami podobného zamerania. *CasaPound Italia* je charakterizované otvoreným neofašizmom, ktorého idey používa vo vlastný prospech (v protestoch, v rasistických demonštráciách proti migrantom, proti Rómom, cudzincom, ako aj LGBT komunite, atď.) Taktiež disponujú mládežníckou organizáciou – *Blocco Studentesco* (v slov. Študentský blok).
- *Comunità militanti* (v slov. Bojujúce komunity): pod týmto názvom sa zgrupujú heterogénne politické skupiny tzv. „nezávislých sociálnych centier“ (v tal. *centri*

sociali indipendenti), ako aj rôzne iné menšie organizácie a občianske iniciatívy podobného zamerania. Najznámejšia z nich je *Comunità militante Raido* v Ríme.

- *Lealtà – Azione* (v slov. Lojálnosť – Čin): hnutie vzniklo v roku 2010 v Miláne a je aktívne v regiónoch severného a stredného Talianska. Referenčnými osobnosťami sú pre nich belgický politik a dôstojník SS León Degrelle a rumunský politik Corneliu Z. Codreanu.
- *Generazione Identitaria* (v slov. Identitárna generácia): talianska verzia francúzskej *Génération Identitaire*, hnutie bolo založené v roku 2012 a dnes je prítomné v rôznych európskych krajinách⁵.

Medzi ďalšími skupinami, ktoré majú aspoň tri stránky na Facebooku, považujeme za relevantné nasledujúce: *Fronte Nazionale* (v slov. Národný front), *Movimento Idea Sociale* (v slov. Hnutie sociálna idea), *Movimento Sociale Fiamma Tricolore* (v slov. Sociálne hnutie trojfarebný plameň), *Movimento Fascista e Libertà* (v slov. Hnutie fašizmus a sloboda), *Movimento Sociale Italiano – Destra Nazionale* (v slov. Talianske sociálne hnutie – Národná pravica, ide o obnovu rovnomennej strany, rozpustenej v roku 1995), *Avanguardia Nazionale* (v slov. Národná avantgarda, aj tu ide o obnovu politickej organizácie, ktorá bola odstránená ako protizákonná v roku 1976) (La galassia nera su Facebook, 2019).

Pri sledovaní tejto mapy môžeme poznamenať, že najrelevantnejšie politické zoskupenia tejto galaxie sú Forza Nuova a CasaPound z dôvodu ich štruktúrovanej organizácie na celom území Talianska s masívnou prítomnosťou na lokálnej úrovni. Ďalšou dôležitou príčinou popularity týchto dvoch skupín je ich blízkosť subsystému rôznych menších asociácií podobného zamerania, ktoré so svojou výraznou a efektívnou stratégiou prenikajú do viacerých oblastí, týkajúcich sa sociálneho sektora. Hlboká kríza sociálneho štátu a nedostatočnosť služieb a podpory voči slabším a marginalizovaným vrstvám spoločnosti konštituuju ideálnu „úrodnú pôdu“ pre tieto typy asociácií, ktoré sa prezentujú ako občianske iniciatívy, chrániace záujmy a potreby Talianov v núdzi (napr. ponuka finančnej pomoci, rôzne doučovania zdarma pre deti z problémových rodín a podobne). Ide však len o propagandu nenávisti (národne orientovanej) na základe nadradenosti Talianov ako národa a ako rasy. Práve táto stratégia maskovania sa pod činnosťou rôznych menších asociácií, ktoré poskytujú služby ľuďom v sociálnych a ekonomických ťažkostiach, umožňuje rýchle a kapilárne rozširovanie myšlienok extrémnej pravice v rámci masy (práve v riešení sociálnych otázok nájdeme zlyhanie ľavicových síl, ktoré by mali dbať na zabezpečenie sociálneho štátu ako priority v ich agende) (Caldiron, 2013; Albertini-Doucet, 2018).

Na základe štúdia mapy môžeme zistiť, aké špecifické zameranie majú jednotlivé zoskupenia extrémnej pravice v Taliansku alebo o aké typy organizácií ide. Niektoré z nich sú študentské organizácie, väčšinou skupiny stredoškôľakov rôznych úrovní vzdelania, ďalšie prezentujú odlišné zamerania podľa toho, v akej oblasti poskytujú svoje služby: starostlivosť o hendikepovaných občanov, riešenie ekologických otázok, oblasť

⁵ Pre bližšie informácie o uvedenej mape pozri La galassia nera su Facebook, 2019 (v rámci oficiálnej webstránky časopisu *Patria Indipendente*). Pre prehĺbenie problematiky tzv. „čierneho webu“ porov. Caiani-Parenti, 2013.

zamestnanosti, zdravie, poľnohospodárstvo, turistika, kultúra a komunikácia, solidarita a občianska bezpečnosť, ženská tematika, deti a rodina (binarita tradičná rodina proti právam LGBT komunity), náboženstvo a tradícia. Celá táto sieť asociácií okolo relevantnejších zoskupení Forza Nuova a CasaPound ponúka svoju činnosť vo forme služieb, pomoci alebo starostlivosti len pre Talianov, s evidentným cieľom živiť pocity nenávisti a hnevu voči všetkým a všetkému, čo reprezentuje inakosť. Je tiež dôležité spomenúť aj rôzne kníhkupectvá, vydavateľstvá, kultúrne centrá, športové kluby, puby a krčmy, ktoré tiež na seba prevzali nesmierne dôležitú rolu v rámci propagandy pravicového extrémizmu v Taliansku (CasaPound, 2019; Forza Nuova, 2019; La galassia nera su Facebook, 2019).

Záver: Ako dostať extrémnu pravicu do vlády cez sociálne siete: Liga Mattea Salviniho a jeho „Taliansko Talianom“

V predchádzajúcich dvoch častiach sme charakterizovali galaxiu extrémnej pravice v Taliansku a analyzovali, ako vie činnosť siete rôznych organizácií, skupín, asociácií a občianskych iniciatív ovplyvňovať verejnú mienku občanov, a to najmä cez sociálne siete. V tejto súvislosti je nevyhnutné položiť si otázku: ak sa ani jedna politická strana alebo hnutie extrémnej pravice nedostali do parlamentu po voľbách 4. marca 2018, z akého dôvodu tvrdíme, že extrémna pravica sa dostala do vlády? Odpoveď na túto otázku fakticky zahŕňa všetko, čo sme analyzovali v rámci príspevku. Liga totiž oficiálne nie je považovaná za stranu extrémnej pravice (podľa nášho názoru omylom), je relevantnou politickou stranou, existujúcou v straníckom systéme krajiny od osemdesiatych rokov minulého storočia. Už od začiatku jej existencie boli lídri a reprezentanti tejto strany často protagonistami v kontroverzných situáciách, ako aj v rôznych politických kauzách. Ide o stranu regionálneho charakteru (aj keď len nedávno odstránili z názvu slovo Nord, ktoré znamená Sever, kvôli tomu, aby získali charakter národnej celoštátnej strany a teda aj hlasy voličov južného Talianska) (Passarelli, 2012; Passarelli-Tuorto, 2018).

Terajšia Liga je populistická, nacionalistická, konzervatívna a xenofóbna politická strana, ktorá sa práve vďaka osobnosti jej predsedu, charizmatického a ambiciózneho Mattea Salviniho, stala skutočnou celebritou na sociálnych sieťach takmer v celej Európe (vrátane Slovenska)⁶. Opätovne sa dostala do vlády, predovšetkým na základe podpory celej siete čiernej galaxie. Keďže v Taliansku sú apológia fašizmu a obnovenie a založenie fašistickej strany oficiálne zakázané (a ako sme spomenuli, Liga nie je otvorene fašistickou stranou a je tolerovaná ako súčasť straníckej súťaže), vysoký počet extrémne pravicových voličov, často tzv. „skrytých voličov“, si vybralo práve Ligu, ktorá neskrýva svoju sympatiu voči hnutiam ako CasaPound a iné. Témy volebnej kampane Ligy boli zamerané na národnú otázku „Talianska Talianom“, hlavne proti migrantom a proti ich prítomnosti na území štátu. Masívne využívanie sociálnych sietí zo strany Mattea Salviniho prostredníctvom rôznych fotiek, videí a selfie v každej situácii, vrátane

⁶ K analýze charizmatickej osobnosti Mattea Salviniho na Slovensku porov. *Matteo Salvini – Sympatizanti z Čech, Moravy, Slezska a Slovenska* (Salvini - oficiálny fanclub v slovenskom jazyku, profil na Facebooku), 2019.

každodenného života, reprezentovala „vítaznú zbraň“, spolu s populistickým zneužitím myšlienky boja proti mocenským elitám a tradičným stranám. Kombinácia charizmy, arogancie, zmyslu pre humor, výborných rečníckych schopností, agresivity prejavov, častého zosmiešňovania nepriateľov a politických protivníkov, bola úspešnou stratégiou pre opätovné zaradenie strany do najvyššej úrovne volebnej súťaže (Passarelli-Tuorto, 2018; Lega – Salvini, 2019; Matteo Salvini, 2019).

Názory politológov, týkajúcich sa zaradenia Ligy a samotného Salviniho do kontextu extrémnej pravice sú rozličné. Taliansky politológ Marco Tarchi ho nedefinuje jednoznačne ako lídra extrémnej pravice, ale ako schopného populistu a agitátora ľudu. Porovnáva ho so zakladateľom Hnutia 5 hviezd, bývalým komikom Beppe Grillo, ktorý tiež nikdy neurčoval presnú ideologickú orientáciu hnutia ani smerom k pravici alebo k ľavici. Naopak, ďalší taliansky politológ Gianluca Passarelli a sociológ Dario Tuorto, sa zaoberali analýzou Salviniho a jeho strany z hľadiska vývoja Ligy od pôvodnej regionálno-autonomistickej fázy až do jej postupnej evolúcie smerom k súčasnej verzii bez regionálnej a separatistickej konotácie a to s evidentnými prvkami nacionalisticko-xenofóbnej pravice s typickými témami ako sú boj proti celosvetovej rozšíreniu, migrácii, Európskej únii a pluralitnej demokracii (Passarelli-Tuorto, 2018; Tarchi, 2018).

Súčasná talianska tzv. „žltozelená“ vláda (formovaná zo spojenia žltej farby Hnutia 5 hviezd a zelenej farby Ligy) bola od svojho vzniku diskutabilná a problémová, hlavne z dôvodu počiatočnej inkompatibility programov a vízií oboch netradičných strán. Jediným spoločným elementom „boja“, ktorý spája tieto politické zoskupenia, je silný populistický spôsob komunikácie s občanmi-voličmi s cieľom udržiavania stavu permanentnej volebnej kampane cez heslá boja proti skorumpovanému systému a cez neustálu legitimitáciu ich moci zo strany ľudu (napr. Hnutie 5 hviezd používa online platformy v ich straníckom blogu, ako „Piattaforma Rousseau“ mylne používajúc idey známeho filozofa osvietenstva a jeho koncepcie priamej formy demokracie). Cez slogany ako „Taliansko Talianom“ alebo „Najprv Taliani“ (v tal. Prima gli italiani) a cez kontinuálne hľadanie konsenzu zo strany masy cez sociálne siete alebo internetové portály, sa dostalo do povedomia talianskych občanov, že metódy, princípy a hodnoty extrémnej pravice sú akceptovateľné a môžu byť súčasťou demokratických režimov. Ako tvrdil siedmy prezident Talianskej republiky Sandro Pertini v jeho známom rozhovore, nemôže existovať politický dialóg s fašizmom a fašistami, lebo fašizmus je negácia demokracie a slobody a je nekompatibilný s liberálnou demokraciou. Jeho názory sú nesmierne aktuálne, hlavne myšlienka, podľa ktorej nemôže existovať sloboda bez sociálnej spravodlivosti a nemôže existovať žiadna sociálna spravodlivosť bez slobody⁷ (Tarchi, 2018).

Keď hovoríme o súčasnej extrémnej pravici v Taliansku, je teda dôležité zdôrazniť, že nejde o návrat Mussoliniho fašistického režimu, ako ho poznáme z učebníc dejepisu alebo z memoárov vtedajšej generácie, ale ide o nový typ fašizmu vo vnútri demokracie, ktorý žije a prosperuje, využívajúc liberálne inštitúcie vo vlastný prospech pod znakmi tradícií, istoty, identity, viery, národného záujmu a poriadku. Nebezpečné emócie, ako

⁷ Pre bližšiu analýzu osobnosti Sandra Pertiniho pozri Pertini, 2012.

strach, roztrpčenie, sklamanie, frustrácia a hnev sú stále prítomné v rámci občianskej spoločnosti a medzery v demokratických režimoch spolu s nedostatkami ostatných inštitucionalizovaných politických strán prispievajú v nárastu ich volebného úspechu.

Zoznam bibliografických odkazov

- ALBERTINI, D. – DOUCET, D. 2018. *La fasciosfera. Come l'estrema destra ha vinto la battaglia della rete*. Milano : La nave di Teseo, 2018. 437 s. ISBN 8893444887.
- A.N.P.I. *Associazione Nazionale Partigiani d'Italia* (oficiálna webstránka) [cit. 2019-03-11]. Dostupné na internete: <<http://www.anpi.it/>>.
- BORSELLINO, S. (eds.) 2018. *La Repubblica delle stragi*. Roma : PaperFIRST, 2018. 313 s. ISBN 978-88-99784-49-2.
- CAIANI, M. – PARENTI, L. 2013. *Web nero: Organizzazioni di estrema destra e Internet (Studi e ricerche Vol. 659)*. Bologna : Il Mulino, 2013. 250 s. ISBN 8815245472.
- CALDIRON, G. 2013. *Estrema destra. Chi sono oggi i nuovi fascisti? Un'inchiesta esclusiva e scioccante sulle organizzazioni nere in Italia e nel mondo*. Roma : Newton Compton, 2013. 469 s. ISBN 8854153885.
- CAMPI, A. 2007. *La destra in cammino. Da Alleanza Nazionale al Popolo della libertà*. Soveria Mannelli : Rubbettino, 2007. 332 s. ISBN 8849819900.
- CasaPound Italia* (oficiálna webstránka). [cit. 2019-03-11]. Dostupné na internete: <<https://www.casapounditalia.org/>>.
- Forza Nuova* (oficiálna webstránka). [cit. 2019-03-11]. Dostupné na internete: <<http://www.forzanuova.eu/>>.
- GUARNIERI, C. 2016. *Il sistema politico italiano. Radiografia politica di un paese e delle sue crisi*. Bologna : Il Mulino, 2016. 138 s. ISBN 8815263810.
- IGNAZI, P. 2008. *I partiti politici in Italia*. Bologna : Il Mulino, 2008. 141 s. ISBN 978-88-15-12530-9.
- La galassia nera su Facebook. Gruppo di lavoro Patria su neofascismo e web*. [cit. 2019-03-11]. Dostupné na internete: <<http://www.patriaindipendente.it/persone-e-luoghi/inchieste/la-galassia-nera-su-facebook/>>.
- Lega – Salvini* (oficiálna webstránka). [cit. 2019-03-11]. Dostupné na internete: <<https://www.leganord.org/>>.
- Matteo Salvini* (oficiálna Facebook stránka). [cit. 2019-03-11]. Dostupné na internete: <<https://www.facebook.com/salviniofficial/>>.
- Matteo Salvini – Sympatizanti z Čech, Moravy, Slezska a Slovenska* (Salvini official fanclub, CZ-SK Facebook stránka). [cit. 2019-03-11]. Dostupné na internete: <<https://www.facebook.com/salviniofficial.fanclub.cz.sk/>>.
- PASSARELLI, G. – TUORTO D. 2018. *La Lega di Salvini. Estrema destra di governo*. Bologna : Il Mulino, 2018. 168 s. ISBN 8815279059.
- PASSARELLI, G. 2012. *Lega & Padania. Storie e luoghi delle camicie verdi*. Bologna : Il Mulino, 2012. 229 s. ISBN 8815237771.
- PERTINI, S. 2012. *Gli uomini per essere liberi*. Torino : ADD Editore, 2012. 221 s. ISBN 8896873479.
- Patria Indipendente* (časopis, oficiálna webstránka). [cit. 2019-03-11]. Dostupné na internete: <<http://www.patriaindipendente.it/>>.
- SARTORI, G. 2005a. *Homo videns. Televisione e post pensiero*. Roma-Bari : Editori Laterza, 2000. 161 s. ISBN 88-420-6156-5.
- SARTORI, G. 2009. *Il sultanato*. Roma-Bari : Editori Laterza, 2009. 171 s. ISBN 978-88-420-8914-8.
- SARTORI, G. 2006. *Mala Costituzione e altri malanni*. Roma-Bari : Editori Laterza, 2006. 197 s. ISBN 88-420-7914-6.
- SARTORI, G. 2005b. *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno : CDK, 2005. 467 s. ISBN 80-7325-062-4.
- TARCHI, M. 2018. *Italia populista. Dal qualunquismo a Beppe Grillo*. Bologna : Il Mulino, 2018. 379 s. ISBN 8815274650.

Kontaktné údaje:

Dr. Patrizia Prando Šušová, PhD.
Katedra Politológie
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
e-mail: patrizia.prando@umb.sk

VPLYV MULTIKULTURALIZMU NA NÁRAST EXTRÉMIZMU V OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI

Ivana Kuráková

Abstrakt

Výraz multikulturalizmus sa v súčasnosti objavuje v rôznych súvislostiach, pričom je používaný skôr intuitívne, bez jednoznačného vymedzenia, často s negatívnym podtónom. V tomto ohľade dodnes dominuje spor o multikulturalizmus, multikultúrnu politiku a jeho vplyv na občiansku spoločnosť. Koncept multikulturalizmu je možno nejednoznačný, má však významné politické a spoločenské dôsledky. Autorka v príspevku načrtáva parciálnu otázku, či má multikulturalizmus význam v ére európskej integrácie, či a do akej miery je hrozbou pre európsku kultúru a pre štáty. V článku autorka poukazuje na súvislosť medzi multikulturalizmom a nárastom extrémizmu v spoločnosti, ktorej veľká časť vníma multikulturalizmus a najmä nárast počtu migrantov z iných kultúr ako škodlivý jav ohrozujúci štáty a národnú identitu.

Kľúčové slová: multikulturalizmus, kultúra, národná identita, imigrácia

Abstract

The term multiculturalism now appears in various contexts, being used rather intuitively, without a clear definition, often with a negative way. There is still a dispute over multiculturalism, multicultural politics and its impact on the civil society. The concept of multiculturalism may be not clear, but has significant political and social impact. In the contribution, the author outlines the partial question of whether multiculturalism is important in the era of European integration, whether and to what extent it is a threat to European culture and for states. The article also points to the nexus between multiculturalism and the rise of extremism in society, a large part of which perceives multiculturalism and, in particular, the increase in the number of migrants from other cultures as harmful threatening states and national identity.

Key words: multiculturalism, culture, national identity, immigration

Úvod

Európsky kontinent bol už od obdobia vzniku starovekých mestských štátov miestom, kde dochádzalo k stretu veľkých civilizácií, etnických či náboženských skupín a kultúr viac ako kdekoľvek inde vo svete. Je teda zrejmé, že multikulturalizmus ako jav je v našej spoločnosti prítomný od nepamäti. V modernom ponímaní sa multikulturalizmus ako pojem stal témou verejnej diskusie až od druhej polovice 20. storočia. V tomto kontexte sú s ním spájané rôzne problémy občianskej spoločnosti ako extrémizmus, rasizmus, xenofóbia, náboženská neznášanlivosť či diskriminácia. Z tohto aspektu je táto téma ešte stále aktuálna a vyvoláva politický, právny i spoločenský diskurz. Migrácia, prisťahovalectvo a multikulturalizmus boli témy, ktoré za uplynulé desaťročie značne hýbali verejnou mienkou. Európa a jej jednotlivé štáty boli odjakživa ovplyvňované najrozmanitejšími názorovými prúdmi a ideológiami. Takmer vo všetkých európskych štátoch dochádza v posledných rokoch k nárastu extrémistických tendencií a názorov.

Jedným z problémov v súčasnom demokratickom politickom systéme krajín Európy je neustále problematizovaný fenomén prisťahovalectva a rôznych minorít. Zrod nových foriem radikalizmu a extrémizmu súvisí viac s negatívnym vnímaním týchto javov, než s ich reálnym negatívnym dopadom na spoločnosť ako celok. Pozornosť odbornej verejnosti by sa mala sústrediť na skutočnosť, že vo väčšine európskych demokratických štátoch sa znovu hlásia o slovo pravicové strany a hnutia. Ide o problém sociálno-politický, ktorý sa premieňa aj v právnej rovine. Je preto v záujme tak prisťahovalcov, ako aj autochtónneho obyvateľstva, nájsť relevantné východisko, ktoré by otvorilo pokojnú cestu na riešenie tohto dlhodobého problému.

V príspevku boli použité termíny ako multikulturalizmus, migrácia, resp. prisťahovalectvo, cudzinec. V úvode považujem za potrebné vymedziť tieto pojmy a vzájomné súvislosti medzi nimi. Pod pojmom migrácia chápeme pohyb osôb z jedného miesta na druhé, či už v rámci jedného štátu alebo z jedného štátu do druhého. Právny pôvod migrácie je možné vnímať v súvislosti so vznikom základných práv a slobôd, osobitne tých, ktorým bol priznaný prirodzenoprávny charakter. V tomto zmysle je zreteľná spätosť so slobodu pohybu a pobytu, či osobnou slobodou tak, ako ich zakotvili medzinárodné dokumenty venujúce sa ochrane základných práv a slobôd, no aj jednotlivé štáty vo svojich právnych predpisoch (Krunková, 2013. s. 379). Migrácia má výrazné verejnoprávne i sociálnoprávne dosahy – štát sa musí vysporiadať s otázkou verejnej bezpečnosti, verejného zdravia a poriadku a zároveň musí brať ohľad na rešpektovanie základných ľudských práv a slobôd cudzincov, ale aj s ich integráciou. Logickým dôsledkom migrácie je výskyt cudzincov, prisťahovalcov a domáceho obyvateľstva na jednom mieste. Ak pochádzajú cudzinci z kultúrne výrazne odlišného prostredia a štát nevyvíja úsilie o ich integráciu, špecifickým následkom prisťahovalectva je multikultúrna spoločnosť. Pod pojmom cudzinci je potrebné chápať každú osobu, ktorá nie je štátnym príslušníkom štátu pobytu, je však potrebné poznamenať, že existuje niekoľko kategórií či skupín cudzincov. Občan členského štátu Európskej únie sa síce pokladá za cudzinca, má však priznané aj občianstvo EÚ, teda disponujú aj určitým európskym statusom. Pre účely tohto príspevku sa za cudzincov budú pokladať štátni príslušníci tretích krajín, t. j. mimo EÚ. V príspevku budú tiež analyzované príčiny politického extrémizmu, vzťah extrémizmu a práva, ale najmä téza, že extrémizmus môže mať okrem tradičných aj novodobé príčiny, napríklad multikulturalizmus.

Multikulturalizmus – dôvod na obavy?

Migrácia je jedným z konštitutívnych transnacionálnych faktorov, ktoré dotvárajú súčasnú podobu globálnych zmien. Migračnú mobilitu iniciujú geopolitické, ekonomické i kultúrne interakcie a konflikty (Carens, 2016, s. 8). Tému, že občiansku spoločnosť trápí prisťahovalectvo, treba podľa môjho názoru postupne nahradiť tézou, že občianska spoločnosť sa nedokáže vyrovnáť s tým, že sa mení podoba toho, čo dôverne pozná. Nie je to len zmena v zložení a štruktúre obyvateľstva Európy ako takej. Príčiny možno hľadať aj v zmene a počte národnostných menšín a im prislúchajúcim právam. Vzhľadom

na túto situáciu vzrastá význam ich ochrany prostriedkami vnútroštátneho, ale i medzinárodného práva (Jankuv, 2014, s.61).

Fakt migrácie nadobúda politickú a medzinárodnú dimenziu s mimoriadne silným ohlasom. Verejnosť i poprední politickí predstavitelia krajín Európskej únie sú hlboko rozdelené čo do akceptácie, respektíve odmietnutia prisťahovalcov a ich kultúrnych požiadaviek a práv. Môžeme pozorovať, že medzníkmi v reflexii globalizujúceho sa sveta sú predovšetkým prejavy extrémizmu a ich vyjadrenia najmä teroristickými útokmi, ktorých sme súčasníkmi (Moravčáková, 2014, s. 15). Celkovo je vo svete najviac migrantov z krajín, kde dominuje náboženstvo islam a podľa odhadov je až 70% zo všetkých migrantov moslimov (Scruton, 2016, s. 7). Migranti si so sebou prinášajú inú kultúru, morálku založenú na islamskom náboženstve. Vzniká tak priepasť medzi sekularizovaným svetom a kultúrou, ktorá je dominantná v Európe a islamským poňatím spoločnosti (Melkusová, 2016, s. 36). Nie sú to však samotní cudzinci, čo spôsobuje nárast radikalizmu v spoločnosti. Je to z môjho pohľadu to, čo symbolizujú – niečo odlišné, cudzie, nepoznané.

Multikulturalizmus predstavuje zložitú tému, ktorou sa zaoberajú odborníci po celom svete. Hoci každý autor môže poskytnúť vlastnú definíciu tohto pojmu, vyčerpávajúcu definíciu podať nemožno. Multikulturalizmus ako pojem je aj bez jednoznačného vymedzenia používaný veľmi často skôr intuitívne, a viac než politickým cieľom slúži prevažne ako nálepka na označenie moslimskej menšiny žijúcej v Európe. Okrem moslimov sa však týka aj ďalších historických národnostných menšín, či mnohoetnických štátov vo federatívnom usporiadaní. Multikulturalizmus bol od doby svojho vzniku mnohokrát kritizovaný i odmietaný. V súčasnosti je klasický model multikulturalizmu, ktorý oslavuje odlišnosti, nahradený kritickým multikulturalizmom, ktorý chápe multikulturalizmus ako pluralitnú a tolerantnú ideológiu (Krejčí Preissová, 2016, s. 10). Multikulturalizmus má v súčasnosti mnohých odporcov naprieč odborníkmi, ale i medzi širokou verejnosťou, k čomu prispel aj fakt, že sa poprední politickí predstavitelia vyspelých európskych štátov vyjadrili v jeho neprospech. Problematika integrácie menšín do väčšinovej spoločnosti v európskych štátoch je fenomén, ktorý trvá už desaťročia. Vo Veľkej Británii a Švédsku sa presadzuje model multikulturalizmu, ktorý však prešiel mnohými reformami. Francúzska politika vychádza viac z občianskeho prístupu a od imigrantov vyžaduje omnoho viac snahy prevziať kultúru francúzskej republiky a prispôbiť sa (Keller, 2017, s. 13). Na rozdiel od prisťahovaleckých krajín, ako Severná Amerika alebo Kanada, je Európa zložená z historických národných štátov, ktoré tu majú stáročnú históriu. Je preto potrebné zvoliť iný prístup aj vzhľadom na prudký nárast migrantov v pomerne krátkom čase.

Hrozby multikulturalizmu na Slovensku

Diskusia o multikulturalizme, jeho prínosoch či hrozbách, sa rozhodne neobmedzuje len na odbornú verejnosť. Práve naopak, táto téma je dlhodobou predmetom záujmu širokej verejnosti. Je preto samozrejmé, že pre tému multikulturalizmu je príznačné široké spektrum názorov. V krajinách západnej Európy

narastajúci prílev migrantov z krajín s odlišným kultúrno-náboženským, resp. civilizačným zázemím a problémy, ktoré sprevádzajú ich integráciu do tzv. väčšinovej spoločnosti, vyvolávajú silné protipristaňovateľské nálady (Mlynárčiková, Gáborová, 2016, s.6). Racionálne, ale aj iracionálne obavy z cudzincov, ich kultúry i náboženstva, ktoré si zo sebou prinášajú, na seba nenechali dlho čakať. Hrozba straty vlastnej kultúrnej identity sa začala prejavovať vo väčšine európskych štátov, Slovensko nevynímajúc, hlasným prejavovaním národnej hrdosti. Európania, ale i Slováci tak začínajú prejavovať záujem aj o alternatívne politické strany, ktoré nepresadzujú najkvalitnejší sociálny program a nemajú kapacity na to, aby prišli s reálnymi zmenami. Napriek tomu, že ponúkajú nerealizovateľné riešenia a vlastne ani neformulujú reálne problémy, dá sa povedať vyberajú „eso z rukáva“, ktorým je národná identita. Ochranu národnej identity si však predstavujú izoláciou Slovenska, jej vystúpením zo „škodlivých“ medzinárodných integračných zoskupení ako Európska únia, posilnením štátnej suverenity a nevypustením cudzincov na teritórium Slovenskej republiky. V nedávnej minulosti bolo Slovensko najmä tranzitnou krajinou, kde sa migranti nemienili trvalo usadiť, najmä v dôsledku prísnej až reštriktívnej imigračnej politiky (Hlinčíková, Mesežnikov, 2016, s. 9). Slovensko sa taktiež vyznačuje skôr kultúrnou homogenitou, keďže aj najpočetnejšiu skupinu cudzincov s platným pobytom na tvoria štátni občania Českej republiky (10 772) a Maďarska (8 268), pričom dohromady je na Slovensku k 30.6.2018 evidovaných viac ako 54 000 cudzincov, ktorí sú štátnymi príslušníkmi členských štátov Európskej únie. V prvej polovici roku 2018 bolo čo sa týka štátnych občanov tretích krajín najviac povolení na pobyt udelených občanom Ukrajiny (5 092), Srbska (2 732) a Ruska (943), pričom štáty blízkeho a ďalekého východu v štatistikách značne zaostávajú.¹ Hoci na Slovensku, ako všade vo svete, sa nachádzajú menšiny, nemožno hovoriť o prítomnosti multikulturalizmu v takom istom zmysle ako napríklad vo Veľkej Británii, Nemecku, Francúzku, Švédsku, USA či Kanade a ďalších západných štátoch.

Napriek tomu, že demografickými a migračnými štúdiami sa zaoberajú dôveryhodné inštitúcie, obvykle sa v politike alebo v politických diskusiách, či na rôznych internetových fórach a sociálnych sieťach objavujú iba fragmenty celej problematiky. Práve zjednodušené konštatovania vedú k najrôznejším dezinformáciám a dezinterpretáciám, k úmyselnému vyvolávaniu negatívnych nálad a intolerancie v radoch obyvateľstva (Liďák, 2005, s. 217), čo môže viesť až k extrémizmu. Predstavitelia pravicových populistických politických strán, ktorí sami seba pasujú do role odborníkov a hovorcov širokej verejnosti, často ukazujú prstom na migrantov ako na pôvodcov všetkých problémov spoločnosti. Politická strana Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko sa o priazeň voličov uchádzala v parlamentných voľbách už vo voľbách v r. 2010, keď sa jej podarilo získať 1,33 % hlasov, čo zodpovedá 33 742 voličov. Hoci to nebolo postačujúce na vstup do parlamentu, tieto voľby priniesli najlepší výsledok, aký dovtedy ultranacionalistické a extrémistické sily dosiahli vo volebných dejinách súčasnej

¹ Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike. Štatistiky vedie Prezídium policajného zboru, Úrad hraničnej a cudzineckej polície. Citované 10.01.2019. Dostupné online: https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocniky/rok_2018/2018-l.polrok-UHCP-SK.pdf

slovenskej demokracie (Mesežnikov, 2011, s.11). Prekvapenie priniesli výsledky župných volieb v r. 2013, keď sa novým predsedom Banskobystrického kraja sa stal Marián Kotleba (ĽSNS), ktorý získal od voličov 55,53 % (71.397) hlasov, nemenej parlamentné voľby, keď sa strana Kotleba - Ľudová strana Naše Slovensko s výsledkom 8,04 % hlasov (14 kresiel) dostala do Národnej rady Slovenskej republiky. Hrozba príchodu migrantov však pôsobila na politické i právne vedomie občanov, čo sa prejavilo vo voľbách.

Medzi slovenskou verejnosťou stále prevláda príklon k pozíciám obrany národnej suverenity, kresťanstva, vlastenectva a všeslovenskej vzájomnosti. Inklinácia k prehľbovaniu európskej integrácie a k multikulturalizmu, otvorenosti k etnickým menšinám či podpore kultúrnej rozmanitosti je výrazne slabšia. Na zvýšenie miery extrémizmu v občianskej spoločnosti – tak časti obyvateľstva, ako aj politickej reprezentácie krajiny – aktívnejšie pôsobia špecifické externé faktory, predovšetkým príchod veľkého počtu prisťahovalcov do Európy. Obrovská časť obyvateľstva nielen na Slovensku, ale aj v Európe, je znepokojená ich príchodom. Je však potrebné povedať, že k vystupňovaniu tohto stavu prispievajú aj predstavitelia politických strán, ktorí sa v snahe o získanie voličských hlasov pretekajú v tom, kto pomenuje situáciu dramatickejšie. Extrémizmus nemusí byť zameraný len proti rase či národnosti, ale aj proti kultúre a náboženstvu, pričom tieto pojmy nemožno stotožňovať. Antropologické výskumy poukazujú na to, že počet kultúr značne presahuje počet rás (Krejčí Preissová, 2016, s. 14). Podobne ako v iných demokratických spoločnostiach, aj na Slovensku predstavujú deliacu čiaru práve postoje a hodnoty, ktoré môžeme pomenovať kultúrna uzavretosť a jej opak, teda kultúrna otvorenosť. Zo zastúpenia takto definovaných prostredí je zrejmé, že slovenskej verejnosti je bližšia kultúrna uzavretosť.

Pre Slovensko je dlhodobou charakteristickou sociálny dištanc voči národnostným menšinám, cudzincom a celkovo voči akejkolvek inakosti. Túto „potencialitu“ ešte väčšmi posilňuje pretrvávajúci diskurz o imigrantoch, v ktorom chýba silnejší hlas v prospech otvorenosti a inklúzie. Práve takéto postoje uzavretosti, netolerancie, nerešpektovania kultúrnych odlišností môžu predstavovať živnú pôdu extrémistických inklinácií. Po príchode do Európy očakávajú migranti zlepšenie svojej situácie, ale niektorí z nich nemajú vnútorný záujem prispôbiť sa krajinám, do ktorých prichádzajú (Melkusová, 2016, s. 35). Migrácia, tlak na sociálny štát, ohrozenie vlastných pracovných možností a tiež obavy, že pracovné miesta a mzda sa nedostane miestnym, ale migrantom – to všetko sú príčiny, ktoré spôsobujú, že v súčasnej spoločnosti pôsobí výrazne faktor sociálnej neistoty. Procesy, ako napríklad rozdrobenosť sveta do viacerých mocensko-ekonomických centier alebo odcudzenie oficiálnych inštitúcií od spoločnosti, ktorú majú reprezentovať, prispievajú k radikalizácii určitých skupín v spoločnosti, pričom u niektorých skupín sa objavuje volanie po tradičných a konzervatívnych hodnotách, u iných očakávanie zmeny systému (Melkusová, 2016, s.34-35). Ak sa spoločnosť dostane do stavu sociálnej krízy, časť spoločnosti, ktorá je krízou najviac zasiahnutá, sa začne radikalizovať, aby túto neistotu aspoň z časti eliminovala. Ľudia tak kompenzujú pocit sociálnej neistoty združovaním sa v radikálnejších komunitách, prostredníctvom

ktorých prejavujú protest proti sociálnej neistote, v mnohých prípadoch aj militantne (Chmelík, 2016, s. 166).

Právne aspekty extrémizmu

Prejavy extrémizmu zasahujú do všetkých oblastí spoločenského života a jeho skúmaním sa zaoberajú mnohé spoločensko-vedné odvetvia. Nakoľko sa jedná o interdisciplinárnu tému, je cieľom tohto príspevku zaoberať sa extrémizmom jednak z právneho aspektu, avšak s akcentom na rapídne sa meniacu demografickú situáciu v Európe. Hoci migračnú politiku ovplyvňujú aj orgány a inštitúcie na úrovni Európskej únie, kľúčové postavenie ešte stále zohráva politika na národnej úrovni. O to znepokojivejšie je preto zistenie, v koľkých vyspelých demokratických štátoch narastá podpora pravicových strán. Tento fenomén rozhodne nemožno podceňiť, pretože demokratický štát sa môže na štát s extrémistickou ideológiou za pomoci práva zmeniť vo veľmi krátkom čase. Politický prevrat sa v štáte nemusí udiať len revolúciami. Koniec koncov, právo je jeden z hlavných nástrojov na získanie a udržanie moci.

Extrémizmus je v dnešnej spoločnosti veľmi často používaným pojmom. Pojem extrémizmus môže byť používaný aj ako súborné označenie pre viaceré antidemokratické politické individuálne myšlienky², súbory ideí alebo aktivity, ktoré na jednej strane môžu vykazovať niekoľko spoločných atribútov, ale na strane druhej sa svojimi prejavmi môžu líšiť. Extrémizmus je mimoriadne škodlivý a nebezpečný jav s ďalekosiahlymi dosahmi na jednotlivcov i celú spoločnosť a právny poriadok preto postihuje trestné činy extrémizmu. Extrémistické postoje pôsobia protisystémovo, antidemokraticky a smerujú k zvrhnutiu politického, a tým aj právneho systému (Černý, 2005, s.11). V uplynulých rokoch sú prejavy extrémizmu prítomné naprieč celou Európou, Slovensko nevynímajúc. Nové technologické možnosti, zdanlivá anonymita, za ktorú sa možno na internete ľahko ukryť, priniesli aj nové formy extrémizmu a jeho šíreniu v občianskej spoločnosti. Vyspelým demokratickým štátom táto situácia nie je ľahostajná, avšak napriek tomu sa zatiaľ extrémizmu zabrániť nepodarilo.

Pojem extrémizmus nemá legálnu definíciu, nepatrí do pojmového aparátu právnej terminológie a ani v budúcnosti sa nedá očakávať legálne zakotvenie tohto termínu. Dôvodom je najmä skutočnosť, že nie je účelom práva označiť určité správanie za extrémistické, ale normovať, ktoré konanie je dovolené a ktoré zakázané (Černý, 2005, s. 11). Extrémizmus je teda pojmom skôr sociologickým či politologickým. V sociologickej rovine možno extrémizmus vymedziť ako súhrn určitých patologických javov, vytváraných organizovanými skupinami osôb a priaznivcami týchto skupín s dominantným odmietaním základných hodnôt, noriem a zaužívaným spôsobom správania sa v spoločnosti (Chmelík, 2016, s. 20). Napokon, extrémizmus je možné charakterizovať ako správanie, ktoré sa bežnému správaniu vymyká vo vysokých intenciách. Aj preto možno konštatovať, že extrémizmus sa môže v každom štáte či regióne odlišovať v jeho hlavných znakoch a prejavoch. Súčasný extrémizmus v jeho rozmanitých podobách je

² Napríklad fašizmus, xenofóbia, rasizmus, nacionalizmus, nacizmus, neonacizmus, radikalizmus, antisemitizmus, terorizmus, náboženská neznášanlivosť atď.

však možné označiť za ahistorický, pretože je obrátený do minulosti a snaží sa ľudský vývoj zabrzdiť a obrátiť do čias, keď „bolo lepšie“, ale i asociálny, pretože neprináša nijaké zmysluplné návrhy na riešenie reálnych problémov (Mlynárčiková, Gáborová, 2016, str. 6). Nájsť hranicu medzi normálnosťou a extrémizmom je aj v konkrétnej situácii náročné, nie je preto možné podať univerzálnu definíciu extrémizmu.

Extrémizmus má aj trestnoprávnu rovinu. Pri postihovaní extrémistických prejavov sa spravidla kombinuje preventívny aspekt ochrany demokratických základov štátu a aspekt ochrany práv a slobôd tretích osôb, ktoré môžu byť dotknuté nenávisťnými prejavmi útočiacimi na ľudskú dôstojnosť. V bežných prípadoch, v ktorých sa nejedná o politický extrémizmus, je postačujúce uložiť páchateľovi individuálny trest. V prípade politického extrémizmu je však hrozba o to väčšia, že protiprávne konanie nemusí smerovať len proti jednotlivcom, ale proti celej demokratickej spoločnosti. Štát preto musí byť vybavený nielen mechanizmami, ktoré smerujú k potrestaniu páchateľa, ale musí aj predchádzať organizácií týchto skupín. Keďže sa jedná o systémový problém, aj riešenie musí byť systémové. Za predpokladu, že len dostatočné vzdelanie môže zabezpečiť cestu k tolerancii, je nevyhnutné politické vzdelávanie jednotlivcov (Štefančík, 2016, s. 133-134).

Pre Slovensko je dlhodobou charakteristickou sociálnou dištancou voči národnostným menšinám, cudzincom a celkovo voči akejkoľvek inakosti. Zakladá sa na predsudkoch a obavách, ktoré často vyplývajú z nedostatku informácií či osobnej skúsenosti. Jedným z problémov, ktorý vystal počas migračnej krízy, hoci táto Slovensko takmer nezasiahla, bolo využitie tejto problematiky v prospech volebnej kampane rôznych politických strán. Tento negatívny trend neobišiel ani iné štáty, naopak, takmer vo všetkých európskych štátoch dochádza v posledných rokoch k nárastu extrémistických tendencií a názorov. Prispieva k tomu i rétorika populistických strán naprieč Európou, o čom svedčia výsledky parlamentných volieb nielen na Slovensku. Príklady maďarskej strany Jobbik, gréckej strany Zlatý úsvit, rakúskej strany FPÖ, či francúzskej strany Front national dokladá viditeľný trend, keď sa aj vďaka občianskej pasivite najlepšie s témou vysporiadali populistické strany zamerané proti cudzincom, odcudzujúce multikulturalizmus a odmietajúce multikulturálnu politiku (Martinkovič, Klus, 2016, s.118). Aby sme pochopili objekt záujmu extrémizmu, je potrebné pozeráť sa na túto problematiku v širšom kontexte. Vývoj kriminality naznačuje trend, že sa prejavy extrémizmu presúvajú z ulíc do virtuálneho priestoru, Slovenskou spoločnosťou však otriasol aj extrémizmus prítomný v uliciach, keď v Bratislave po brutálnom útoku zomrel Filipíнец Henry Acorda.

Extrémizmus vs. sloboda prejavu, alebo existuje právo na extrémizmus?

Hoci má multikulturalizmus mnohé aspekty, ktoré nie je možné zastrešiť jednotnou definíciou, je možné konštatovať, že sa jedná o faktický stav. A tento stav priniesol spoločnosti mnohé problémy. V spoločnosti, v ktorej je demokracia postavená na politických slobodách, kde existuje sloboda prejavu, sloboda združovania sa zhromažďovania, je pluralita názorov aj očakávaná. Extrémizmus však útočí na demokraciu, považuje ju za chorý výplod a nástroj cudzích síl, domáha sa nastolenia

diktatúry dominantného národa, rasy alebo konfesie, pričom sa pomocou mechanizmov liberálno-demokratického zriadenia usiluje o jeho úplnú likvidáciu (Mlynárčiková, Gáborová, 2011, s. 6). Pri postihovaní extrémistických prejavov sa spravidla kombinuje preventívny aspekt ochrany demokratických základov štátu a aspekt ochrany dôstojnosti tretích osôb, ktorá môže byť dotknutá nenávisťnými prejavmi. Preto na mieste, kde sú v ústave a v zákonoch vytvorené podmienky na to, aby boli občania politicky aktívni, aby boli členmi politických strán a politických hnutí, je možné očakávať aj vznik organizácie s extrémistickými základmi. V tomto zmysle sú multikulturalizmu aj extrémizmus v istom parodoxe – oba tieto javy sú výsledkom plurality v občianskej spoločnosti. Mnohé z extrémistických prejavov sa ich hlásatelia snažia subsumovať pod právo na slobodu prejavu. Sloboda prejavu sa pritom uplatňuje nielen vo vzťahu k informáciám alebo myšlienkam, ktoré sú prijímané priaznivo alebo sú považované za neútočné a neutrálne, ale aj vo vzťahu k tým, ktoré urážajú (obťažujú), šokujú či znepokojujú štát alebo časť obyvateľstva. Ako vyslovil Európsky súd pre ľudské práva³, vyžaduje si to pluralizmus, znášanlivosť a veľkorysosť, bez ktorých nemožno hovoriť o demokratickej spoločnosti (Macejková, 2016, s. 7-8).

Charakteristickým znakom každej spoločnosti je rôznorodosť spektra názorov. Spoločnosť je nevyhnutné chrániť pred prejavmi extrémizmu spôsobom, ktorý zabezpečí maximálnu možnosť realizácie základných ľudských práv a aby zároveň bezbrehou slobodou nedošlo k ohrozeniu spoločnosti (Černý, 2005, s. 11). Sloboda prejavu je hodnota zakotvená vo všetkých demokratických písaných aj nepísaných ústavách, ako aj vo väčšine ľudsko- právnych dokumentoch. Je možné ju charakterizovať ako základné právo a jedno z najdôležitejších, ak nie priamo najdôležitejšie politické právo, ktoré chráni autonómiu jednotlivca. V spoločnosti, v ktorej je demokracia postavená na politických slobodách, kde existuje sloboda prejavu, sloboda združovania a zhromažďovania sa, je pluralita názorov aj očakávaná. Tieto práva a slobody sa všeobecne pokladajú za podstatu demokracie a v tejto súvislosti za konštitutívne politické práva. Zmyslom a cieľom týchto práv je posilňovanie a zachovanie ľudskej dôstojnosti človeka a naopak, porušovanie ľudských práv a slobôd vždy predstavuje a bude predstavovať útok na ľudskú dôstojnosť. Ak teda niekto uplatňuje slobodu slova tak, že pomocou nej poníža dôstojnosť iného človeka, napríklad tým, že ju vyhlasuje za menejcennú bytosť, že mu upiera právo na rovnaké zaobchádzanie a tým aj celý rad ďalších práv, ide o zneužitie slobody prejavu na diskriminačné ciele, teda o popretie samotného zmyslu tohto cieľa (Kusý, 2011, s. 59). Nech je spoločnosť akokoľvek vyspelá, vždy je možné, že určitá jej časť sa bude prikláňať k extrémne idealistickým alebo extrémne radikálnym postojom. Podľa funkcionálnej interpretácie sa sloboda prejavu považuje za povinnú súčasť živej demokracie, zatiaľ čo cenzúra sa chápe ako paradigmatické porušenie ľudských práv (Baer, 2017, s. 306). Preto na mieste, kde sú v ústave a v zákonoch vytvorené podmienky na to, aby boli občania politicky aktívni, aby boli členmi politických strán a politických hnutí, je možné očakávať aj vznik určitej organizácie s extrémistickými základmi.

³ Rozsudok ESLP zo 7.12.1976 vo veci Handyside v. Spojené kráľovstvo, bod. 49. Citované 12.1.2019. Dostupné online: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57499&filename=001->

Záver

V súčasnosti možno povedať, že sme svedkami dramatických kultúrnych premien a drastických spoločenských zmien. Vzhľad Európy sa vplyvom migrácie zmenil a aj štáty, pre ktoré bola dovtedy charakteristická kultúrna homogénnosť, sa postupne menia na multikultúrne. Problémy multikultúrnej spoločnosti sú javom, ktorý ovplyvňuje politické dianie európskych štátov. Keďže objektívne možno povedať, že tento jav so sebou priniesol aj určité negatíva a zmeny, na ktoré obyvateľstvo nebolo pripravené, reakcia na seba nenechala dlho čakať. Žiaľ, nejedná sa len o konštruktívne riešenia na prospech všetkých, nielen autochtónneho obyvateľstva i prisťahovalcov, ktorí tu majú záujem trvalo žiť. Mocensko-politické elity v rámci národných štátov, ale aj inštitúcie na úrovni Európskych štátov by sa mali pokúšať obhajovať záujmy svojich vlastných, čiže európskych občanov a zároveň venovať zvýšenú pozornosť osvete medzi všetkými vrstvami obyvateľstva. V opačnom prípade preberú túto úlohu extrémistické subjekty, ktoré zaujmú ich miesto. Extrémistické strany či organizácie je ľahké identifikovať a rovnako ich aj odsúdiť, je však nutné odstraňovať príčiny extrémizmu a nie ho len potláčať. Extrémisti svojimi aktivitami, rasisticky orientovanou propagandou a šírením strachu nielen zhoršujú atmosféru v spoločnosti, ale sú reálnou hrozbou pre určité skupiny ľudí. Pôsobenie štátu sa nesmie obmedziť len na represiu a trestanie extrémistických prejavov, ale musí pôsobiť aj preventívne, efektívne reagovať na poplašné správy a hoaxy, vzdelávať spoločnosť od najútlejšieho veku a v neposlednom rade jej dať aj mechanizmy účinnej ochrany demokracie a občianskej spoločnosti.

Pri ochrane demokracie je preto kľúčová aktívna účasť celej občianskej spoločnosti a jej jednotlivých aktérov pred snahami o jej narušenie. Téza, s ktorou prichádza tento príspevok, t. j., že extrémizmus a multikulturalizmus sú prepojené a súvisiace javy, ktoré sú výsledkom plurality v spoločnosti, je nová. Je však potrebné vnímať všetky, nielen tradičné ciele extrémizmu. Extrémizmus ako fenomén sa vyvíja, podlieha zmenám, menia sa jeho príčiny. Nielen odstraňovanie následkov extrémizmu, ale aj priebežné sledovanie jeho príčin by malo mať svoj význam, pretože len tak je možné na situáciu pružne reagovať. Bolo by preto len prospešné viesť o tejto téme odbornú diskusiu a problematiku naďalej bližšie skúmať. Len čas ukáže, či to prispeje k zlepšeniu spoločenskej situácie, alebo si extrémizmus nájde ďalší cieľ.

Zoznam bibliografických odkazov

- BAER, S. 2017. Účasť na politickom živote. In: POLLMANN, A., LOHMANN, G. (ed.) *L'udské práva. Interdisciplinárna príučka*. Bratislava: Kaligram, 2017, 560 s. ISBN 978-80-81019-60-9
- CARENS, J. H. 2016. *Imigranti a právo na pobyt*. Praha: Filosofie, 2016. 90 s. 978-80-7007-471-8
- ČERNÝ, P. 2005. *Politický extremismus a právo*. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o., 2005. 207 s. ISBN 80-86861-84-4
- HLINČIKOVÁ, M., MESEŽNIKOV, G. (ed). 2016. *Otvorená krajina alebo nedobytná pevnosť? Slovensko, migranti a utečenci*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2016. ISBN 978-80-89345-60-1. Dostupné online: https://cz.boell.org/sites/default/files/otvorena_krajina_alebo_nedobytna_pevnost_slovensko_migranti_a_utečenci_e.pdf
- CHMELÍK, J. 2012. *Extremismus*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2012. 425 s. ISBN 978-80-7380-376-6
- JANKUV, J. 2014. Ochrana práv príslušníkov menšín podľa medzinárodného paktu o občianskych a politických právach. In: MORAVČÍKOVÁ, M., ŠMID, M. (eds.) *Vznik štátu a ochrana menšín*. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2014. 190 s. (117 – 130) ISBN 978-83-7490-791-0
- KELLER, J. 2017. *Evropské rozpory ve světle migrace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2017. 227 s. ISBN 978-80-7419-249-4
- KREJČÍ PREISSOVÁ, A. 2016. *Za hranice multikulturalizmu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. 164 s. ISBN 978-80-244-4966-1
- KRUNKOVÁ, A. 2013. Právne aspekty migračnej politiky v Európskej únii. Str. 379-385 In: *Teória a prax verejnej správy, Časť I. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie „Teória a prax verejnej správy“*. Košice: Fakulta verejnej správy, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 2013. 410 s. ISBN 978-80-8152-057-0
- KUSÝ, M. 2011. Sloboda slova. In: MLYNÁRČIKOVÁ, V., GÁBOROVÁ, Z. *Tí praví... Zborník príspevkov z konferencie o pravicovom extrémizme – Open Society Camp*. 2011, Nadácia otvorenej spoločnosti – Open society foundation. 288 s. ISBN 978-80-970143-8-4. S. 54-64.
- LIŠÁK, J. 2005. Krajiny višegrádskej štvorky a medzinárodná migrácia. In: GBÚROVÁ, M. (ed) *Formovanie občianskej spoločnosti (zborník vystúpení z vedeckého kolokvia s medzinárodnou účasťou)*. Prešov: Prešovská univerzita, 2005. 131 s. ISBN 80-8068-335-2. s. 217-224.
- MACEJKOVÁ, I. 2016. Sloboda prejavu a súdna moc. In: MAJERČÁK, T. *Sloboda prejavu a jej limity – IV. Ústavné dni*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, 285 s. ISBN 978-80-8152-392-2
- MARTINKOVIČ, M., KLUS, M. 2016. Nárast podpory extrémistických postojov v kontexte vzdelávacích procesov a ich zmien v demokratických spoločnostiach. In: DUDINSKÁ, I.-DUDINSKÝ, V. - POLAČKOVÁ, A. (eds.) *Extrémizmus a radikalizmus. Staré fenomény v nových kontextoch*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, 194 s. ISBN 978-80-555-1765-0. S. 114-126.
- MELKUSOVÁ, H. Sociálne a kultúrne aspekty prejavov súčasného radikalizmu, extrémizmu a džihádizmu. In: DUDINSKÁ, I. - DUDINSKÝ, V. - POLAČKOVÁ, A. (eds.) *Extrémizmus a radikalizmus. Staré fenomény v nových kontextoch*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, 194 s. ISBN 978-80-555-1765-0. S. 34-48.
- MESEŽNIKOV, G. Politický kontext činnosti radikálnych nacionalistov a pravicových extrémistov na Slovensku. In: MLYNÁRČIKOVÁ, V., GÁBOROVÁ, Z. (eds.) *Tí praví... Zborník príspevkov z konferencie o pravicovom extrémizme – Open Society Camp*. 2011. 288 s. ISBN 978-80-970143-8-4. S. 149-156.
- MLYNÁRČIKOVÁ, V., GÁBOROVÁ, Z. 2011. Extrémizmus v každodennom živote. In: MLYNÁRČIKOVÁ, V., GÁBOROVÁ, Z. (eds.) *Tí praví... Zborník príspevkov z konferencie o pravicovom extrémizme – Open Society Camp*. 2011, Nadácia otvorenej spoločnosti. 288 s. ISBN 978-80-970143-8-4. S. 6-9.
- MORAVČÍKOVÁ, M. 2014. *L'udské práva, kultúra a náboženstvo*. Praha: Leges, 2014, 248 s. ISBN 978-80-7502-063-5

- SCRUTON, R. 2016. *Západ a ti druzí. Globalizace a teroristická hrozba*. Brno: Barrister&Principal, 2016, 176 s. ISBN 978-80-7485-101-8
- ŠTEFANČÍK, R. 2016. Politickým vzdelávaním proti politickému extrémizmu. In: DUDINSKÁ, I. - DUDINSKÝ, V. - POLAČKOVÁ, A. (eds.) *Extrémizmus a radikalizmus. Staré fenomény v nových kontextoch*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, 194 s. ISBN 978-80-555-1765-0. S. 127-135.

Kontaktné údaje:

Mgr. Ivana Kuráková
Ústav teórie práva Gustava Radbrucha, Právnická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
e-mail: ivana.kurakova@student.upjs.sk

STAV A ÚROVEŇ UPLATŇOVANIA VÝCHOVY A VZDELÁVANIA K DEMOKRATICKÉMU OBČIANSTVU A K ĽUDSKÝM PRÁVAM NA STREDNÝCH ŠKOLÁCH

Martin Kandra

Abstrakt

Objektom skúmania bolo zisťovanie stavu a úrovne uplatňovania výchovy a vzdelávania k demokratickému občianstvu a k ľudským právam v stredných školách. Ak opomenieme vplyvy sociálneho zázemia (rodina, priatelia), je škola jednou z najvýznamnejších inštitúcií podieľajúcej sa na procese budovania postojov a hodnotových orientácií človeka. Identifikácii faktorov (ovplyvňujúcich úroveň vzdelávania k demokratickému občianstvu a k ľudským právam) predchádzalo nastolenie 3 hypotéz, dotýkajúcich sa súčasných problémov, ktoré súvisia s miestom výchovy a vzdelávania v kurikulárnom priestore, s ich fragmentárnosťou a neexistenciou zázemia pre tento druh vzdelávania v rodinnom a rovesníckom prostredí. Pri skúmaní sme vychádzali nielen z analýzy prepojenia výchovno-vzdelávacieho procesu s danou problematikou, ale aj z úrovne poznania žiakov, v aspekte všetkých dostupných demokratických nástrojov žiackej školskej samosprávy a eventuality ich využitia v procese participovania na koncepcii školy (školský vzdelávací program, školský poriadok). Z výsledkov kúmania možno vyvodiť závery, že v sledovaných školách bol stav a úroveň výchovy a vzdelávania k demokratickému občianstvu a k ľudským právam heterogénny, lišil sa nielen úrovňou formálneho či neformálneho vzdelávania, ale aj možnosťami využitia dostupných mechanizmov a nástrojov žiackymi orgánmi demokracie v zmysle školských samospráv. Výsledné zistenia umožňujú vytvorenie určitej všeobecnej paradigmy školy vychovávajúcej demokratických občanov, plne rešpektujúcich ľudské práva.

Kľúčové slová: demokratické občianstvo, ľudské práva, vzdelávanie žiakov, žiacka samospráva

Abstract

The object of the survey was to investigate the state and level of application of education and training to democratic citizenship and human rights in secondary schools. If we neglect the effects of social background (family, friends), the school is one of the most important institutions involved in the process of building attitudes and value orientations of man. The identification of factors influencing the level of education towards democratic citizenship and human rights preceded the introduction of 3 hypotheses dealing with the current problems related to the place of education and training in the curricular space, their fragmentation and the lack of background for this type of education in the family and gendered environment. We examined not only the analysis of the interconnection of the education process with the given issue, but also the level of pupils' knowledge, the aspect of all available democratic tools of school education and the possibility of their use in the process of participation in the school concept (School Education Program, From the results of the study, it can be concluded that in the observed schools the status and level of education and training for democratic citizenship and human rights was heterogeneous, it differed not only from the level of formal or non-formal education but also from the use of available mechanisms and Instruments by the pupils of democratic institutions in terms of school self-government. The resulting findings make it possible to create a general paradigm of a school educating democratic citizens, fully respecting human rights.

Key words: democratic citizenship, human rights, education, student self-government

Úvod

Dôležitosť vzdelávania k demokracii a k ľudským právam vyplýva zo skutočnosti, že demokracia je funkčná len vtedy, ak ľudia aktívne a informovane (so znalosťou veci) participujú na verejných procesoch. Podľa T. Jaglanda 1 sú „demokratické zákony a inštitúcie funkčné jedine vtedy, keď sú založené na kultúre demokracie. A v tomto zmysle, zohráva vzdelávanie kľúčovú úlohu.“ (Jagland, 2018, s. 5) Úroveň a kvalita vzdelávania k demokracii a ľudským právam totiž v konečnom dôsledku zásadne ovplyvňuje úroveň a kvalitu demokracie ako takej, stupeň spoločenskej kohézie a tým aj kvalitu života v spoločnosti. Na základe týchto ideových východísk Štátna školská inšpekcia vykonala v školskom roku 2017/2018 tematické inšpekcie zamerané na stav a úroveň uplatňovania výchovy a vzdelávania k demokratickému občianstvu a k ľudským právam v stredných školách². Cieľom skúmania bolo zistiť, aké faktory ovplyvňujú stav a úroveň uplatňovania výchovy a vzdelávania k demokratickému občianstvu a k ľudským právam v dimenzii stredných škôl. Ďalším podnetom na plnenie tejto inšpekčnej úlohy boli výsledky výskumu z roku 2017, ktorý Štátna školská inšpekcia vykonala v spolupráci s Ústavom výskumu sociálnej komunikácie SAV a Fakultou sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave, pod názvom „*Aké vzdelávacie faktory súvisia s postojmi stredoškôľakov a stredoškôľáčok k menšinám*“. Závery výskumu priniesli zaujímavé východiská³, ktoré sa zároveň stali podkladom pre ďalšiu komplexnejšiu analýzu stavu demokratického vzdelávania, výchovy a myslenia v stredných školách v SR. Identifikácii týchto faktorov predchádzalo nastolenie 3 hypotéz, ktoré boli postavené na základe predpokladov (vychádzajúcich z nastavenia vzdelávacieho kurikula a stavu, v akom sa spoločnosť v súčasnosti nachádza) mali byť v priebehu tematickej inšpekcie potvrdené, resp. vyvrátené:

Vzdelávanie k demokratickému občianstvu a ľudským právam nemá dosť priestoru vo formálnom kurikule. Vychádzali sme z predpokladu, že dotácia na predmet občianska náuka, dejepis alebo etická výchova je nedostatočná, tým viac, že obsahy a štandardy priamo sa vzťahujúce k demokracii, právnemu štátu a ľudským právam tvoria len zlomok celkovej dotácie predmetu. Ďalším nedostatkom je, že tento predmet nie je vždy vyučovaný pedagógom, ktorý by spĺňal požadované kvalifikačné predpoklady a osobitné kvalifikačné požiadavky. Výsledkom jенеodborné vyučovanie, čo možno považovať za jeden z kľúčových faktorov pri posudzovaní stavu a úrovne

¹ Generálny tajomník Rady Európy.

² Znenie kompletnej správy je online dostupné: https://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/SPRAVY/2018/136_149_Stav_a_urov_upl_VaV_k_DOaLP_20181121.pdf

³ Vedomosti z dejepisu a občianskej náuky u testovaných žiakov majú značné rezervy; žiaci zastávali najpozitívnejšie postoje k mentálne znevýhodneným, a najmenej pozitívne postoje k utečencom a moslímom; žiaci gymnázií mali lepšie vedomosti z dejepisu a občianskej náuky ako žiaci iných druhov škôl, a takisto zastávali tolerantnejšie postoje k menšinám; žiaci navštevujúci školy mimo Bratislavského kraja mali, s výnimkou tých

v Trnavskom kraji, o niečo negatívnejšie postoje k menšinám; čím viac je škola vnímaná ako otvorená pre demokraciu a participáciu, tým majú jej žiaci pozitívnejšie postoje k etnickým menšinám, mentálne znevýhodneným a k EÚ. Zároveň, čím viac je škola vnímaná ako otvorená, tým lepšie vedomosti majú jej žiaci.

vzdelávania k demokratickému občianstvu v regionálnom školstve. Vzdelávanie k demokratickému občianstvu a ľudským právam zároveň nie je (vhodnou formou) prierezovo implementované vo všetkých spoločenskovedných a humanitných predmetoch, resp. (určitým spôsobom) vo všetkých predmetoch. Museli by sme ale vychádzať z predpokladu, že všetci pedagogickí zamestnanci absolvujú systematické iniciačné a ďalšie vzdelávanie zamerané na demokratické a ľudskoprávne hodnoty. Realita je však od tohto predpokladu značne vzdialená, čo platí rovnako pre pedagogické fakulty, kde katedry pripravujúce poslucháčov na pedagogické profesie ako aj pre ďalšie špecializované odborné vzdelávania nereflektujú plne túto požiadavku.

Vzdelávanie k demokratickému občianstvu a k ľudským právam musí byť v záujme naplnenia jeho zmyslu a cieľov nielen vzdelávaním o demokratickom občianstve a ľudských právach, ale aj vzdelávaním „cez/prostredníctvom“ demokratické občianstvo a ľudské práva a „pre“ demokratické občianstvo a ľudské práva. Hypotézou bolo, že pokiaľ možno vôbec hovoriť o demokratickom a ľudskoprávnom vzdelávaní v školách na Slovensku, tak je to prinajlepšom len akési fragmentárne vzdelávanie o demokratickom občianstve a ľudských právach, ktoré nie je doplnené ani „k“ ani „pre“. Je tiež častým javom, že celková atmosféra, klíma a kultúra školy, v rámci ktorej by sa princípy DO a LP prakticky naplňali, nezodpovedá demokratickým princípom. Napríklad – nefungujú optimálne školské samosprávne orgány, absentuje čas a priestor na meritórne pripomienkovanie školského poriadku a školského vzdelávacieho programu a demokratický dialóg absentuje nielen v rámci vyučovacieho procesu, ale aj v rámci triednej či školskej žiackej samosprávy.

Nepriaznivým faktorom je neexistencia zázemia pre demokratické a ľudskoprávne vzdelávanie v rodinnom a v rovesníckom prostredí. V rodinách sa buď nediskutuje o spoločenských/politických záležitostiach, alebo je rodina svojím samotným fungovaním nedemokratická, autokratická. Rodina a rovesnícke prostredie je neraz aj priamym zdrojom sociálno-šovinistických postojov, predsudkov a stereotypov, ktoré potom mladí ľudia nekriticky preberajú. Dieťa, ktoré sa cíti vyčlenené a nepochopené v rodine, či v rovesníckom prostredí (napr. v škole) je viac náchylné sa začleniť do radikálnych, extrémistických, antiestablišmentových hnutí a organizácií. Škola takéto postoje či dispozície, prenášané z iného prostredia, dokáže vyvážiť a napraviť len vtedy, ak v nej pôsobí ideálna kombinácia viacerých faktorov:

- priateľská klíma založená na korektných medziľudských vzťahoch v aspekte pedagóg – žiak, pedagóg – pedagóg, žiak - žiak
- školy pozitívne reflektujú na zmysel a dôležitosť demokratického a ľudskoprávneho vzdelávania a uplatňujú tieto princípy v praxi; príslušné predmety učia kvalifikovaní, odborne zdatní a ľudsky empatickí pedagógovia;
- dôraz sa nekladie na osvojenie zopár základných faktov, ale na pochopenie podstaty a zmyslu princípov demokracie a právneho štátu, významu a dosahu základných ľudskoprávných kategórií; princípy a kategórie dokážu žiaci aplikovať aj v praxi.

Kvôli optimalizácii testovania hypotéz bol nastavený základný rámec indikátorov, ktoré mali byť konkrétnejším ukazovateľom stavu jednotlivých aspektov skúmania, a ktoré boli rozdelené do 3 sledovaných oblastí – indikátorov ⁴:

- Akcent, ktorý škola kladie na vzdelávanie k demokratickému občianstvu a k ľudským právam v školskom vzdelávacom programe – skúmanie bolo zamerané na následné subindikátory ako je zreteľnosť prihlásenia škôl k hodnotám, ktoré chcú presadzovať vo výchove a vzdelávaní; zreteľnosť orientácie škôl na rozvíjaní ekritického myslenia a na formovanie občianskych postojov, zručností a kompetencií;
- Akcent, ktorý škola kladie na vzdelávanie k demokratickému občianstvu a k ľudským právam v školskom poriadku – štruktúra školského poriadku vo vzťahu k slovenskej legislatíve a k medzinárodným ľudskoprávnym dokumentom;
- Vybrané prvky výchovy a vzdelávania k demokratickému občianstvu a k ľudským právam v praxi – komplexnosť spôsobov zisťovania postojov a hodnotovej orientácie žiakov; efektívnosť nastavenia procesov (opatrení) vo vzťahu na výsledky zisťovania s cieľom dosiahnutia pozitívnej zmeny; systémovosť prepojenia formálneho a neformálneho vzdelávania, prostredníctvom ktorých sa formuje hodnotový systém a občiansko-sociálne kompetencie žiakov; systematickosť prípravy učiteľov smerujúcej k podpore prodemokratickej orientácie žiakov.

Inšpekčná úloha bola zameraná na zistenie stavu a úrovne uplatňovania a vzdelávania k demokratickému občianstvu a k ľudským právam bola vykonaná rovnomerne v každom kraji SR v 6 školách. Primárnym kritériom výberu boli (vopred určené) 2 kvalifikátory. Prvý obsahoval 4 školy a súvisel s výsledkami výskumu ⁵ v školskom roku 2016/2017. Výber tvorili 4 školy v každom kraji, pričom v dve z nich sa v postojovej časti výskumu preukázali ako najtolerantnejšie vo vzťahu k minoritám ⁶, a zvyšné dve školy sa v tej istej časti preukázali ako najmenej tolerantné k minoritám ⁷. Druhý kvalifikátor tvorila vzorka 2 škôl (opäť v rámci každého kraja) ⁸, ktoré sa dlhodobo zapájali do žiackej súťaže *Olympiáda ľudských práv* s dosiahnutou úspešnosťou minimálne na krajskej úrovni. Zisťovanie prebiehalo prostredníctvom nástrojov ako boli dotazníky, verifikačné riadené rozhovory a analýza školskej dokumentácie (školský vzdelávací program, školský poriadok):

- Dotazník s 20 položkami, zameraný na výchovu k demokratickému občianstvu a k ľudským právam (s analogicky prispôbenými otázkami pre pedagogických zamestnancov), bol zadaný 1964 žiakom končiaceho ročníka a 1310 pedagógom. Dotazník

⁴ Jednotlivé indikátory a subindikátory sú rozpracované v tzv. hodnotiacich záznamoch, do ktorých Štátna školská inšpekcia zaznamenáva zistený reálny stav sledovaných prvkov a fenoménov.

⁵ Kalmárová, V. – Lášticová, B. – Findor, A. – Hruška, M. *Aké vzdelávacie faktory súvisia s postojmi stredoškôľakov a stredoškôľáčok k menšinám*. Bratislava : Štátna školská inšpekcia, 2017. 77 s. ISBN 978-80-971552-6-1.

⁶ 1. skupina škôl

⁷ 2. skupina škôl

⁸ 3. skupina škôl

pozostával z položiek, ktoré sa dotýkali – fungovania žiackej samosprávy, postojov žiakov k záležitostiam školy, možnosti osobného rozvoja, medziľudských vzťahov, nárastu extrémizmu v školách, či žiaci svoju školu vnímajú ako školu demokracie a pod.

- Dotazníka (s 13 položkami) pre Žiacku školskú radu (ŽŠR) sa zúčastnilo 406 členov ŽŠR. Dotazník obsahoval položky, ktoré sa dotýkali – fungovania žiackej školskej rady v intenciách participácie na tvorbe školského vzdelávacieho procesu a školského poriadku, kooperácie pri riešení výchovných problémov žiakov, rešpektu ľudských práv na škole u každého žiaka a pod.
- Riadené rozhovory nasledovali až po vyhodnotení dotazníkov, teda až po niekoľkých dňoch od ich zadávania. Šlo o komplexné zisťovanie, výsledkom ktorého bolo získanie značného množstva dát, ktorých analýzou sme dospeli k zisteniam, ktoré sa dotýkali všetkých aspektov týkajúcich sa výchovy a vzdelávania v oblasti ľudských práv – reflexiu v školskej dokumentácii, fungovanie žiackej školskej samosprávy, formálne a neformálne vzdelávanie (vrátane ich prepojenia), komplexnosť monitorovania postojov a hodnôt u žiakov, vypracované systémy opatrení a ich aplikačná účinnosť.

Zistenia

Analýzou získaných dát (z dotazníkov, rozhovorov a analýz školskej dokumentácie) sme dospeli k následným zisteniam, ktoré projektujeme prostredníctvom overovania hypotéz:

1. hypotéza - *Vzdelávanie k demokratickému občianstvu a k ľudským právam nemá dostatok priestoru vo formálnom kurikule* – potvrdenie tejto hypotézy bližšie definovalo niekoľko aspektov. Prvým aspektom bola nielen nízka dotácia hodín (čo do kvantity) v predmetoch, ktoré sa vzdelávaním k demokratickému občianstvu a k ľudským právam mohli/mali zaoberať; druhým aspektom bol zároveň všeobecne nedostatočný záujem o rozvíjanie tohto vzdelávania. Vzdelávanie k demokratickému občianstvu a k ľudským právam pozostávalo z celého komplexu prvkov výchovy a vzdelávania. Bolo by mylné sa domnievať, že proces formovania žiaka na demokratickú osobnosť so sebou nesie len možnosti formálneho vzdelávania, vychádzajúceho najmä z teórie demokracie a ľudských práv. Demokratické chápanie žiakov bolo ovplyvňované súhrnom fenoménov, ktoré priamo alebo nepriamo vplývali na ich osobnostnú stránku. Zo zistení vyplývalo, že demokratický a zmysluplný dialóg medzi žiakmi a ich pedagógmi nebol obsiahnutý na väčšine vyučovaných predmetov. Ďalším nedostatkom bola nepostačujúca úroveň orientácie škôl na rozvíjanie kritického myslenia, nízka angažovanosť vyučujúcich v tejto problematike a rovnako tak nižšia odborná spôsobilosť predovšetkým u tých, ktorí nespĺňali osobitné kvalifikačné predpoklady na vyučovanie všeobecnovzdelávacích predmetov (najmä občianska náuka a etická výchova). Vysokokvalifikovaných pedagógov, ktorí by dokázali skĺbiť odborné a kvalifikačné požiadavky s prodemokratickým a proľudskoprávnym charakterom, bol identifikovaný len vo veľmi nízkom počte škôl. Nedostatočná zreteľnosť orientácie kontrolovaných škôl na rozvoj

kritického myslenia indikovala širšie skúmanie príčin problému. Prvou príčinou bola otázka nedostatku vysokokvalifikovaných pedagogických zamestnancov. Najväčší nedostatok pedagógov bol identifikovaný v stredných odborných školách, kde dotácia hodín vždy neumožňovala (z ekonomicko-personálnych dôvodov) zamestnať kvalifikovaného učiteľa. Tento faktor sa ukázal ako jeden z kľúčových pri posudzovaní stavu a úrovne vzdelávania k demokratickému občianstvu v regionálnom školstve. Analýza viacerých školských vzdelávacích programov preukázala, že profil žiaka vo všeobecnosti síce deklaroval výchovu žiaka ako demokratického občana, no podľa vzdelávacích programov sa školy v konečnom dôsledku zameriavali najmä na odborný profil a tomu podriaďovali aj svoju personálnu politiku. Druhým dôvodom bola neochota pedagógov absolvovať vzdelávanie v danej problematike. Zistenia poukázali na skutočnosť, že stav počtu pedagógov – absolventov takéhoto vzdelávania bol veľmi nízky, čo mohlo mať pomerne značný vplyv na úroveň vyučovania.

2. hypotéza - Vzdelávacie programy a stratégia vzdelávania k demokratickému občianstvu a k ľudským právam majú len fragmentárny charakter – fragmentárnosť sa prejavila najmä prostredníctvom celkovej kultúry škôl, v rámci ktorej by sa princípy demokratického občianstva a ľudských práv prakticky naplňali, nezodpovedala vždy a vo všetkých školách pozitívnej pracovnej atmosfére a demokratickým princípom. Pri komparácii výsledkov jednotlivých škôl možno finálne konštatovať, že vo všeobecnosti sa potvrdzuje postulát, podľa ktorého sa výchove k demokratickému občianstvu a k ľudským právam darí priaznivejšie v tých školách, v ktorých sú vzťahy na pracovisku korektné. Neucelená (fragmentárna) koncepcia vzdelávania by sa v istom zmysle dala vybalansovať vnútornými pomermi v škole, to znamená korektnými vzájomnými vzťahmi, fungovaním žiackej samosprávy a podobne. Lenže ani žiacka samospráva nefungovala vo všetkých školách podľa očakávaného modelu. Žiaci o fungovaní žiackej školskej rady mali len nedostatočné poznatky, čo sa odrazilo v nevyužití celkového potenciálu tohto orgánu. Absentovalo pripomienkovanie školského vzdelávacieho programu, školského poriadku, podieľanie sa na riešení výchovných problémov žiakov a pod.

3. hypotéza – Mládež je v súčasnom období vystavená nepriaznivým faktorom sociálneho šovinizmu a extrémizmu. Zdrojom nie je len rovesnícke prostredie a internet, ale mnohokrát sa mladý človek stretáva s radikalizmom v preňho najpodnetnejšom prostredí – doma. Eliminácia takýchto predispozícií by mala byť pre školu výzvou, čo sa však podľa zistení celkom nesplnilo. Na školách absentovali dôraznejšie a komplexnejšie spôsoby, ktorými by školy zisťovali postoje a hodnotovú orientáciu svojich žiakov. Až 87,50 % škôl zaradených v skupine, kde bola podľa výskumu z roku 2017⁹ situácia najznepokojujúcejšia, vykonávali monitorovanie so žiakmi nepravidelne a len za pomoci pozorovania alebo rozhovorov. Problém nesúvisel so spôsobom zisťovania postojov žiakov, ale v intenzite a dôraze monitoringu. Školy v mnohých prípadoch deklarovali, že sa s problémom výskytu extrémizmu nestretli, preto nepovažovali zisťovanie postojov a hodnôt svojich žiakov za podstatné. Túto skutočnosť potvrdili aj žiaci, ktorí sa

⁹ Kalmárová, V. – Lášticová, B. – Findor, A. – Hruška, M. *Aké vzdelávacie faktory súvisia s postojmi stredoškôľakov a stredoškôľáčok k menšinám*. Bratislava : Štátna školská inšpekcia, 2017. 77 s. ISBN 978-80-971552-6-1.

v rozhovoroch vyjadrili, že ich pedagógovia vedú s nimi len veľmi zriedkakedy rozhovory o páľivých záležitostiach. Z celkového hľadiska, svoju školu ako inštitúciu vedúcu k demokracii nevnímala skoro štvrtina (23,52 %) žiakov v 1. skupine a až 1/3 (34,80 %) žiakov v 2. skupine. Najpozitívnejšie boli výsledky v 3. skupine, kde svoju školu vnímali ako „školu demokracie“ celkovo $\frac{3}{4}$ (75,27 %) respondentov.

Nielen že sa potvrdili všetky nastolené hypotézy, ale zároveň sme dospeli k 2 kľúčovým zisteniam:

A) V tých školách, kde bola optimálne nastavená syntéza formálneho vzdelávania s neformálnym, kde bola miera demokratického „života“ podporovaná vzájomným dialógom medzi učiteľskou a neučiteľskou časťou školy a kde efektívne fungovali orgány žiackej samosprávy na rôznych úrovniach, (tam) sa zároveň objavovali v plnej miere demokraticky formované postoje žiakov.

B) Pozornosť venovaná ľudskoprávnej problematike nebola v mnohých školách na očakávanej úrovni. Zistenia poukázali, že efektivitu demokratickej a ľudskoprávnej výchovy limituje množstvo faktorov – od nedostatočnej dotácie hodín v humanitných predmetoch, ktoré by sa mohli danou problematikou bližšie zaoberať, cez nízku angažovanosť/nedostatočné odborné kvalifikačné predpoklady vyučujúcich v tejto problematike, až po fragmentárne vzdelávanie, v ktorom sa síce objavila istá snaha o výchovu a vzdelávanie k demokratickému občianstvu a k ľudským právam, ale len na formálnej a (mnohokrát) nesystematickej úrovni.

Záver

Ak vychádzame z predpokladu, že školy majú záujem vychovávať naozaj aktívnych solídnych občanov, ktorí si ctia princípy liberálnej demokracie, bude potrebné prijať v spoločnosti isté opatrenia so striktným dôrazom na osobnostný rozvoj žiaka a zároveň implementovať do vzdelávania významné prvky dotýkajúce sa:

Osobnosti pedagóga – vychádzajúcej z jeho prodemokratického myslenia, kvalifikačnej a odbornej pripravenosti, z kritéria vôle sa neustále vzdelávať, sledovať dianie doma a vo svete, schopnosti viesť zmysluplný dialóg (založený na vyvracaní omylov a objasňovaní pravdy) a v neposlednom rade – stať sa neformálnou autoritou pre žiakov;

Angažovanosti vedúcich pedagogických zamestnancov, pedagogického zboru a orgánu rady školy na potrebe výchovy a vzdelávania k demokratickému občianstvu a k ľudským právam – bez ich záujmu a podpory nebude možná realizácia daného procesu, nakoľko tvorba a schvaľovanie školského vzdelávacieho programu a hlavne pragmatizmus schválených stratégií spočíva v ich rozhodnutiach;

Konštelácie formálneho a neformálneho vzdelávania – správne nastavenie formálneho vzdelávania v oblasti výchovy k demokratickému občianstvu a k ľudským právam si vyžaduje nielen komplexnosť osobnosti vyučujúceho pedagóga, ale aj systematické nastavenie obsahu vyučovacej hodiny. Vzdelávanie musí byť dynamické, aktuálne a afektívne prispôsobené. Každá škola či odbor majú určité špecifikácie (lokalizácia školy diferencovaná ekonomickým stavom a výskytom minoritného

obyvateľstva v danej oblasti, rodové zloženie v určitých odboroch a pod.), ktorým zodpovedá aj skladba žiakov. V tomto prostredí je potrebné prispôbiť metódy tak, aby boli čo najviac efektívne, a to aj na úkor hĺbky riešenia určitého problému. Rovnako dôležité sa javí nastavenie neformálneho vzdelávania. Aktivity, podujatia či modelové voľby sa v našom skúmaní ukázali síce ako efektívny nástroj formovania demokratickej osobnosti, ale len v tom prípade, ak boli zmysluplne a logicky prepojené na formálnu časť vzdelávania. Výsledkom by mala byť syntéza kognitívnej a afektívnej oblasti poznania spojená s neustálym monitorovaním postojov žiaka. Podľa zistení, mnoho škôl „vykonávalo“ neformálne vzdelávanie podľa plánu, no bez polozenia teoretických základov či systematickej kontinuity. Ďalšia dôležitá súčasť neformálneho vzdelávania spočíva v aktivite. Nie je dôležité, koľko aktivít škola vykonáva, ale skôr v tom, koľko žiakov sa na nej podieľa. Prax totiž ukázala, že školy síce boli aktívne, no v rozhovoroch žiaci poukázali na diskrimináciu vo výbere. Určitých aktivít sa zúčastňovali prevažne tí istí žiaci, čo viedlo u ostatných k pasivite a postupne až k „vzdelávacej letargii“.

Žitia demokracie v školách, čo súvisí s mierou uvedomovania si demokracie a možností realizácie, ktoré sociálne prostredie (vrátane toho školského prostredia) ponúka. Jedným z dôležitých prvkov je vzťahová oblasť, s ktorou súvisia vzťahy medzi všetkými aktérmi školy navzájom – od žiakov, pedagógov, nepedagogických zamestnancov, zákonných zástupcov až po externých členov, ktorí sú so školou v určitom vzťahu (napr. zriaďovateľ). Skutočné žitie demokracie v školách má reálnu podstatu len vtedy, keď aj medzi učiteľmi budú vzťahy harmonické. Demokracia so sebou nesie aj atribút pocitu bezpečia. A to musí platiť aj v školskom prostredí, kde si žiaci musia byť vedomí toho, že škola je pre nich útočiskom v prípade nepriaznivých podmienok v rodine alebo negatívneho vplyvu rovesníkov. Syntéza formálneho a neformálneho vzdelávania dáva alternatívy pre realizáciu demokracie v podobe pôsobenia žiakov v žiackych a školských orgánoch. Tento subfaktor otvára žiakom možnosti voľiť členov žiackej školskej rady a zároveň byť aj volený do jej radov. V školách, kde tieto možnosti boli identifikované, by malo (v záujme dosiahnutia optimalizácie školských stratégií vzdelávania, výchovy a kvality školy) dochádzať k „mikropolitickým súbojom“ nielen na úrovni vzťahu žiackej a učiteľskej časti, ale aj vnútri medzi samotnými žiakmi. Východiskom „súboja“ by mali byť pripomienky a uznesenia k úprave alebo tvorbe školského vzdelávacieho programu a školského poriadku. V zmysle školského vzdelávacieho programu sa jedná o participáciu žiakov na jeho tvorbe, pri ktorej by sa mohli žiaci logicky a vecne vyjadriť k stratégiám školy a k možnostiam využitia disponibilných hodín tak, aby čo najviac plnili požiadavky žiakov, resp. ich zákonných zástupcov. V zmysle školského poriadku sa jedná nielen o participáciu na jeho tvorbe a „update“ dokumentu, ale aj na spoluúčasti pri riešení výchovných problémov žiakov. Optimálne prelínanie sa formálneho vzdelávania s neformálnym, v gescii kvalitných pedagógov môžu byť výchovno-vzdelávacím nástrojom pre vytvorenie demokratického priestoru otvoreného pre dialóg pedagógov a žiakov v záujme spoločného formovania školy.

Zoznam bibliografických odkazov

JAGLAND, T. *Reference framework of competences for democratic culture*. [online] Strasbourg : Council of Europe Publishing. 86 s. ISBN 978-92-871-8573-0. Dostupné na internete:

<https://rm.coe.int/prems-008318-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573-co/16807bc66c>

KALMÁROVÁ, V. – LÁŠTICOVÁ, B. – FINDOR, A. – HRUŠKA, M. *Aké vzdelávacie faktory súvisia s postojmi stredoškolákov a stredoškoláčok k menšinám*. [online] Bratislava : Štátna školská inšpekcia, 2017. 77 s. ISBN 978-80-971552-6-1. Dostupné na internete:

https://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/Sprava_z_vyskumu_1.pdf

Kontaktné údaje:

PhDr. Martin Kandra, PhD.

Úsek inšpekčnej činnosti

Štátna školská inšpekcia, Bratislava

e-mail: martin.kandra@ssiba.sk

SWOT ANALÝZA AKTUÁLNEHO STAVU OBČIANSKEHO VZDELÁVANIA DOSPELÝCH NA SLOVENSKU

Michaela Sládkayová

Abstrakt

Rozvoj a podpora občianskej spoločnosti patria medzi základné témy, ktoré v súčasnosti rezonujú v spoločnosti. Práve oblasť vzdelávania je považovaná za významnú v súvislosti s rozvojom a podporou občianskej spoločnosti. S tým súvisí aj formovanie aktívneho občana, ktoré by malo prebiehať počas celého života človeka. V rámci jednotlivých vekových období nesmieme zabúdať na cieľovú skupinu dospelých, ktorí majú značný vplyv na formovanie ďalších generácií. Príspevok sa venuje práve tejto cieľovej skupine, dospelí, a pojednáva o občianskom vzdelávaní dospelých, ako o jednom z nástrojov podporujúcich posilňovanie občianskej angažovanosti a občianskej zodpovednosti. Zároveň, prostredníctvom SWOT analýzy (definovanie silných, slabých stránok, príležitostí a ohrození), poukazuje na aktuálny stav občianskeho vzdelávania dospelých na Slovensku a jeho význam v kontexte predchádzania a eliminovania negatívnych spoločenských javov. Občianske vzdelávanie je, v tomto kontexte, vnímané ako súčasť neformálneho a informálneho učenia sa a jeho realizácia by mala prebiehať v súčinnosti so všetkými sektormi spoločnosti (štátny sektor, tretí sektor, podnikateľský sektor).

Kľúčové slová: občianske vzdelávanie dospelých, vzdelávanie dospelých, kurikulum, SWOT analýza

Abstract

Developing and supporting civil society is one of the basic themes that resonate today in society. It is the area of education that is considered important in the context of the development and support of civil society. This is also related to the formation of an active citizen that should take place throughout the life of a person. Within the age range, we must not forget the target group of adults who have a significant impact on the formation of next generations. This article is dedicated to this target group, adults, and deals with adult citizenship education as one of the instruments supporting the strengthening of civic engagement and civic responsibility. At the same time, through SWOT analysis (defining strengths, weaknesses, opportunities and threats), it highlights the current state of citizenship education of adults in Slovakia and its importance in the context of preventing and eliminating negative social phenomena. In this context, citizenship education is perceived as part of non-formal and informal learning, and its implementation should be in synergy with all sectors of society (state sector, third sector, business sector).

Key words: citizenship education of adults, education of adults, curriculum, SWOT analysis

Úvod

Občianske vzdelávanie dospelých je považované za efektívny nástroj eliminácie a riešenia spoločenských problémov a javov, ktoré ovplyvňujú občanov danej spoločnosti. Tým prispieva aj k vytváraniu občianskej spoločnosti a vychováva a vzdeláva aktívnych občanov. Hneď v úvode by sme chceli upozorniť na skutočnosť, že občianskemu vzdelávaniu dospelých sa v našej spoločnosti nevenuje dostatočná

pozornosť, čo sa odráža v absencii odbornej literatúry, metodických odporúčaní, či v absencii samotného kurikula. Aj z tohto dôvodu považujeme za potrebné venovať sa tejto problematike z hľadiska rozvoja teórie aj praxe.

SWOT analýza občianskeho vzdelávania dospelých na Slovensku

Analyzovanie kvality organizácie, podujatia, či vzdelávania sa dá realizovať rôznymi spôsobmi. Jedným zo spôsobov hodnotenia a zisťovania kvality občianskeho vzdelávania dospelých je využitie SWOT analýzy. „SWOT analýza predstavuje komplexnú metódu kvalitatívneho vyhodnocovania všetkých relevantných stránok fungovania organizácie“ (Turek, 2014, s.257). Akronym SWOT je zložený zo začiatkových písmen štyroch slov: **S**trengths (silné stránky), **W**eaknesses (slabé stránky), **O**pportunities (príležitosti) a **T**hreats (ohrozenia). Cieľom tejto analýzy je identifikovať a hodnotiť jednotlivé činitele (subjektívne a objektívne), ktoré pôsobia na kvalitu. Tieto činitele zároveň vieme rozdeliť na vnútorné (silné a slabé stránky) a vonkajšie činitele (príležitosti a ohrozenia) (Turek, 2014).

Hoci sa táto metóda primárne využíva na hodnotenie kvality organizácie, v súčasnosti sa stáva stále viac populárnou a vieme ju aplikovať takmer na akýkoľvek proces. Výnimkou nie je ani proces občianskeho vzdelávania dospelých a jeho aktuálny stav realizácie a podpory na Slovensku. Pri vytváraní tejto SWOT analýzy sme vychádzali primárne z realizovaných dvoch výskumných metód – rozhovory s jednotlivými poskytovateľmi občianskeho vzdelávania dospelých a obsahová analýza legislatívnych dokumentov, ktoré sa tejto problematike venujú v rámci Slovenskej republiky. Výskum prebiehal počas doktorandského štúdia.

SWOT analýza občianskeho vzdelávania dospelých (OVD) na Slovensku

Strengths (silné stránky) - široká obsahová náplň - reagovanie na aktuálnu spoločenskú situáciu - výrazný vplyv organizácií tretieho sektora - relatívne veľké množstvo medzinárodných dokumentov a výskumov	Weaknesses (slabé stránky) - nedostatočné legislatívne ukotvenie - absencia odbornej literatúry a empirického skúmania - nízka účasť na podujatiach a záujem o podujatia - absencia lektorov – odborníkov v OVD
Opportunities (príležitosti) - postupné vytváranie legislatívnych opatrení, ktoré sa zameriavajú na čiastkové otázky súvisiace s OVD - OVD nepredstavuje tradičné vzdelávanie (priama interakcia lektor - účastník) - možnosť využívania interaktívnych a inovatívnych foriem a metód vzdelávania - spolupráca s inými organizáciami	Threats (ohrozenia) - neexistujúce metodické odporúčania na realizáciu OVD - rýchly vznik a zánik poskytovateľov OVD - nedostatočná legislatívna a finančná podpora - účasť „tých istých“ ľudí na podujatiach - určitá skepsa obyvateľov - nedôvera politikom a politickému systému krajiny

Zdroj: vlastné spracovanie

Jednotlivé body SWOT analýzy je možné ďalej charakterizovať cez kurikulárne aspekty občianskeho vzdelávania dospelých, jeho legislatívne ukotvenie a inštitucionálne zabezpečenie.

Kurikulárne aspekty občianskeho vzdelávania dospelých

Základnou kategóriou kurikula občianskeho vzdelávania dospelých je *cieľ*. Na základe rôznych legislatívnych, strategických a iných významných dokumentov dokážeme celkom presne určiť cieľ občianskeho vzdelávania dospelých – formovanie aktívneho občana. Rovnako dokážeme určiť aj čiastkové ciele, ktoré vychádzajú z rôznych výskumov realizovaných v rámci Európskej Únie.

Jedným z takýchto výskumov je *Citizenship Education in Europe* (EACEA, 2012), ktorého sa zúčastnili všetky členské štáty Európskej Únie a identifikoval nasledovné ciele občianskeho vzdelávania:

- rozvíjať politickú gramotnosť;
- získať kritické myslenie a analytické zručnosti;
- rozvíjať hodnoty, postoje a správanie;
- podporovať aktívnu participáciu a záväzky v komunite.

V súčasnosti sa stretávame aj s pojmom *globálne občianske vzdelávanie* (*global citizenship education*), ktorý zavádza UNESCO a považuje ho za jeden z troch pilierov iniciatívy globálneho vzdelávania. Globálne občianske vzdelávanie má za cieľ „vybaviť učiacich sa (všetkých vekových kategórii) hodnotami, vedomosťami a zručnosťami, ktoré sú založené na rešpektovaní ľudských práv, sociálnej spravodlivosti, rozmanitosti, rodovej rovnosti a udržiavania životného prostredia“ (Torres – Dorio, 2015, s.4). Autori ďalej zdôrazňujú pojem *globálne/verejné zdroje* (*global commons*), ktorý je úzko prepojený s pojmom globálne občianstvo. Verejné zdroje sú v tomto kontexte vnímané ako národné, nadnárodné a globálne zdroje, ktoré podporujú občianske vzdelávanie a vzdelávanie dospelých.

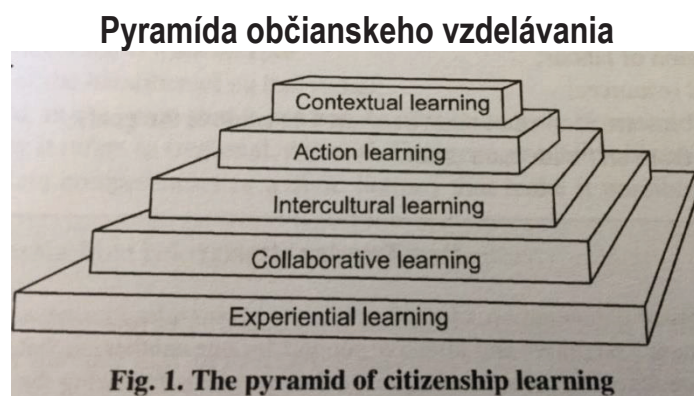
Nadväzujúc na tieto myšlienky sa dostávame k definovaniu ďalšej kurikulárnej kategórie občianskeho vzdelávania dospelých – *obsahu*. Obsahové zameranie občianskeho vzdelávania dospelých sa odvíja primárne od aktuálnej spoločenskej situácie, či už na národnej alebo medzinárodnej úrovni. V rámci obsahu môžeme jednotlivé témy rozdeliť na tradičné a moderné/nové. Medzi tie tradičné môžeme zaradiť oblasť ľudských práv, demokracie, tolerancie národnej a európskej príslušnosti, globalizácie, ekológie, ktoré sa objavujú už niekoľko rokov ako hlavné témy občianskeho vzdelávania. Zároveň k týmto témam môžeme doplniť charakteristiku obsahu občianskeho vzdelávania dospelých, ktorá vznikla ako výsledok výskumov realizovaných v Českej republike – oblasť práva, politická angažovanosť a životné prostredie (Hloušková – Pol, 2008).

Na základe aktuálnej spoločenskej situácie môžeme identifikovať nové/moderné témy občianskeho vzdelávania dospelých, ktoré považujeme za hlavné témy počas nasledujúcich rokov – otázky migrácie, populačný vývoj, multikulturalita, predchádzanie a eliminácia radikalizmu a extrémizmu, šírenie dezinformácií, nové spoločenské hodnoty

(EACEA, 2012; Protivinský – Dokutilová, 2012, 2013; Beneš, 2014; Torres – Dorio, 2015). Tieto oblasti sú považované za najzávažnejšie problémy súčasnej spoločnosti a občianske vzdelávanie môže v tejto súvislosti pôsobiť ako nástroj na prevenciu, elimináciu negatívnych javov a zároveň pomáhať k zvnútorňovaniu pozitívnych, demokratických hodnôt občanmi spoločnosti.

Ako sme uviedli v rámci SWOT analýzy, jednou z príležitostí je využívanie inovatívnych foriem a metód vzdelávania. Vo všeobecnosti platí, že je možné využiť akúkoľvek formu a metódu vzdelávania dospelých. Avšak, na druhej strane, je potrebné si uvedomiť, že občianske vzdelávanie dospelých by nemalo prebiehať tradičnou formou, teda priama interakcia lektor – účastník. Práve v tomto druhu vzdelávania sa nám otvára priestor na využívanie inovatívnych foriem a metód vzdelávania dospelých.

V rámci analýzy slovenskej a českej odbornej literatúry nenachádzame klasifikáciu takýchto foriem občianskeho vzdelávania dospelých. Ako inšpiráciu môžeme využiť dve klasifikácie, tzv. pyramída občianskeho vzdelávania (Birzea, 2000), ktorá vznikla ako výstup výskumu realizovaného Radou Európy.



Zdroj: Birzea, C. 2000. Education for democratic citizenship: A lifelong learning perspective. Strasbourg: Council of Europe

Prvým modelom je *učenie na základe skúseností* (experiential learning). Takéto učenie v sebe zahŕňa učenie sa na základe skúseností účastníkov, vzdelávateľ pôsobí skôr ako sprostredkovateľ a neobsahuje formálne hodnotenie. Model *učenia sa na základe spolupráce* (collaborative learning) predstavuje sociálne a interaktívne učenie sa skupín a zároveň nadobudnutie schopností, ako napríklad tímová spolupráca, stanovovanie spoločných cieľov, rozdeľovanie práce, zdieľanie informácií potrebných na dosiahnutie cieľa a pod. Tretí model, *interkultúrne učenie sa* (intercultural learning), sa zakladá na dvoch princípoch – kultúrny relativizmus (neexistuje hierarchia kultúr, jedna kultúra nemôže byť použitá na posúdenie aktivít iných kultúr) a vzájomnosť (interakcia a obohacovanie kultúr v súvislosti s multikultúrnymi spoločnosťami). Týmto modelom sa naplňa dosahovanie cieľov – prekonanie etnocentrizmu, vcítenie sa do iných kultúr, formovanie novej kultúrnej identity. *Akčné učenie* (action learning) je orientované na ciele, ktoré sa dosahujú najčastejšie prostredníctvom projektov. Vzdelávateľ musí presne stanoviť ciele, podporovať učiacich sa vo výbere ich vlastnej učiacej sa stratégie, motivovať učiacich sa k zodpovednosti za ich učenie a pod. Posledným modelom učenia

sa, ktorý popisuje C. Birzea, je *kontextové učenie* (contextual learning). Tento model predpokladá nepretržité začlenenie učenia sa jednotlivca do systému kultúrnych a občianskych odkazov skupiny, komunity alebo spoločnosti, do ktorej učiaci sa patrí. Jednou z možností ako takéto učenie sa dosiahnuť je podporovanie vytvárania globálneho obrazu spoločnosti, či využívanie predošlých skúseností a anticipovanie nových záverov.

Z nášho pohľadu považujeme za dôležité pridať k týmto formám aj dobrovoľnícku činnosť. Dobrovoľnícka činnosť predstavuje dôležitú a perspektívnu formu vzdelávania. V tejto súvislosti hovoríme skôr o zážitkovom učení, či informálnom učení sa. Pri dobrovoľníckej činnosti získavajú dospelí účastníci informácie a vedomosti najmä zo skúsenosti a samotnej aktivity účastníkov. Spolu s vedomosťami nadobúdajú aj zručnosti, schopnosti a kompetencie. Pre tento druh vzdelávania považujeme dobrovoľníctvo za kľúčové pri efektívnom napĺňaní cieľa občianskeho vzdelávania dospelých.

Legislatívne ukotvenie

Ak sa pozrieme na občianske vzdelávanie ako na biodromálny proces, jeho legislatívne ukotvenie nájdeme hneď v niekoľkých dokumentoch. Medzi takéto dokumenty môžeme zaradiť *Štátny vzdelávací program pre materské školy*, *Štátny vzdelávací program pre prvý stupeň ZŠ (ISCED 1)*, *Štátny vzdelávací program pre druhý stupeň ZŠ (ISCED 2)*, *Štátny vzdelávací program pre gymnáziá (ISCED 3A)*, *Učiace sa Slovensko*, *Zákon o celoživotnom vzdelávaní (Zákon č. 568/2009 Z.z.)*, *Stratégia celoživotného vzdelávania* a pod. V týchto dokumentoch sa občianske vzdelávanie nachádza najmä ako čiastková úloha škôl a formálneho vzdelávania. Stretávame s obsahovými témami, či čiastkovými cieľmi, ktoré sú charakteristické práve pre oblasť občianskeho vzdelávania.

V Štátnych vzdelávacích programoch hovoríme primárne o vzdelávacích oblastiach, ktoré v sebe nesú prvky občianskeho vzdelávania a nabádajú žiakov k občianskej angažovanosti, uvedomovaniu si svojich práv a povinností a vytváraní sebaobrazu ako aj obrazu spoločnosti. Špecifickým dokumentom je návrh reformy školstva – *Učiace sa Slovensko*. V súčasnosti sa otvára diskusia o podpore občianskej angažovanosti na vysokých školách. V návrhu cieľov, v rámci prípravy národného programu vzdelávania *Učiace sa Slovensko* (MŠVVaŠ SR, 2016), je jedným z cieľov podieľanie sa vysokých škôl na komunitnom a spoločenskom rozvoji poskytovaním ďalších špecifických služieb. V rámci tohto cieľa návrh pojednáva o vedení zamestnancov a študentov k občianskej angažovanosti a sociálnej zodpovednosti. Záverom tohto cieľa je „dosiahnuť, aby sa výchova k aktívnemu občianstvu stala integrálnou súčasťou učenia sa na všetkých úrovniach bez ohľadu na vek“ (tamtiež, s.13). Týmto sa otvára diskusia aj na tému vzdelávania dospelých a občianskeho vzdelávania dospelých. Považujeme za potrebné podčiarknuť, že doposiaľ hovoríme len o návrhu, ktorý je stále v štádiu diskusie, v ktorej sa stretávame s negatívnymi aj pozitívnymi ohlasmi. Avšak v kontexte predchádzajúcich myšlienok považujeme tento

krok za veľmi významný a prínosný pre ďalšie konštituovanie občianskeho vzdelávania dospelých ako súčasti celoživotného učenia sa.

V súvislosti s predchádzajúcim textom nemôžeme vynechať oblasť občianskeho vzdelávania dospelých. Ak sa na toto vzdelávanie pozrieme z pohľadu legislatívneho ukotvenia, na Slovensku nachádzame len Zákon č. 568/2009 o celoživotnom vzdelávaní. V tomto zákone sa občianske vzdelávanie dospelých nachádza len ako jeden z druhov vzdelávania dospelých spolu so záujmovým vzdelávaním a vzdelávaním seniorov. Na druhej strane, prax nám ukazuje, že toto vzdelávanie má svoje legitímne miesto v systéme neformálneho vzdelávania, najmä v zmysle podpory kritického myslenia, podpory tolerance, demokracie a aktívneho občianstva v krajine.

V porovnaní s medzinárodnými dokumentmi môžeme pozorovať určitú absenciu národných legislatívnych a strategických dokumentov, ktoré sa venujú tejto oblasti komplexnejšie.

Inštitucionálne zabezpečenie občianskeho vzdelávania

Vo všeobecnosti možno hovoriť o troch skupinách poskytovateľov – *štát; tretí sektor* (občianske združenia, neziskové organizácie, rôzne skupiny obyvateľstva); *politické strany, hnutia, odbory, cirkvi* (upravené podľa Beneš, 2014).

Podporovanie občianskeho vzdelávania dospelých štátom sa uskutočňuje prostredníctvom *Úradu splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rozvoj občianskej spoločnosti*. Inštitút vznikol v roku 2011 pod záštitou Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. Jeho hlavnou činnosťou je „prispieť k tomu, aby zainteresovaní aktéri z verejného sektora, podnikateľského sektora, politickej sféry a médií, ako aj široká verejnosť lepšie rozumeli potrebe a významu občianskej spoločnosti, aby sa cítili jej súčasťou a aby s ňou intenzívnejšie komunikovali“¹. Okrem týchto aktivít sa aktívne podieľa na pripomienkovaní legislatívnych dokumentov, ktoré majú značný dopad na občiansku spoločnosť a neziskový sektor. Na Slovensku vnímame úlohu štátu skôr ako poradného orgánu.

Ďalším poskytovateľom sú organizácie a inštitúcie z tretieho sektora, ktoré tvoria najsilnejšiu zložku v rámci inštitucionálneho zabezpečenia občianskeho vzdelávania dospelých. Hovoríme najmä o občianskych združeniach, mimovládnych organizáciách, neziskových organizáciách, ako aj o rôznych združeniach občanov, ktoré poukazujú na určitý problém v ich komunite a snažia sa ho riešiť. Patria sem aj rôzne iniciatívy a hnutia, ktoré často nemajú inštitucionalizovanú alebo formalizovanú podobu. Tento typ organizácií sa vyznačuje veľkou dynamikou, najmä ak sa zameriavame na vznik a zánik takýchto organizácií. Príčinou vzniku takýchto hnutí a iniciatív je často aktuálna spoločenská situácia a zanikajú po vyriešení problematiky, ktorou sa zaoberajú. Tieto organizácie nemusia ponúkať iba tradičné vzdelávanie, ale môže ísť o rôzne diskusné fóra, verejné prednášky, aktivity pre širokú verejnosť, organizovanie protestných akcií a pod.

¹ Bližšie viď. www.minv.sk/?ros_my

Mimovládne organizácie, ktoré podporujú a zvyšujú aktívne občianstvo prostredníctvom občianskeho vzdelávania, možno rozčleniť do nasledovných skupín:

- think tanky,
- organizácie zamerané na občiansku advokáciu (aktivizáciu občanov pri plnení občianskych, politických práv, vyjadrovaní sa ku verejným otázkam rozvoja spoločnosti v rôznych sférach),
- organizácie na ochranu ľudských práv, boj proti xenofóbií, rasizmu a intolerancii a vzdelávanie v tejto oblasti,
- vzdelávacie organizácie s tréningovými a výchovnými programami (príprava odborníkov pre tretí sektor, príprava mediátorov),
- organizácie pre pomoc občanom v núdzi, sociálnu pomoc a sociálnu prácu,
- organizácie propagujúce a podporujúce dobrovoľníctvo, pomoc krajinám s ohrozenou alebo absentujúcou demokraciou, pomoc tretím krajinám (Drobná, 2008, s.117).

Ak tvrdíme, že občianske vzdelávanie dospelých prebieha aj informálne, teda môže byť nezámerné a je súčasťou každodenného života človeka, tak svoju úlohu zohrávajú aj politické strany, hnutia a cirkvi. Najmä v čase volieb často krát politické strany zasahujú do tejto oblasti a výrazne ovplyvňujú postoje a hodnoty občanov. Okrem toho ich zaraďujeme do oblasti poskytovateľov občianskeho vzdelávania aj z dôvodu organizovania rôznych podujatí, diskusií, či kultúrnych aktivít, ktorých sekundárnym cieľom je práve ovplyvnenie hodnotovej a postojovej orientácie, či docielenie vyššej aktivity a občianskej participácie. Cirkvi a náboženské spoločnosti sa realizujú v sociálnej, charitatívnej a vzdelávacej oblasti pre všetky vekové kategórie. Tieto organizácie zohrávajú významnú úlohu v oblasti ako je charita, sociálne služby, práca s mládežou a mladými dospelými, sociálne vylúčenými skupinami a pod. Touto skupinou poskytovateľov (politické strany, hnutia a cirkvi) sa snáď najviac odlišuje občianske vzdelávanie od ostatných druhov vzdelávania dospelých (ďalšie profesijné, záujmové a pod.).

Na záver by sme chceli podotknúť fakt, že hoci je občianske vzdelávanie dospelých v nedostatočnej miere realizované štátom, na druhej strane sa tým otvára priestor na vznik jednotlivých treťosektorových organizácií, ktoré vychádzajú práve z aktuálnych potrieb nie len spoločnosti, ale aj jednotlivcov. Vďaka takýmto organizáciám dokáže občianske vzdelávanie dospelých pružne a flexibilne reagovať na aktuálnu spoločenskú situáciu a riešiť jej aktuálne problémy.

Zoznam bibliografických odkazov

- BENEŠ, M. 2014. *Andragogika*. Praha : Grada, 2014. 176 s. ISBN 978-80-247-4824-5.
- BIRZEA, C. 2000. *Education for democratic citizenship: A lifelong learning perspective*. Strasbourg : Council of Europe, 2000. 88 s. ISBN neuvedené.
- DROBNÁ, D. 2008. *Súčasný stav a perspektívy rozvoja občianskeho vzdelávania ako súčasti celoživotného učenia* : dizertačná práca. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2008. 177 s.
- EACEA. 2012. *Citizenship education in Europe*. [online] Brussels : EACEA EURYDICE, 2012. 142 p. [cit. 2018.8.12] Dostupné na internete: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/139EN.pdf> . ISBN 978-92-9201-246-9.
- HLOUŠKOVÁ, L. – POL, M. 2008. Občanské vzdělávání dospělých. In *Učíme se po celý život?*. Brno : Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-5859-0. s. 189-203.
- PROTIVINSKÝ, T. – DOKUTILOVÁ, M. – ČÁP, P. 2013. Občanské vzdělávání dospělých: současné vymezení oboru. In *nová ekonomická situace: výzva ke vzdělávání*. Praha : Asociace institucí vzdělávání dospělých ČR, 2013. ISBN 978-80-904531-6-6, s. 18-28.
- PROTIVINSKÝ, T. – DOKUTILOVÁ, M. 2012. *Občanské vzdělávání v kontextu českého školství. Analytická sonda*. Brno : Centrum občanského vzdělávání Masarykova univerzita, 2012. 24 s. ISBN 978-80-210-5833-0.
- Štátny vzdelávací program. 2011. [online] Bratislava : MŠVVaŠ SR, 2011. [cit. 2018.8.12.] Dostupné na internete: <<http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/>>.
- Štátny vzdelávací program. 2015. [online] Bratislava : MŠVVaŠ SR, 2015. [cit. 2018.8.12.] Dostupné na internete: <<http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/>>.
- TORRES, C. A. – DORIO, J. N. 2015. The do's and don'ts of Global Citizenship Education. In *Adult Education and Development Journal*, ISSN 0342-7633, 2015, no. 82/2015, p. 4-7.
- TUREK, I. 2014. *Kvalita vzdelávania*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2014. 324 s. ISBN 978-80-8168-037-3.
- Učiace sa Slovensko. Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania*. 2016 [online] Bratislava : MŠVVaŠ SR, 2016. 15 s. [cit. 2018.22.12.] Dostupné na internete: <<http://www.minedu.sk/data/att/10640.pdf>>.
- Zákon č. 568/2009 Z. z. o celoživotnom vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Kontaktné údaje:

Mgr. Michaela Sládkayová, PhD.
Katedra Andragogiky
Pedagogická fakulta
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
e-mail: michaela.sladkayova@umb.sk

SLOBODA PREJAVU V PRIESTORE JAZYKA¹

Július Lomenčík

Abstrakt

V príspevku poukazujeme na využitie jazykových prostriedkov vo verejnom prejave, osobitne v politickom dialógu. V centre našej pozornosti je sloboda prejavu ako jeden z kľúčových pilierov demokratickej spoločnosti. Pritom poukazujeme na skutočnosť, že právna zaručenosť slobody prejavu neznamena jej neobmedzenosť, pretože verejné jazykové prejavy sú úzko späté so spisovným jazykom. Z pohľadu kultivovania jazykového prejavu poukazujeme na hodnotenie použitých jazykových prostriedkov na základe určitých kritérií, čiže výber hodnotiť nielen na pozadí normy spisovného jazyka, ale zväžiť aj funkčnú primeranosť a najmä spoločenskú vhodnosť vyjadrovania. V tejto súvislosti ponúkame niektoré modelové situácie, v ktorých sa odráža jazyková kultúra konkrétneho jednotlivca. V závere konštatujeme, že vytvoriť kultivovaný verejný jazykový prejav, a to aj v rámci politického diskurzu, v žiadnom prípade neobmedzuje autorovu slobodu prejavu ako rešpektuje nielen normy jazykové, ale i spoločenské.

Kľúčové slová: demokracia, sloboda, prejav, jazyk, diskurz, kultúra, norma

Abstract

The paper deals with the use of linguistic means in public speeches, mainly in political discourse. The main theme of the article is freedom of speech being one of the key pillars of democratic societies. We argue that even though freedom of speech is legitimate, it does not mean that speech itself would be unhindered, as public speeches should comply with standard language. Bearing in mind the need to cultivate the language, we evaluate linguistic means as used in specific speeches based on certain criteria, not just on the criterion of standardization, but also on functionality as well as social appropriateness. We present several excerpts which reflect the linguistic culture of various individuals. We conclude that to prepare a refined and cultured speech, also in the field of political discourse, does not mean the author's creativity should be hindered, provided he or she respects linguistic and social standards.

Key words: democracy, freedom, speech, language, discourse, culture, norm

Spevák a hudobník legendárnej anglickej skupiny The Beatles John Lennon (1940 – 1980) v jednej zo svojich piesní uvádza, že o mieri nie je potrebné neustále hovoriť, ale treba mu dať jednoducho šancu. Parafrázujúc uvedené môžeme konštatovať, že aj slovo *demokracia* sa nemusí len hlasno proklamovať, ale skôr v každodennej praxi uplatňovať. Lebo paradoxne ak sa príliš veľa hovorí o demokracii, treba si dávať pozor aj na základné ľudské práva a slobody, vrátane práva na slobodu slova. Pojem „demokracia“ sa vo verejnom priestore vyslovuje pravdepodobne najčastejšie, pritom je najrozličnejšie chápaný. Lexikálny význam slova „demokracia“ sa v Slovníku súčasného slovenského jazyka (A – G) vysvetľuje v dvojakom význame: „1. princíp vlády väčšiny, účasť obyvateľov na výkone štátnej moci, vláda ľudu: prostredníctvom referenda, plebiscitu (*priama demokracia*); prostredníctvom zvolených zástupcov (*nepriama demokracia*); 2.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 1/0598/18 Štylistika mienkotvornej elektronickej tlače strednoprúdového a alternatívneho typu.

princíp rovnoprávného uplatňovania vôle všetkých členov istého zoskupenia alebo istej organizácie.“ (2006, s. 98)

Demokracia nepredstavuje statickú kategóriu, ale znamená určitý dynamický proces odohrávajúci sa v reálnej každodennej praxi vo všetkých spoločenských sférach. Preto dodržiavanie jej základných princípov je potrebné neustále kontrolovať na základe stáročiami overenými pravidlami, aby sa demokracia nedostala do štádia anarchie. Známy výrok britského politika, jedného z najvýznamnejších štátnikov 20. storočia, Winstona Churchila (1874 – 1965) o demokracii v podstate nič nevysvetľuje, ale nás v súčasnosti nabáda k otázke, či skutočne nič lepšie sa v doterajších dejinách nevymyslelo, resp. či súčasné smerovanie k *postdemokracii* bude znamenať kvalitnejšie usporiadanie medziľudských vzťahov v rámci spoločenskej organizácie. V kontexte uvedeného sa vo verejnom priestore objavujú aj slová ako „postinformácia“ alebo „postpravda“. „Post“, v zloženinách prvá časť s miestnym alebo časovým významom predložky po, označuje následnosť niečoho. Vzniká tu teda priestor, kde sa dostáva demokracia so svojimi osvedčenými piliermi alebo či sa otvárajú dvere naozaj pre niečo nové, doteraz nepoznané, neznáme..., keďže povedané s ruským klasikom F. M. Dostojevským „človek je tajomstvo... V ňom Boh a Satanáš bojujú a arénou boja je ľudská duša...““. A všetko súvisiace s demokraciou je len a len v rukách ČLOVEKA, keďže je mierou všetkého čo súvisí s jeho ľudskou podstatou a akoukoľvek činnosťou.

Demokracia pre svoje fungovanie predpokladá tvorbu cieľov a systému hodnôt v rámci určitého spoločenstva na základe spoločenskej dohody prostredníctvom výberu zákonov v slobodnom prostredí, vrátane *slobody prejavu*, ktorá predstavuje jeden zo základných pilierov demokratickej spoločnosti, jednu z kľúčových podmienok jej rozvoja a sebarealizácie jednotlivca. Uvedené slovné spojenie pozostáva z dvoch základných slov – *sloboda* a *prejav*. Najmä slovo *sloboda* predstavuje hodnotu, ktorej význam sa v priebehu doterajších dejín v euroatlantickom priestore rôzne vysvetľoval, ale hlavne v praxi uskutočňoval, preto sa často v priestore jazyka modifikoval podľa záujmov tých, ktorí ňou najmä slovne „operovali“ vo svoj prospech, resp. na presadenie svojich záujmov. Napokon aj mnohí filozofi „slobodu“ vysvetľovali rozdielne. V právnom poriadku je vnímaná proklamovaním ešte z čias Veľkej francúzskej revolúcie v *Deklarácii práv človeka a občana* alebo *Deklarácii ľudských a občianskych práv* (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen; prijatá Ústavodarným národným zhromaždením 26. 8. 1789) v 4 bode dokumentu: „*Sloboda spočíva v možnosti činiť všetko, čo neškodí druhému.*“ V kodifikačnej príručke – Krátkom slovníku slovenského jazyka 4 – je základný lexikálny význam slova *sloboda* uvedený ako „možnosť voľne rozhodovať, prejavovať voľnosť ap.“ (2003, s. 648). Druhým slovom je *prejav* ako vyjadrenie vlastného názoru, svojho postoja k okoliu a udalostiam (minulým, prítomným alebo budúcim) pomocou jazykových prostriedkov v písanej a ústnej podobe (2003, s. 536).

So slobodou prejavu je úzko späté ľudské slovo, ktoré si svoj priestor rozširuje obsahom. Bez slobody prejavu nemožno realizovať slobodné rozhodnutie človeka, ktoré je dokladom vlastného rozhodnutia na základe voľby a nielen splnením vôle niekoho iného. K uvedenému je nevyhnutné slobodné myslenie, prostredníctvom ktorého sa človek vyjadruje, ale zároveň nesie aj zodpovednosť za vyslovené slovo, najmä vo

verejnom priestore, a zároveň aj spoluzodpovednosť za naplnenie všeobecne prospešných záujmov celku. Sloboda prejavu predstavuje ľudské právo, ktoré aj v našich demokratických podmienkach je ústavne ukotvené formulkou: „*Sloboda prejavu a právo na informácie sú zaručené.*“ (Čl. 26 ods. 1.)

Potrebné je si uvedomiť, že právna zaručenosť slobody prejavu neznamena jej neobmedzenosť a už vôbec neumožňuje výber všetkých dostupných jazykových prostriedkov podľa ľubovôle jednotlivca. Jazyk jestvuje a funguje v nerozlučnej zviazanosti s človekom hovoriacim, ale zároveň aj spoločenským. Takže otázka vzájomného vzťahu jazyka a človeka zohráva dôležitú úlohu pre pochopenie jazykových procesov v rámci sociálnej interakcie. Ľudská kultúra, sociálne správanie a myslenie nemôžu koexistovať bez jazyka a vo vnútri jazyka. Jazyk je fenomén, ktorý sprevádza ľudstvo od prvopočiatkov zrodu „človeka rozumného“ (*homo sapiens*). Jeho organizáciu, štruktúru, lexikálnu zásobu, obraznosť determinujú rôzne činitele. Snáď v najväčšej miere je jazyk prepojený s mentalitou, špecifickým národným charakterom, vnímaním okolitého sveta. Jazyk ako prostriedok ľudskej komunikácie je tak nielen sociálnym, ale aj národným prostriedkom v celej svojej podstate. Jazyk zároveň nemôže fungovať bez etických noriem správania, ktoré sú charakteristické pre dané jazykové spoločenstvo. Všetky tieto komponenty majú svoj obraz v lexike jazyka. Keďže jazyk verne odráža stav i pohyb spoločnosti práve v lexike dochádza k najmarkantnejším zmenám. Možno to sledovať za ostatných takmer tridsať rokov po prechode od totality k demokracii (bližšie pozri: Ondrejovič, 2008, s. 161 – 168). V ľudskej komunikácii realizovanej pomocou konvenčného jazykového kódu tak možno hovoriť o normách vnútrojazykových a normách mimojazykových.

V súvislosti so slobodou prejavu je nevyhnutné uvedomiť si aj spôsob vyjadrovania, v ktorom paradoxne vo verejnom priestore pribúda veľa „neslušností“. Lexikálny význam slova *slušný* (podľa kodifikačnej príručky Krátkeho slovníka slovenského jazyka 4) znamená „*vyhovujúci pravidlám spoločenského správania, zdvorilý, poriadny*“ (2003, s. 650), osobitne treba zdôrazniť dodržiavanie „slušností“ vo vyjadrovaní v priestore jazyka. Dosiahnuť uvedené predstavuje mimoriadne náročný proces, ktorý je úzko spätý s výchovou (rodinnou, školskou, ale i spoločenskou). Výchovný proces je pritom úzko prepojený so zdôrazňovaním určitých kultúrnych hodnôt, ktoré sa v slovenskom priestore rokmi osvedčili a ktorých dodržiavanie má tendenciu vytvoriť určitý predpoklad pre „slušnosť“ vyjadrovania nie v jej deklarovaní, ale v každodennom praktickom realizovaní.

Zvlášť verejné jazykové (rečové) prejavy, ktoré sú veľmi úzko späté so spisovným jazykom, sa majú vyznačovať základnými vlastnosťami ako sú jednoduchosť, presnosť a jednoznačnosť použitých prostriedkov s cieľom ich funkčného využitia. Pri cieľavedomom narábaní s týmito znalosťami však treba mať na mysli tieto vlastnosti ako celok, v ktorom sa prejavuje ich vzájomná zviazanosť. Pre človeka často vzniká dilema zosúladiť využitie jazykových prostriedkov s určitou realitou, ku ktorej sa vyjadruje tak, aby ju z jazykovej stránky priblížil k svojej predstave. Pritom sa žiada pozornosť upriamiť na hodnotenie používaných jazykových prostriedkov na základe určitých kritérií predovšetkým zodpovedajúcich jazykovej norme. Takéto jazykové prejavy vytvárajú

predpoklad pre jazykovú kultúrnosť konkrétneho človeka, konkrétnych ľudí, konkrétnej skupiny osôb, spoločenstva... V podstate ide o ušľachtilé „presvedčivé usporiadanie slobody a dobra“ alebo o jeho porušenie, povedané filozofickou terminológiou. Do hry vstupuje interpretácia sveta, reality, spoločnosti, predovšetkým človeka a jeho etických noriem.

Z tohto pohľadu sa ukazuje pozícia a úloha kultúrneho dialógu ako aktuálna, potrebná a v mnohom aj úspešná. Napokon aj prvý česko-slovenský prezident, filozof i pedagóg, Tomáš Garrigue Masaryk (1850 – 1937) vnímal demokraciu ako názor na život prostredníctvom diskusie založenej na rovnosti. Pritom v celom demokratickom procese podčiarkol kľúčovú úlohu človeka zdôraznením, že chyby demokracie nemožno nahradzovať ničím iným, ale usilovať sa ich opravovať konkrétnou ľudskou činnosťou aj pomocou slova vysloveného v slobodne formulovanom kultivovanom prejave. Zdôraznilo to aj „Vyhlásenie študentov slovenských vysokých škôl na manifestácii na Námestí SNP v Bratislave 22. novembra 1989 v štvrtom bode“, v ktorom žiadali „otvorenie seriózneho spoločenského dialógu, ktorý musí byť prístupný každému, s výnimkou, ktorí by doňho chceli vnášať deštrukciu, násilie a chaos“. Napokon aj kodifikátor spisovnej slovenčiny Ľudovít Štúr (1815 – 1856) vo svojej *Nauke reči slovenskej* (1846) vypravádzal slovenčinu do života konštatovaním: „Slovenčina naša, podpaluj nás k životu a mi ťa za to vistrojíme a vikrášlime najvrúcnejšími a dá Boh peknými útvormi misli i ducha nášho, s ktorými sa aňi pred svojimi aňi pred svetom ňezahanbíš!“ (podľa: Kralčák, 2015, s. 201) V „slobodnom“ vyjadrovaní myšlienok, názorov sa tak žiada výberom jazykových prostriedkov presadzovať kultúru ducha, čiže výber slov hodnotiť nielen na pozadí normy spisovného jazyka, ale zväziť aj funkčnú primeranosť jazykových prostriedkov a hlavne aj spoločenskú vhodnosť vyjadrovania. Veď mnohí adresáti (občania) najmä jazykové prejavy verejných činiteľov berú ako vzor svojho komunikačného správania. Napokon prejav vo verejnom prostredí odráža nielen kultúru konkrétneho jednotlivca, ale podľa jazykovedca Jána Kačalu aj „národnú kultúru a kultivovanosť“ (Kačala, 1997, s. 113).

Etický rozmer prejavu sa dominantne viaže na tému a jej obsahové spracovanie, v ktorom sa odráža hodnotový rebríček hovoriaceho/píšuceho na základe funkčne vhodného výberu slov. Aj keď každý človek má vlastný hodnotový systém, predsa len v určitom verejnom kultúrnom prostredí nemožno tolerovať bezbrehú subjektivizáciu. K uvedenému jazykovedec Ján Findra uvádza nasledovné: „Etické princípy sa objektivizujú v podobe noriem, ktoré nám „predpisujú“, ako sa v konkrétnej situácii máme správať. Sú uložené jednak v tradícii istého spoločenstva a zároveň sa výchovou aktuálne „inovujú v kolektívnom vedomí daného spoločenstva a v individuálnom vedomí jednotlivca“ (Findra, 2009, s. 8). V prísne verejnom prostredí, konkrétne v živom televíznom vysielaní nemožno ponechať bez povšimnutia vyjadrenie diskutujúceho k druhému diskutujúcemu partnerovi, že patrí „do basy“. Z hľadiska jazykovej normy je slovo *basa* v Krátkom slovníku slovenského jazyka označené kvalifikátorom hovorové slovo. To znamená, že jeho uplatnenie v ústnom i písomnom podaní je funkčne obmedzené, preto sa v tomto prípade žiada jeho diferencovanie. Sloboda prejavu ako určitá hodnota predstavuje v konkrétnom prejave relatívne obmedzenia, napr. na osi verejnosť – neverejnosť, v priestore etických sa zasa vytvára napätie medzi pravdivosťou

a nepravdivosťou. Ak zostaneme pri konkrétne naznačenej výpovedi, že partner v komunikácii patrí „do basy“, tak zisťujeme aj v právnej rovine nezmyselnosť/nelogickosť, keďže sa popiera ústavou zaručená „presumpcia nevinu“. Takáto „argumentácia“ má skôr pôsobiť najmä na adresáta masového s cieľom presvedčiť ho o účelovosti takéhoto autorovho postoja. Autor výroku aj napriek verejnému priestoru vybral namiesto slova bezpríznačného výraz emocionálno-expresívny, čím v diskusii výrazne ovplyvnil slohové zafarbenie kontextu. V tomto prípade jazyk prezrádza o autorovi veľa ako o človeku a jeho individuálnej etike vlastnej zodpovednosti.

Uvedený príklad je len ilustratívny, lebo najmä v politickom diskurze v závere druhej dekády 21. storočia zaznamenávame množstvo vzájomného osočovania a urážania namiesto navrhovania riešení mnohých celospoločenských problémov aj v širšom kontexte globalizovaného sveta. Nielen viaceré výskumy, ale aj osobnosti spoločenského života poukazujú na pribúdanie doslova vulgarizmov a nadávok v reči verejných činiteľov vrátane najvyšších ústavných osobností. Možno vysloviť konštatovanie o nepochopení základného princípu demokracie – slobody prejavu –, ktorý má aj napriek svojej určitej „bojovnosti“ predstavovať autorský postoj k nastolenej téme presvedčaním svojho partnera o jeho správnosti, vhodnosti, účelnosti a zároveň dokázať chyby v uvažovaní a argumentovaní partnera (tzv. protivníka) v komunikácii. V takomto type dialógu majú síce opodstatnenie aj expresívne konštrukcie, ale pri výbere lexikálnych prostriedkov je veľmi výrazný rozdiel medzi odbornou a expresívnou lexikou. Politický diskurz je však aj zrkadlom sociálneho kontextu, a tak aj politický diskurz názorne ukazuje, že každý dialóg je (minimálne) skrytý konflikt. Šikovní politici si však veľmi dobre uvedomujú dominujúci mocenský efekt založený na persúázii (presvedčanie) a manipulácii. Ak persúáziu chápeme ako komunikáciu medzi dvoma partnermi, ktorej výsledok má priniesť uspokojenie obidvom stranám, produktorovi i percipientovi, a manipuláciu naproti tomu ako ovplyvňovanie, pri ktorom produktor uvažuje hlavne o svojom prospechu a na úžitku percipienta má menší alebo nijaký záujem (porov. Lotko, 1995, 1996), tak smerom do súčasnosti možno sledovať skôr posun od persúázie k manipulácii. Pritom politici vedia veľmi pohotovo operovať pragmatickými faktormi, ako je napríklad sociálne postavenie ich adresátov, ale aj ich pohlavie, vek, vzdelanie a iné faktory.

Vo verejnom politickom dialógu, vzhľadom na odlišné ideové a ideologické pozície aktérov komunikačného aktu, dochádza tak pri nedostatku presvedčivých vecných argumentov k posudzovaniu (niekedy až odsudzovaniu) autora tvrdenia. Používa sa tzv. argumentum ad hominem, poukaz na ľudské vlastnosti, zachádzajúce až do ľudskej dôstojnosti. Reakcie na tento fenomén majú neraz právny charakter, umožňujúci sankcionovať pôvodcov „nenávistných prejavov“ (bližšie: Stever, 2017, s. 485). Sociologička Silvia Porubánová na margo uvedeného poznamenala, že „ak lídri politických strán používajú vulgárny slovník, alebo isté invektívy, tak sa nemôžeme čudovať, že tento štýl komunikácie prechádza aj do spoločnosti.“ Politický diskurz tak naznačuje, že dialóg politikov, stojacich na opačných ideologických pozíciách, ale niekedy stačí len iná značka politickej strany, predstavuje určitý skrytý, ale i otvorený

konflikt, ktorý sa odohráva v priestore jazyka. Do verejného priestoru namiesto racionálneho riešenia problémov, resp. konštruktívnej kritiky na adresu rôznych dôležitých činností v štátnom záujme prenikajú niekedy dosť výrazne silné emócie, ohovárania, nadávky a iné, prezentované silnými expresívnymi výrazmi so záporným citovým zafarbením. To umožňuje hovoriacemu uplatniť v jazykovom prejave subjektívne hľadisko, ktorým dáva najavo svoju nespokojnosť, zlosť, nenávisť, pobúrenie rôznej intenzity (napr. verbálny útok „špinavé protislovenské prostitútky“ na adresu novinárov).

Aj keď sa často zdôrazňuje, že v silnej demokratickej spoločnosti sa môžu znieť aj názory za hranicou etiky a dobrého vkusu, predsa len v živom dialógu dvoch komunikačných aktérov, stojacich na odlišných politických pozíciách, si vzhľadom na spontánnosť ústneho jazykového prejavu pri výbere jazykových prostriedkov treba uvedomiť dôležitý objektívny činiteľ – oficiálnosť – komunikačného prostredia. Vo vyjadrovaní tak vzniká napätie medzi jazykovým úzom a spisovnou normou. A to aj napriek základným vlastnostiam verejného prejavu – vecnosť, obsahová prepracovanosť a spisovné vyjadrovanie. Súvisí to so starostlivejším výberom lexikálnych a gramatických prostriedkov a premyslenejšou kompozíciou. Popri objektívnosti však konkrétny jazykový prejav nesie aj pečať svojho tvorcu, čiže na štýle prejavu sa odrážajú povahové vlastnosti autora, jeho citové založenie a temperament. Skôr pod vplyvom niekedy emočného vybičovania vášní, ba až nenávisti dochádza potom k výberu jazykových prostriedkov, ktorými sa komunikačný partner znevažuje, poníža a podobne. Autor výpovede preto nemôže ignorovať vonkajšie podmienky v konkrétnej komunikačnej situácii, lebo podstatou demokracie má byť kultúrny dialóg. Diskurz rôznych názorových pozícií sa podarí, ak každý zo zúčastnených je schopný preniesť sa (vžiť sa, pochopiť) do pozície druhého a na základe argumentácie zaujať postoj. Podrobnejšie výskumy ukazujú, že jazyk aktérov diskurzu je vcelku vynikajúcim prostriedkom na vyjadrenie názorov, postojov, kým nedôjde ku konfliktu. A práve vtedy jazyk ho môže vyostriť a dochádza k hádke, ktorá v priestore jazyka vytvára niekedy priam „jazykovú manifestáciu“. Potrebné je si však uvedomiť, že pravidlá komunikačného správania sa žiada akceptovať ako viac alebo menej záväzné, pričom sa do nich premietajú i normy spoločenského správania, pravidlá etikety, rôzne protokolárne ustanovenia. Ak obsah týchto noriem aplikujeme na predchádzajúce modelové výpovede – „do basy“ alebo „špinavé protislovenské prostitútky“ potom je zrejmé, že ich použitie (vyslovenie) je akceptovateľné len v relatívne neformálnom, súkromnom až žoviálnom prostredí („v krčme pri pive“).

Z naznačeného vyplýva, že vytvoriť kultivovaný verejný jazykový prejav, čiže najmä v lexike výberom primeraných slov zohľadňujúcich prostredie, partnera a cieľ, v žiadnom prípade neobmedzuje autorovu slobodu prejavu. Autor verejného prejavu, zvlášť v mediálnom priestore, v súčasnosti sa usiluje podľahnúť módnym jazykovým výstrelkom najmä jazykovou nekonvečnosťou, pričom stále viac dochádza k prekračovaniu „hranice (est)etiky tak na úrovni obsahu, ako aj na úrovni formy“ (Findra, 2009, s. 13). Preto stále viac sa ukazuje, že v súčasnom komunikačnom priestore, ktorý nadobúda nové rozmery, sa žiada komplexná jazyková a komunikačná výchova, v procese ktorej by sa dosiahla symbióza jazykovo-komunikačnej a spoločenskej normy

v individuálnej výbave jednotlivca. V takom prípade by sa zamedzilo zneužívaniu jazyka a v atmosfére pluralitnej demokracie a slobody prejavu by slovo nadobudlo vážnosť, hĺbku a silu s cieľom dosiahnutia „slušnosti“ aj v priestore jazyka. Pretože otázne je, do akej miery je v jazykovom/rečovom vyjadrovaní vo verejnom slobodnom priestore naznačený trend udržateľný. Ako argument určite nepostačuje často zmieňovaný výrok, že recipienti (poslucháči, čitatelia) si želajú skôr uvoľnený a emóciami nabitý štýl verejného prejavu. V naznačených intenciách sa skôr prikláňame k hodnotiacemu konštatovaniu Miloša Horvátha, že „... za neštandardnosťou podmienok fungovania jazyka sa skrýva vcelku bežná a pochopiteľná pohodlnosť používateľov, ktorí nechcú strácať čas hľadaním optimálnych výrazových možností v príslušnej komunikačnej situácii, ale uspokojia sa hneď s prvou či najjednoduchšou alternatívou, ktorú im jazyk, resp. ich individuálne jazykové schopnosti a zručnosti ponúkajú.“ (Horváth, 2017, s. 15)

Zoznam bibliografických odkazov

- FINDRA, J. 2009. *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2009. 317 s. ISBN 978-80-8083-924-6
- HORVÁTH, M. 2017. Uvoľňovanie štýlových noriem vplyvom postmoderného diskurzu. In *Slovenčinár*. ISSN 1339-4908, 2017, roč. 4, č. 1, s. 9 – 15.
- LOTKO, E. 1995. Texty politické propagandy a jazyková kultúra. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, zv. 1. Red. J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný. Praha : Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 1995. ISBN 80-85899-02-7, s. 107 – 110.
- LOTKO, E. Lexikálno-stylistická stránka textu politické propagandy. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Philologica*, 66. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 1996, s. 99 – 104.
- KAČALA, J. 1997. *Kultúrne rozmery jazyka. Úvahy jazykovedca*. Bratislava : Nadácia Korene – Univerzitná knižnica, 1997. 163 s. ISBN 80-85170-33-7
- KRALČÁK, Ľ. a kol. 2015. *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*. 2. doplnené a upravené vydanie. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. 584 s. ISBN 978-80-558-0725-6
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisarčíková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava : Veda, 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda, 2006. 1134 s. ISBN 978-80-224-0932-4
- STEVER, M. 2017. Extrémy slobody prejavu a úloha právnej regulácie. In *Časopis pro právní vědu a praxi*. ISSN 1805-2789 (on-line), 2017, roč. 25, č. 3, s. 475 – 491.
- Deklarácia práv ľudských a občianskych schválená vo Francúzsku 26. 8. 1789*.
Dostupné na internete:
<https://translate.google.com/translate?hl=sk&sl=cs&u=http://ff.ujep.cz/files/KPF/Personalni%2520slozeni/havlicek/deklarace.doc&prev=search> [cit. 2017-11-10]
- Novinár Lörincz o alternatívnych médiách: Ľuďom chýba kritické myslenie*. Dostupné na internete:
<https://www.hlavnespravy.sk/novinar-lorincz-o-alternativnych-mediach-ludom-chyba-kriticke-myslenie/1569622> [cit. 2017-11-10]
- Vyhlasenie študentov slovenských vysokých škôl na manifestácii na Námestí SNP v Bratislave 22. novembra 1989*. Dostupné na internete:
https://sk.wikisource.org/wiki/Vyhl%C3%A1senie_%C5%A1tudentov_slovensk%C3%BDch_vysok%C3%BDch_%C5%A1k%C3%B4l_na_manifest%C3%A1cii_na_n%C3%A1mest%C3%AD_SNP_v_Bratislave_22._11._1989 [cit. 2017-11-10]

Kontaktné údaje:

doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD.
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Filozofická Fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
e-mail: julius.lomencik@umb.sk

MEDIÁLNA GRAMOTNOSŤ, VÝCHOVA A KOMPETENCIE AKO ZÁKLADNÉ DETERMINANTY ROZVOJA JEDNOTLIVCOV V DEMOKRATICKEJ SPOLOČNOSTI

Vladimíra Hladíková – Monika Rezníčková

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou mediálnych obsahov v spoločnosti so špecifickým dôrazom na otázky mediálnej výchovy a gramotnosti a má charakter teoretickej štúdie. V príspevku sú zdôraznené vybrané príčiny dôležitosti týchto fenoménov v demokratickej spoločnosti. Autorka popisuje viacero definičných rámcov skúmaných problémov a ich charakteristík podľa rôznych autorských prístupov. Príspevok reflektuje význam kritického myslenia a selektívneho výberu mediálnych obsahov najmä v kontexte detí a mládeže tak, aby dokázali odolávať tlaku nastoľovaných tém a informácií preferovaných mediálnymi elitami.

Kľúčové slová: *médiá, spoločnosť, mediálna gramotnosť, mediálna výchova, kompetencie, kritické myslenie.*

Abstract

The paper deals with the issue of media content in society with a specific emphasis on media education and literacy issues and has the character of a theoretical study. The paper highlights the selected causes of the importance of these phenomena in a democratic society. The author describes several defining frames of the examined problems and their characteristics according to various author's approaches. The paper also reflects the importance of critical thinking and the selective choice of media content, especially in the context of children and youth, so that they can withstand the pressure of the upcoming themes and information preferred by media elites.

Keywords: *media, society, media literacy, media education, competences, critical thinking.*

Mediálna gramotnosť

S nástupom informačnej spoločnosti sa človek postupne ocitol v kyberpriestore nekonečných komunikačných možností, vo svete najrozličnejších informácií a mediálnych posolstiev. Nové médiá ponúkajú nespočetné zdroje nových správ a údajov a v súčasnosti už takmer neexistujú žiadne limity a obmedzenia v množstve ponúkaných informácií. Orientácia v tejto sfére je čoraz náročnejšia, človek okrem problémov s množstvom informácií musí riešiť i problémy z nového charakteru komunikácie. Aj keď mediálna realita nie je realitou skutočnou, vo svete preferujúcom mediálnu kultúru sú hranice medzi faktami a fikciou často rozmazané.

Médiá okrem toho, že ponúkajú príjemcom rôzne druhy informácií a komunikačných možností, prinášajú i problémy ukrývajúce sa v šírení neetických správ, v mediálnej manipulácii, ktorú si niekedy ani neuvedomujeme a v konečnom dôsledku aj isté ohrozenie slobody a osobnosti človeka. Aby sme mohli úspešne a čeliť týmto nebezpečenstvám a hrozbám a využívať médiá na efektívnu a zmysluplnú

komunikáciu, je potrebné, aby každý jedinec disponoval okrem základných komunikačných kompetencií aj kompetenciami mediálnymi (Poláková, 2007, s. 11). Predovšetkým u mladých ľudí, ako tvorcov budúcej mediálnej kultúry a demokratickej spoločnosti, by sa mali rozvíjať také zručnosti, ktoré podporujú kultúrnu rôznorodosť, pluralizmus, demokratický dialóg, kritické myslenie, samostatné vyjadrovanie sa a prezentáciu vlastných postojov.

Jednou z týchto kľúčových kompetencií je nepochybne *mediálna gramotnosť* (media literacy) (Vrabec, 2007, s. 3). Úroveň mediálnej gramotnosti môžeme charakterizovať ako stav:

- a) zručností viazaných na používanie a ovládanie médií a bežne dostupných komunikačných prostriedkov;
- b) znalostí o chode, správaní, výhodách, rizikách a inštitucionálnych vzťahoch médií, vrátane základných predstáv o spoločenskej role médií a ich vývoji;
- c) postojov k médiám a bežne dostupným komunikačným prostriedkom (Jirák-Wolák a kol., 2011, dostupné na: <http://www.rrtv.cz/cz/static/prehledy/medialni-gramotnost/vysledky-studie-15-plus.pdf>).

J. Jirák- M. Mičienka definujú mediálnu gramotnosť ako „*súbor poznatkov a zručností pre orientáciu v málo prehľadnej a neprehľadnej štruktúrovanej ponuke mediálnych produktov, ktoré vytvárajú prostredie, v ktorých sa súčasný človek pohybuje*“ (Jirák-Mičienka, 2007, s. 9). N. Vrabec (2007, s. 5) v tejto súvislosti dopĺňa, že nadobudnutie zručností spojených s mediálnou gramotnosťou posilňuje v ľuďoch kritické myslenie, ale zároveň podporuje kreatívne schopnosti, v prostredí stále sa rozširujúceho množstva mediálnych posolstiev používajúcich obraz, slovo a zvuk. Aj to je jeden zo základných dôvodov, prečo možno mediálnu gramotnosť zaradiť medzi najzákladnejšie životné zručnosti 21. storočia.

V tomto kontexte považujeme za zaujímavé spomenúť aj medzinárodný dokument súvisiaci s pertraktovanou problematikou s názvom *Európska charta mediálnej gramotnosti*. Podľa tohto dokumentu by človek mal byť schopný:

- používať mediálne technológie efektívne k prístupu, zhromažďovaniu, obnovovaniu a zdieľaniu obsahu tak, aby uspokojil svoje individuálne a skupinové potreby a záujmy;
- nadobúdať prístup a realizovať informovaný výber zo širokej škály mediálnych foriem a obsahov z rozdielnych kultúrnych a inštitucionálnych zdrojov;
- porozumieť tomu, ako a prečo sú mediálne obsahy vytvárané, ako aj s nimi súvisiaci technický, právny, ekonomický a politický kontext;
- kriticky analyzovať techniky, jazyk a konvencie používané v médiách a význam ich posolstiev;
- používať média tvorivo na vyjadrenie a komunikovanie myšlienok, informácií a názorov;
- identifikovať, zabrániť, alebo odmietnuť mediálne obsahy a služby, ktoré môžu byť nežiaduce, urážlivé, pohoršujúce a škodlivé;

- efektívne používať média na upevňovanie demokratických práv a občianskych slobôd.

Sme presvedčení, že je nutné, aby odborná aj laická verejnosť a celá spoločnosť o poznatkoch a zručnostiach obsiahnutých v mediálnej gramotnosti uvažovala ako o kompetencii nevyhnutej a potrebnej pre život v modernom svete.

V odbornej literatúre existuje rôzne množstvo definovaných kľúčových kompetencií. Môžeme vychádzať z *Odporúčania č. 2006 o kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie*, ktoré prijal Európsky parlament a Rada. Dokument špecifikuje nasledovné kompetencie:

- 1) Komunikácia v materinskom jazyku
- 2) Komunikácia v cudzích jazykoch
- 3) Kompetencie v oblasti matematiky, vedy a techniky
- 4) Digitálna kompetencia
- 5) Schopnosť naučiť sa učiť
- 6) Spoločenské a občianske kompetencie
- 7) Iniciatívnosť a podnikavosť
- 8) Kultúrne povedomie a vyjadrovanie.

Jednotlivé prvky mediálnej gramotnosti sú obsiahnuté vo väčšine spomínaných kompetencií. Možno preto skonštatovať, že mediálna gramotnosť má multidimenzionálny charakter. Znamená to, že vedomosti, zručnosti a postoje charakteristické pre mediálnu gramotnosť možno identifikovať vo veľmi širokom rámci kľúčových kompetencií. Významným rysom mediálne gramotného mladého človeka je i schopnosť rozoznávať v mediálnych posolstvách manipulatívne prvky, odhaľovať rodové stereotypy, rasové predsudky, prípadne intoleranciu voči násilným prejavom. Prostredníctvom mediálnej gramotnosti sa učíme, ako sa vyrovnávať s informačným preťažením a neustále rastúcou komercializáciou mediálneho prostredia. Mediálnu gramotnosť je preto potrebné vnímať predovšetkým ako kritický a rozlišujúci postoj voči médiám s cieľom kreovať vyrovnaných občanov schopných vynášať vlastné súdy a hodnotenia na základe dostupných informácií, interpretovať a vytvárať posolstvá, vyberať najvhodnejšie médiá pre komunikáciu a podobne (Vrabec, 2007, s. 5-7).

Summa summarum, mediálnu gramotnosť definujeme ako spôsobilosť chápať a dešifrovať mediálne obsahy z rôznych informačných kanálov. Jej základom a predpokladom je schopnosť čítania a písania, vo vzťahu k médiám ide predovšetkým o audiovizuálnu a digitálnu gramotnosť. Na základe týchto schopností dokážeme vnímať, analyzovať a vyhodnocovať informácie v rozličných formátoch: v obrazoch, zvukoch či správach, s ktorými sme denne konfrontovaní a sú dôležitou súčasťou kultúry. Stotožňujeme sa s D. Petranovou (2013, s. 14), že mediálna gramotnosť sa týka všetkých médií: televízie, rozhlasu, printových médií, hudby, internetu i nových komunikačných digitálnych technológií.

Mediálna výchova

Ako sme už uviedli, schopnosť vyhľadávať, analyzovať, selektovať, interpretovať a kriticky hodnotiť mediálne produkty v rôznych formátoch patrí do kategórie najdôležitejších životných zručností súčasnosti. Tohto aktívneho prístupu je schopný len človek s istým stupňom mediálnej gramotnosti. Jej osvojenie vo forme neformálneho i formálneho vzdelávania je jedným z hlavných cieľov mediálnej výchovy. Napriek už dlhšie trvajúcej histórii tejto multidisciplíny, úroveň a podmienky zavádzania mediálnej výchovy do praxe sú v jednotlivých krajinách rozdielne. Existujú štáty, kde má mediálne vzdelávanie a výchova dlhodobú tradíciu a podporu spoločnosti, ale i krajiny, v ktorých sa mediálna výchova začala kreovať a rozvíjať len pred pár rokmi. Do tejto kategórie patrí aj Slovensko, kde systematické zavádzanie mediálneho vzdelávania do školského systému preniklo až v prvom desaťročí nového milénia. Dvtedy bol koncept mediálnej výchovy aj v odborných pedagogických kruhoch prakticky neznámym pojmom a objavoval sa len zriedkavo – väčšinou ako súčasť akademického diskurzu na vysokých školách venujúcich sa masmediálnej komunikácii, žurnalistike a príbuzným odborom. Zaujímavé však je, že prvá monografia, ktorá svojim zámerom a obsahom naplnila poslanie mediálnej výchovy vznikla už v 30. rokoch minulého storočia. M. Mistrík a kol. (2008, s. 5) uvádzajú, že koncepcia mediálnej výchovy prišla do slovenského školstva postupne, najmä od 90. rokov minulého storočia, po vzniku prvých súkromných médií a po príchode internetu a nových médií. Kľúčovým míľnikom rozvoja mediálnej výchovy na Slovensku bol rok 2009, kedy z iniciatívy rezortu kultúry vznikla Koncepcia mediálnej výchovy v Slovenskej republike v kontexte celoživotného vzdelávania. Medzi prvé inštitúcie, ktoré sa venovali tejto problematike patria Štátny pedagogický ústav a Fakulta masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Zaujímavosťou je aj vznik a realizácia Centra mediálnej gramotnosti IMEC v roku 2010. Hlavným zámerom tohto projektu je prepojiť všetky iniciatívy mediálnej výchovy na Slovensku a poskytnúť odbornej i laickej verejnosti na jednom mieste komplexné a pravidelne aktualizované informácie o tejto problematike.

Mediálna výchova vychádza zo skutočnosti, že médiá v dnešnom svete zaujímajú dôležité a významné miesto v živote jednotlivca i spoločnosti. S. Brečka (1999, s. 41) vidí základné východiská mediálnej výchovy v nasledovných bodoch:

- Médiá nesprostredkujú jednoduchý odraz vonkajšej reality, ale prezentujú starostlivo vypracované konštrukcie. Mediálna výchova sa usiluje o demontáž týchto konštrukcií tým, že vysvetľuje, akým spôsobom vznikajú;
- Médiá sú zdrojom väčšiny informácií a skúseností, na základe ktorých si ľudia vytvárajú osobnú predstavu o svete a o tom, ako tento svet funguje;
- Tým, že médiá zasahujú do formovania ľudského obrazu reality, ovplyvňujú význam všetkých individuálnych faktorov vzťahu jednotlivca k okolitému svetu;
- Väčšina mediálnej produkcie je komerčného charakteru a jej hlavným cieľom je zisk. Preto je dôležité objasňovať otázku vlastníctva a kontroly médií;
- Všetky mediálne obsahy sú akýmsi druhom reklamy, pretože istým spôsobom propagujú isté hodnoty a spôsob života;

- Médiá zohrávajú významnú úlohu v politike a pri formovaní spoločenských zmien;
- Každé médium má svoj vlastný jazyk, vlastnú gramatiku a špecifickým spôsobom kóduje realitu.

Podľa odborníčky na túto problematiku D. Petranovej (2013, s. 13) je primárnym cieľom mediálnej výchovy zisk mediálnych kompetencií. V jednoduchosti môžeme povedať, že mediálna výchova je procesom učenia sa a vyučovania o médiách. Predstavuje tiež systematické úsilie zvyšovať spoločenské povedomie o médiách a mediálnom obraze sveta. „V zámernom výchovnom procese majú ľudia nadobudnúť kritické myslenie a schopnosť kreatívne riešiť problémy tak, aby sa stali súdnymi a rozvážnymi konzumentmi a tvorcami informácií“.

Za základnú považujeme i definíciu Rady Európy, podľa ktorej mediálna výchova umožňuje ľuďom vykonávať svoje právo slobody vyjadrovania a právo na informácie. Je prínosom nielen pre ich osobný rozvoj, ale posilňuje účasť a interaktivitu v spoločnosti a týmto zmysle ich pripravuje na demokratické občianstvo a politickú uvedomenosť (Odporúčanie č. 1466/2000 O mediálnej výchove).

Aké sú teda základné úlohy mediálnej výchovy? Podľa E. Polákovej (2007, s. 37) ide najmä o tri základné funkcie:

- Stanoviť, aký kontakt s médiami možno považovať za zmysluplný a ako ho možno mládeži sprostredkovať.
- Posilňovať pozitívne vplyvy médií.
- Redukovať negatívne a škodlivé mediálne vplyvy.

Súhlasíme s myšlienkou, že mediálna výchova predstavuje nový prístup k vzdelávaniu a dotýka sa tak užívateľov médií ako aj médií samotných. Cieľovou skupinou mediálnej výchovy v procese celoživotného vzdelávania sú všetky vekové skupiny populácie, preto sa mediálna výchova stáva aj prostriedkom eliminácie generačných rozdielov a sociálneho vylúčenia, ktorý zabezpečuje predpoklady pre prístup každého jednotlivca k médiám a novým komunikačným technológiám. K hlavným cieľom mediálnej výchovy v procese celoživotného vzdelávania patrí:

- zvyšovanie mediálnej gramotnosti všetkých vekových skupín populácie;
- aktualizácia mediálnych kompetencií, zodpovedný a kritický prístup k médiám, efektívne využívanie médií a nových komunikačných technológií;
- učiť jednotlivcov „učiť sa“ a využívať možnosti, ktoré im médiá a nové komunikačné prostriedky ponúkajú, vo svoj prospech;
- ochrana detí a dospievajúcej mládeže pred hrozbami, ktoré prinášajú médiá a nové komunikačné technológie v obsahovej ponuke alebo spôsobe komunikácie;
- ochrana špecifických skupín (špecifické skupiny dospeléj populácie, seniori) pred obsahmi a službami, ktoré by ich svojou povahou mohli ohroziť, a ktoré nedokážu vzhľadom na nedostatočnú úroveň mediálnej gramotnosti posúdiť;
- zabrániť formám generačného „komunikačného a informačného zaostávania“ (rodičia, učitelia, špecifické skupiny populácie, seniori a. i.);
- zabrániť akýmkoľvek formám sociálneho vylúčenia z dôvodu nedostatočnej úrovne mediálnej gramotnosti (Konceptia mediálnej výchovy v SR..., 2009, 24-30).

E. Poláková (2007, s. 25) v obsahu mediálnej výchovy diferencuje tieto zložky:

Mediálne faktory – Kto komunikuje s kým a prečo? (mediálne inštitúcie, ekonomika a ideológia, zábery a výsledky).

Mediálne kategórie – typy obsahu, rôzne médiá (rozhlas, film, televízia), formy (reklama, dokument), žánre (science fiction, situačné komédie) a vzťahy medzi kategóriami.

- Mediálne technológie – ako sa vyrábajú mediovane obsahy?
- Mediálny jazyk – ako médiá vytvárajú významy?
- Publikum médií – kto sleduje médiá a prečo?
- Mediálny odraz reality – ako médiá prezentujú realitu?

Problematica výchovy k mediálnej gramotnosti je už niekoľko rokov celosvetovou témou, na Slovensku mediálna výchova začala expandovať predovšetkým v poslednom desaťročí. Význam mediálnej výchovy je v súčasnosti tak dôležitý, že sa táto tematika v podobe povinnej prierezovej témy dostala i do obsahu formálneho vzdelávania (Štátny vzdelávací program ISCED 01 a ISCED 02). D. Petranová (2013, s. 72) uvádza, že cieľom tohto programu je, aby žiaci: lepšie porozumeli pravidlám fungovania mediálneho sveta a primerane veku sa v ňom orientovali, dokázali posudzovať mediálne šírené posolstvá, objavovať v nich to hodnotné, pozitívne formujúce ich osobnosť a profesionálny rast, dokázali si uvedomiť negatívne mediálne vplyvy na svoju osobnosť a snažiť sa ich zodpovedným prístupom eliminovať, vedeli tvoriť mediálne produkty. Cieľom prierezovej tematiky je rozvinúť schopnosť uplatňovať stratégie kompetentného zaobchádzania s rôznymi druhmi médií a ich produktmi, spôsobilosť zmysluplne, kriticky a selektívne využívať médiá a ich produkty (čo znamená viesť žiakov k tomu, aby lepšie poznali a chápali pravidlá fungovania „mediálneho sveta“, zmysluplne sa v ňom orientovali a selektívne využívali médiá a ich produkty podľa toho, ako kvalitne plnia svoje funkcie, najmä výchovno-vzdelávaciu a mravnú).

Záver

Hlavným cieľom príspevku bolo bližšie definovať a analyzovať problematiku mediálnych kompetencií, mediálnej gramotnosti a aj s ňou súvisiacej mediálnej výchovy. V súčasnom modernom svete patria ku kľúčovým schopnostiam a zručnostiam predovšetkým digitálne i mediálne kompetencie ako základný predpoklad mediálnej gramotnosti. Zastávame názor, že s mediálnou výchovou je vhodné začať a uplatňovať jej princípy už v predškolských zariadeniach, keďže vplyv médií, najmä na deti, je nepopierateľný v pozitívnom i negatívnom zmysle. Myslíme si, že je potreba mediálnej výchovy nesmierne preto dôležitá a nemala by sa zanedbávať.

Prostredníctvom uplatnenia predkladaných fenoménov by jednotlivci v demokratickej spoločnosti mali byť schopní kriticky posudzovať mediálne šírené posolstvá, uvedomovať si a využiť pozitívne mediálne vplyvy vo svoj prospech. Zároveň je dôležité, aby dokázali reflektovať aj možné negatívne vplyvy na svoju osobnosť a snažili sa ich zodpovedným prístupom eliminovať.

Zoznam bibliografických odkazov

- BREČKA, S. 1999. *Mediálna výchova*. Bratislava : Národné centrum mediálnej komunikácie, 1999. 52s.
- JIRÁK, J. et al. 2011. *Stav mediální gramotnosti v ČR: Výzkum úrovně mediální gramotnosti obyvatelstva nad 15 let* [online]. Praha : CEMES, 2011. [cit. 2018-01-03] Dostupné na internete: <<http://www.rrtv.cz/cz/static/prehledy/medialni-gramotnost/vysledky-studie-15-plus.pdf>>.
- JIRÁK, J.- MIČIENKA, M. 2007. *Základy mediální výchovy*. Praha : Portál, 2007, 295 s. ISBN 8073673154.
- KONCEPCIA MEDIÁLNEJ VÝCHOVY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE V KONTEXTE CELOŽIVOTNÉHO VZDELÁVANIA, 2009. 54 s. [online]. [cit. 2018-01-04]. Dostupné na internete: <http://www.zodpovedne.sk/download/koncepcia_medialnej_vychovy_v_SR.pdf>.
- MISTRÍK, M. a kol. 2008. *Koncepcia výučby predmetu mediálna výchova na stredných školách*. Trnava : FMK UCM v Trnave, 2008. 130 s. ISBN 978-80-8105-076-3.
- ODPORÚČANIE EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY o kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie. 2006. [online]. 2006. [cit. 2018-01-04]. Dostupné na internete: <https://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/KK_2006%20EU.pdf>
- ODPORÚČANIE PARLAMENTNÉHO ZRHOMAŽDENIA RADY EURÓPY č. 1466/2000 O MEDIÁLNEJ KULTÚRE. [online]. [cit. 2018-01-03]. Dostupné na internete: <http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.culture.gov.sk%2Fextdoc%2F2636&ei=UI4tVcv7BMjpaOTjgbgJ&usg=AFQjCNGuNdNcFRp9gWK9mQsfGB2DU4tRQA&sig2=Q7T__PthWgolCFODSjWSOw&bvm=bv.90790515,d.bGQ>
- PETRANOVÁ, D. 2013. *Mediálna výchova a kritické myslenie*. [CD- ROM]. Trnava : FMK UCM, 2013. 108 s. ISBN 978-80-8105-492-1.
- POLÁKOVÁ, E. 2007. *Mediálne kompetencie. Úvod do problematiky mediálnych kompetencií*. Trnava : FMK UCM v Trnave, 2007, 144 s. ISBN 978-80-89220-65-6.
- VRABEC N. 2007. *Mládež a média – mediálna gramotnosť mladých ľudí na Slovensku*. Bratislava : IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, 2007. 37s. ISBN 978-80-8072-074-2.
- VRABEC, N. 2013. *Mediálna výchova: teoretické východiská a trendy*. Trnava : FMK UCM, 2013. 111s. ISBN 978-80-8105-498-3.

Kontaktné údaje:

PhDr. Vladimíra Hladíková, PhD.
Fakulta masmediálnej komunikácie
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
vladimira.hladikova@ucm.sk

Mgr. Monika Rezníčková
Fakulta masmediálnej komunikácie
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
moni.reznickova@gmail.com

OBČAN V POSTDEMOKRACII
HUMAN FORUM 2018
DISKUSNÉ FÓRUM O DEMOKRACII A ĽUDSKÝCH PRÁVACH

Editorky

Mgr. Jarmila Androvičová, PhD.

PhDr. Martina Bolečeková, PhD.

Vydavateľ

BELIANUM Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

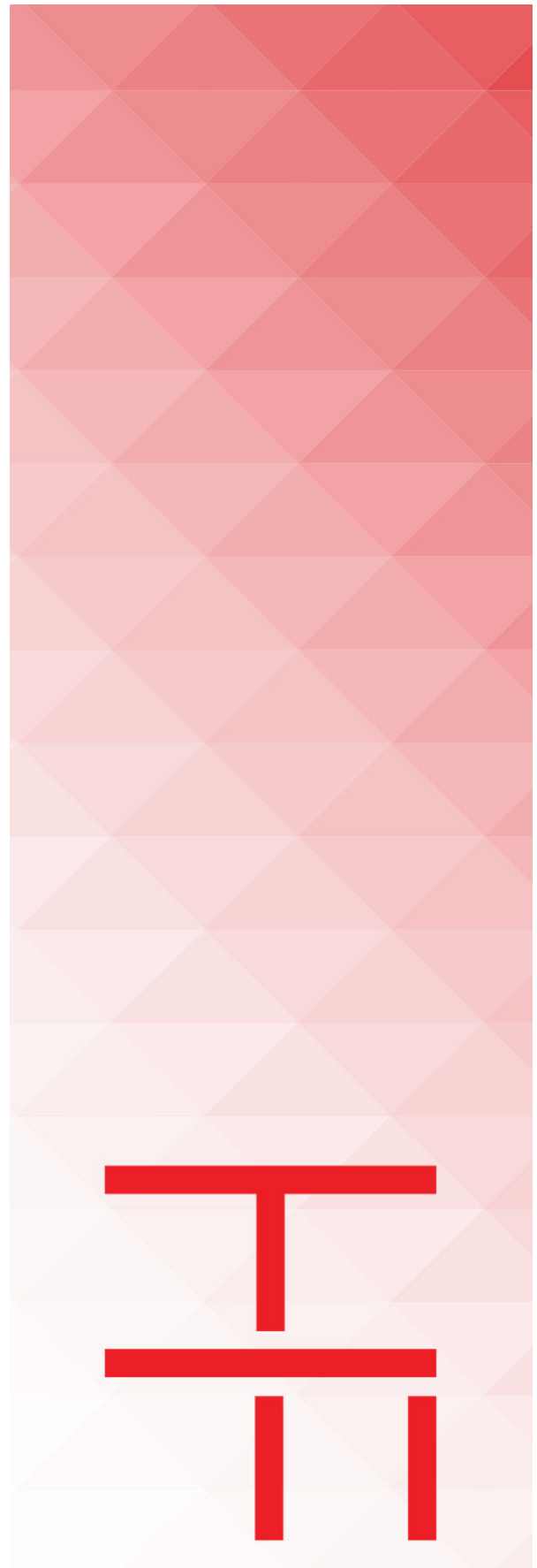
Rok vydania

2019

Rozsah

127 strán

ISBN 978-80-557-1579-7



ISBN 978-80-557-1579-7